สารบัญ

สารบัญ (ต่อ)

สารบัญ (ต่อ)

สารบัญ (ต่อ)

สารบัญ (ต่อ)

สารบัญ (ต่อ)

ข้อความน่ารู้จากพระไตรปิฎก

อภิธรรมปิฎก

เริ่มแต่เล่มที่ ๓๔ ถึงเล่มที่ ๔๕ รวม ๑๒ เล่ม

(เมื่อมาถึงอภิธรรมปิฎก ท่านผู้อ่านโปรดเข้าใจไว้ด้วยว่า ข้อความที่จะย่อต่อไปนี้เป็นการกล่าวถึงหลักธรรมล้วน ๆ ไม่มีพาดพิงถึงบุคคล เหตุการณ์ และเรื่องราวต่าง ๆ จะขออุปมาพอเข้าใจเป็นการเปรียบเทียบ คือบุคคลคณะหนึ่งเดินทางไปโดยรถยนต์ วินัยปิฎก เปรียบเทียบการกล่าวถึงจรรยา มารยาทของบุคคลเหล่านั้น สุตตันตปิฎก เปรียบเหมือนการกล่าวถึงเหตุการณ์และบุคคล ตลอดจนข้อเตือนใจที่ได้พบประระหว่างทาง ส่วนอภิธรรมปิฎก เลิกพูดถึงเรื่องบุคคล แต่กลับพูดถึงเครื่องยนต์กลไกในรถยนต์ หรือส่วนประกอบต่าง ๆ ในร่างกายจิตใจของคน เป็นวิชาการล้วน ๆ ซึ่งไม่มีนิทานหรือเรื่องสนุกอื่น ๆ ประกอบ โดยทั่วไปจึงรู้สึกกันว่าอภิธรรมปิฎกเข้าใจยาก แต่ถ้าสนใจศึกษาพิจารณาหรือทำความเข้าใจตาม โดยไม่กลัวความยากจนเกินไป ก็จะเกิดความเพลิดเพลินในธรรม ในหลักวิชา. ตามที่ได้สังเกตมา ผู้ศึกษาอภิธรรมมักจะติดใจเพลิดเพลินในความยาก แต่มีเหตุผลเกี่ยวโยงกันหลายแง่หลายมุม. เพราะฉะนั้น ในการย่อความต่อไปนี้ จะพยายามทำให้เข้าใจง่ายเท่าที่สามารถจะทำได้ ข้อความใดไม่ชัด จะทำคำอธิบายไว้ในวงเล็บ ในเชิงอรรถ เพื่อให้เข้าใจชัดขึ้น.

ความจริง คำว่า อภิธรรม ซึ่งหมายถึงธรรมอันยิ่งนั้น มิใช่มีแต่ในอภิธรรมปิฎกเท่านั้น แม้ในสุตตันตปิฎกก็มีอยู่ทั่วไป คือตอนใดพูดถึงหลักธรรมล้วน ๆ ไม่กล่าวถึงบุคคลและเหตุการณ์ ตอนนั้นย่อมเป็นอภิธรรม ขอยกตัวอย่างข้อความในกินติสูตร อันเป็นสูตรที่ ๓ ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๔ และได้ย่อไว้แล้วในหน้า ๓๒๖ หมายเลข ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถ้ามีภิกษุ ๒ รูป พูดไม่ลงกัน ในอภิธรรม ภิกษุ (ผู้หวังจะระงับข้อโต้เถียง) พึงเข้าไปหาภิกษุที่ว่าง่ายกว่า พูดให้รู้ถึงความต่างกันโดยอรรถะพยัญชนะ เตือนอย่าให้วิวาทกัน อันไหนถือมาผิดหรือเรียนมาผิด ก็พึงกำหนดไว้แล้วกล่าวแต่ที่ถูกธรรมถูกวินัย. คำว่าอภิธรรมในพระสูตรที่กล่าวนี้ อรรถกถาแก้ว่า ได้แก่ โพธิปักขิยธรรม (ธรรมอันเป็น

ฝ่ายแห่งการตรัสรู้) ๓๗ ประการ มีสติปัฏฐาน (การตั้งสติ) ๔ อย่าง เป็นต้น มีอริยมรรค (ทางหรือข้อปฏิบัติอันประเสริฐ) ๘ อย่างเป็นที่สุด เมื่อโพธิปักขิยธรรมมีความหมายเป็นอภิธรรมได้ เราก็เห็นได้ชัดว่า เพราะมีเนื้อหาเป็นธรรมล้วน ๆ นั่นเอง.

ผู้ที่ทราบหลักการข้อนี้ จึงมองเห็นอภิธรรมได้ในเรื่องราวทุกอย่าง เป็นแต่ให้รู้จักถอดธรรมะเป็นเท่านั้น ขอยกตัวอย่าง หลักธรรมในพระสูตรที่มีลักษณะเป็นอภิธรรม คือเป็นหลักธรรมล้วน ๆ ไม่เกี่ยวด้วยสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาอีกสักข้อหนึ่ง เพื่อให้เห็นความเกี่ยวโยงอย่างน่าสนใจของธรรมะ คือเรื่องเวทนา.

๑. เวทนาหรือความรู้สึกอารมณ์ เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุขนั้น มีชื่อเรียกว่า สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนาโดยลำดับ เรื่องนี้เป็นการแบ่งตามข้อเท็จจริงธรรมดา.

๒. เวทนาหรือความรู้สึกอารมณ์ เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุขนี้ จัดว่าเป็นทุกข์ คือทนอยู่ไม่ได้ เกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับไป เพราะฉะนั้น สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ทุกข์ไม่สุขก็ตาม นับว่าเป็นทุกข์ คือทนอยู่ไม่ได้ทั้งสิ้น. ข้อนี้ก็เป็นการกล่าวตามข้อเท็จจริง แต่ว่ามองในอีกแง่หนึ่ง คือแง่ที่ว่า ทนอยู่ไม่ได้ จึงชื่อว่าเป็นทุกข์.

๓. ในกรณีที่เวทนามีเพียง ๒ ข้อ คือพระผู้มีพระภาคตรัสว่า กล่าวโดยนัยหนึ่งเวทนาคือความรู้สึก อารมณ์นั้นมี ๒ อย่างเท่านั้น คือ สุข กับ ทุกข์. ก็เกิดปัญหาขึ้นว่าความรู้สึกเฉย ๆ คือไม่ทุกข์ไม่สุข จะเอาไปไว้ที่ไหน ตอบว่า ความรู้สึกเฉย ๆ จัดเข้าในสุขคือเมื่อไม่ทุกข์ ก็จัดเข้าในสุขได้ นี่ก็เป็นการกล่าวตามข้อเท็จจริงอีกแง่หนึ่ง.

๔. เกิดปัญหาขึ้นอีกว่า ทุกข์เป็นทุกข์นั้น ลงตัวอยู่แล้ว แต่สุขกับไม่ทุกข์ไม่สุขทำไมจึงกลายเป็นทุกข์ไปได้ ก็จะต้องตอบย้อนไปหาเหตุผลข้อที่ ๒ อีก คือจะต้องเข้าใจความหมายของคำว่า ทุกข์ ที่ชี้ไปถึงความทนอยู่ไม่ได้ เพราะสุขก็ไม่คงที่ ไม่ทุกข์ไม่สุขก็ไม่คงที่ มีความแปรปรวนไป ทนอยู่ไม่ได้ จึงจัดว่าเป็นทุกข์.

หลักวิชาดังกล่าวข้างบนนี้ เป็นการวิเคราะห์ตามแนวพระสูตรล้วน ๆ แต่ก็มีลีลาเป็นอภิธรรมอยู่ในตัว เพราะฉะนั้น ธรรมะอันยิ่ง ธรรมะล้วน ๆ หรืออภิธรรมนั้นย่อมมีอยู่แม้ในพระสูตร ถ้าเข้าใจความหมายหรือถอดความได้).

อภิธรรม ๗ คัมภีร์

ชาวไทยนิยมเรียกอภิธรรมปิฎกว่า อภิธรรม[๑] ๗ คัมภีร์ ก็เพราะอภิธรรมปิฎกแยกเป็นหัวข้อสำคัญ ๗ ข้อ คือ :-

๑. **ธัมมสังคณี** ว่าด้วยการ "รวมกลุ่มธรรมะ" คือจัดระเบียบธรรมะต่าง ๆ ที่กระจายกันอยู่มากมายมาไว้ในหัวข้อสั้น ๆ เทียบด้วยการนำเครื่องประกอบต่าง ๆ ของนาฬิกามาคุมกันเข้าเป็นนาฬิกาทั้งเรือน มีเล่มเดียว คือเล่มที่ ๓๔.

๒. **วิภังค์** ว่าด้วยการ "แยกกลุ่ม" คือกระจายออกไปจากกลุ่มใหญ่ เพื่อให้เห็นรายละเอียด เช่น ขันธ์ ๕ มีอะไรบ้าง แต่ละข้อนั้นแยกออกไปอย่างไรได้อีก เทียบด้วยการถอดส่วนประกอบของนาฬิกาออกมาจากที่รวมกันอยู่เดิม มีเล่มเดียว คือเล่มที่ ๓๕.

๓. **ธาตุกถา** ว่าด้วย "ธาตุ" คือสิ่งที่เป็นต้นเดิมในทางธรรม (โปรดเข้าใจว่าเป็นคนละอย่างกับธาตุทางวิทยาศาสตร์ เพราะทางธรรมมุ่งคติสอนใจ สิ่งที่เป็นต้นเดิมทางธรรม จึงมีความหมายตามคติธรรม) มีเล่มเดียว คือเล่มที่ ๓๖ อนึ่ง เล่มที่ ๓๖ นี้ยังมีปุคคลบัญญัติรวมอยู่ด้วย.

๔. **ปุคคลบัญญัติ** ว่าด้วย "การบัญญัติบุคคล" โดยกล่าวถึงคุณธรรมสูงต่ำของบุคคล เช่น คำว่า **"สมยวิมุตฺโต"** "ผู้พ้นเป็นคราว ๆ" คือบางคราวก็ละกิเลสได้ บางคราวก็ละไม่ได้ **"อสมยวิมุตฺโต"** "ผู้พ้นตลอดไปไม่ขึ้นอยู่กับคราวสมัย" ได้แก่ ผู้ละกิเลสได้เด็ดขาด เป็นต้น รวมอยู่ในเล่มที่ ๓๖ เป็นอันว่าเล่มที่ ๓๖ มี ๒ หัวข้อ.

๕. **กถาวัตถุ** ว่าด้วย "เรื่องของถ้อยคำ" คือการตั้งคำถามคำตอบ เพื่อชี้ให้เห็นหลักธรรมที่ถูกต้องทางพระพุทธศาสนา มีเล่มเดียว คือเล่มที่ ๓๗.

๖. **ยมก** ว่าด้วย "ธรรมที่เป็นคู่" คือการจัดธรรมะเป็นคู่ ๆ โดยอาศัยหลักการต่าง ๆ มี ๒ เล่ม คือเล่มที่ ๓๘ และ ๓๙.

๗. **ปัฏฐาน** ว่าด้วย "ที่ตั้ง คือปัจจัย ๒๔" แสดงว่าอะไรเป็นปัจจัยของอะไรในทางธรรม มี ๖ เล่ม คือเล่มที่ ๔๐, ๔๑, ๔๒, ๔๓, ๔๔, และ ๔๕.

๑. คำว่า อภิธัมม เขียนตามแบบบาลี, อภิธรรม เขียนตามแบบไทย ซึ่งแปลมาจากสันสกฤต อภิธรฺม

เฉพาะเล่มที่ ๓๔ ซึ่งมีชื่อว่า **ธัมมสังคณี** (รวมกลุ่มธรรมะ) นั้น แบ่งออกเป็น ๕ หัวข้อใหญ่ ดังต่อไปนี้ : -

๑. หัวข้อที่เป็นกระทู้ธรรมหรือแม่บท (มาติกา) เท่ากับเป็นแก่นหรือสาระสำคัญของธัมมสังคณี แต่มีย่อมาก จึงจำเป็นต้องมีหัวข้ออื่น ๆ ต่อ ๆ ไปอีก ๔ ข้อ เพื่อช่วยขยายความ.

๒. คำอธิบายเรื่องจิตว่าเกิดขึ้นอย่างไร (จิตตุปปาทกัณฑ์) เป็นคำอธิบายเพียงบางส่วนของมาติกาหรือแม่บท เฉพาะที่เกี่ยวกับจิตกับธรรมะที่เนื่องด้วยจิต (ที่เรียกว่าเจตสิก) จัดว่าเป็นคำอธิบายที่พิสดารที่สุดกว่าหัวข้อทุก ๆ หัวข้อ.

๓. คำอธิบายเรื่องรูปคือส่วนที่เป็นร่างกาย (รูปกัณฑ์) เมื่อแยกพูดเรื่องจิตและเจตสิกไว้ในข้อที่ ๒ แล้ว จึงพูดเรื่องรูปหรือกายไว้ในข้อที่ ๓ นี้.

๔. คำอธิบายแม่บทหรือมาติกาที่ตั้งไว้ในข้อหนึ่ง หมดทุกข้อ (นิกเขปกัณฑ์) เป็นการอธิบายบทตั้งทุกบทด้วยคำอธิบายขนาดกลาง ไม่ยาวเกินไป ไม่สั้นเกินไป. ไม่เหมือนกับข้อ ๒ และข้อ ๓ ซึ่งอธิบายเฉพาะบทตั้งเพียงบางบทอย่างพิสดาร.

๕. คำอธิบายแม่บทหรือมาติกาที่ตั้งไว้ในข้อหนึ่งแบบรวบรัดหมดทุกข้อ (อัตถุทธารกัณฑ์)[๑] หัวข้อนี้อธิบายอย่างย่อมาก.

เมื่ออ่านมาถึงเพียงนี้ ก็พอจะเห็นเค้าโครงแห่ง **ธัมมสังคณี** บ้างแล้ว ว่าแบ่งออกเป็น ๕ ส่วนอย่างไร และมีหลักเกณฑ์ในการแบ่งหัวข้ออย่างไร ต่อนี้ไปจะขยายความให้เห็นเนื้อหาของพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๔ เป็นลำดับไป.

๑. อรรถกถาเรียกว่า “อัตถกถากัณฑ์” โดยชี้แจงว่าศิษย์ของพระสารีบุตรไม่เข้าใจ พระสารีบุตรจึงพาไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ตรัสอธิบาย

ขยายความ เล่มที่ ๓๔

ธัมมสังคณี (รวมกลุ่มธรรมะ)

๑. แม่บทหรือมาติกา

แม่บทหรือมาติกานี้ แบ่งออกเป็น ๒ หัวข้อใหญ่ คือ **อภิธัมมมาติกา** ได้แก่ แม่บทหรือกระทู้ธรรมที่เป็นฝ่ายอภิธรรมอย่างหนึ่ง. **สุตตันตมาติกา** ได้แก่ แม่บทหรือกระทู้ธรรมที่เป็นฝ่ายพระสูตร คือนำธรรมะจากพระสูตรมาตั้งเทียบเคียงให้ดูอีกอย่างหนึ่ง. แม่บทฝ่ายพระสูตรไม่มีหัวข้อย่อย คงกล่าวถึงชื่อธรรมะต่าง ๆ แต่ต้นจนจบ ส่วนแม่บทฝ่ายอภิธรรม แบ่งออกเป็นหัวข้อย่อย ๑๔ หัวข้อดังต่อไปนี้ : -

ก. แม่บทหรือบทตั้งฝ่ายอภิธรรม

(อภิธัมมมาติกา)

๑. แม่บท ว่าด้วยการจัดธรรมะเป็นหมวดละ ๓ ข้อ รวม ๒๒ หมวด (พาวีสติติกมาติกา) คือ : -

(๑) ธรรมที่เป็นกุศล (คือฝ่ายดี), ธรรมที่เป็นอกุศล (คือฝ่ายชั่ว), ธรรมที่เป็นอัพยากฤต (คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสชี้ลงไปว่า เป็นฝ่ายดีหรือฝ่ายชั่ว จะว่าเป็นกลาง ๆ ก็ได้).

(๒) ธรรมที่ประกอบด้วยเวทนา (คือความรู้สึกอารมณ์) ที่เป็นสุข, ที่เป็นทุกข์, ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข.

(๓) ธรรมที่เป็นวิบาก (คือเป็นผล), ธรรมที่มีผลเป็นธรรมดา (คือเป็นเหตุ), ธรรมที่ไม่เป็นทั้ง ๒ อย่างข้างต้น (คือไม่ใช่ผล ไม่ใช่เหตุ),

(๔) ธรรมที่ถูกยึดถือและเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ, ธรรมที่ไม่ถูกยึดถือ แต่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ, ธรรมที่ไม่ถูกยึดถือและไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ.

(๕) ธรรมที่เศร้าหมองและเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง, ธรรมที่ไม่เศร้าหมอง แต่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง, ธรรมที่ไม่เศร้าหมองและไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง.

(๖) ธรรมที่มีวิตก (ความตรึก) และมีวิจาร (ความตรอง), ธรรมที่ไม่มีวิตก (ความตรึก) มีแต่เพียงวิจาร. (ความตรอง) ธรรมที่ไม่มีทั้งวิตก ไม่มีทั้งวิจาร.

(๗) ธรรมที่ประกอบด้วยปีติ (ความอิ่มใจ), ธรรมที่ประกอบด้วยความสุข, ธรรมที่ประกอบด้วยอุเบกขา (ความวางเฉย).

(๘) ธรรมที่ละได้ด้วยทัสสนะ (=การเห็น, คือธรรมที่ละได้ด้วยโสดาปัตติมรรค), ธรรมที่ละได้ด้วยภาวนา (=การอบรม, คือธรรมที่ละได้ด้วยสกทาคามิมรรค, อนาคามิมรรค, อรหัตตมรรค), ธรรมที่ละไม่ได้ด้วยทัสสนะ ละไม่ได้ด้วยภาวนา.[๑]

(๙) ธรรมที่มีเหตุอันพึงละได้ด้วยทัสสนะ (ละได้ด้วยโสดาปัตติมรรค), ธรรมที่มีเหตุอันพึงละได้ด้วยภาวนา (ละได้ด้วยอริยมรรคทั้งสามเบื้องบน), ธรรมที่มีเหตุอันพึงละไม่ได้ทั้งด้วยทัสสนะทั้งด้วยภาวนา.[๒]

(๑๐) ธรรมที่ไปสู่ความสั่งสมกิเลส, ธรรมที่ไม่ไปสู่ความสั่งสมกิเลส, ธรรมที่ไม่เป็นทั้งสองอย่างนั้น

(๑๑) ธรรมที่เป็นของพระอริยบุคคลผู้ยังศึกษา (ท่านผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรคจนถึงอรหัตตมรรค รวม ๗ ประเภท), ธรรมที่เป็นของพระอริยบุคคลผู้ไม่ต้องศึกษา (คือผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว), ธรรมที่ไม่เป็นทั้งสองอย่างนั้น.

(๑๒) ธรรมที่เป็นของเล็กน้อย (=ปริตตะ คือเป็นกามาวจร ยังท่องเที่ยวอยู่ในกาม), ธรรมที่เป็นของใหญ่ (=มหัคคตะ คือเป็นรูปฌานหรืออรูปฌาน), ธรรมที่ไม่มีประมาณ (คือเป็นโลกุตตรธรรม ได้แก่ มรรค, ผล, นิพพาน).

(๑๓) ธรรมที่มีอารมณ์เล็กน้อย, ธรรมที่มีอารมณ์ใหญ่, ธรรมที่มีอารมณ์ไม่มีประมาณ.

(๑๔) ธรรมอันเลว (อกุศลธรรม), ธรรมอันปานกลาง (ธรรมที่เป็นกุศลและอัพยากฤตที่ยังมีอาสวะ), ธรรมอันประณีต (โลกุตตรธรรม),

---

๑. ได้แก่สัญโญชน์ ๓ สำหรับข้อแรก, สัญโญชน์ ๓, ๕, ๑๐ สำหรับข้อ ๒ และธรรมที่เป็นฝ่ายกุศลและกลาง ๆ ดูคำอธิบายข้างพระสูตรหน้า ๓๙๘ และหน้า ๔๙๐

๒. คำว่า เหตุ ในที่นี้ กล่าวตามสำนวนอภิธรรม หมายถึง สัมปยุตตเหตุ คือเหตุที่เกิดขึ้นผสม ได้แก่เหตุฝ่ายชั่วคือกิเลสที่มาผสมกับนามธรรม และเป็นสมุฏฐานแห่งกายกรรม, วจีกรรม, มโนกรรม.

(๑๕) ธรรมที่เป็นฝ่ายผิดและแน่นอน, ธรรมที่เป็นฝ่ายถูกและแน่นอน, ธรรมที่ไม่แน่นอน.[๑]

(๑๖) ธรรมที่มีมรรคเป็นอารมณ์, ธรรมที่มีมรรคเป็นเหตุ, ธรรมที่มีมรรคเป็นใหญ่ (อธิบดี).

(๑๗) ธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว, ธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น, ธรรมที่จักเกิดขึ้น.

(๑๘) ธรรมที่เป็นอดีต, ธรรมที่เป็นอนาคต, ธรรมที่เป็นปัจจุบัน.

(๑๙) ธรรมที่มีอารมณ์เป็นอดีต, ธรรมที่มีอารมณ์เป็นอนาคต, ธรรมที่มีอารมณ์เป็นปัจจุบัน

(๒๐) ธรรมที่เป็นภายใน, ธรรมที่เป็นภายนอก, ธรรมที่เป็นภายในและภายนอก.

(๒๑) ธรรมที่มีอารมณ์ภายใน, ธรรมที่มีอารมณ์ภายนอก, ธรรมที่มีอารมณ์ภายในและภายนอก.

(๒๒) ธรรมที่เห็นได้และถูกต้องได้, ธรรมที่เห็นไม่ได้ แต่ถูกต้องได้, ธรรมที่เห็นไม่ได้และถูกต้องไม่ได้.

๒. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกลุ่มเหตุ (เหตุโคจฉกะ)

มี ๖ คู่ คือ ๑. ธรรมที่เป็นเหตุ, ธรรมที่มิใช่เหตุ ; ๒. ธรรมที่มีเหตุ, ธรรมที่ไม่มีเหตุ เป็นต้น.

๓. แม่บทหรือบทตั้งหมวดสองข้อไม่สัมพันธ์กัน คู่น้อย (จูฬันตรทุกะ)

มี ๗ คู่ คือ ๑. ธรรมที่มีปัจจัย, ธรรมที่ไม่มีปัจจัย ; ๒. ธรรมที่เป็นสังขตะ (ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) ; ธรรมที่เป็นอสังขตะ (ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) เป็นต้น.

๔. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกลุ่มอาสวะ (อาสวโคจฉกะ)

มี ๖ คู่ คือ ๑. ธรรมที่เป็นอาสวะ (กิเลสที่ดองสันดาน), ธรรมที่มิใช่อาสวะ ; ๒. ธรรมที่มีอาสวะ, ธรรมที่ไม่มีอาสวะ เป็นต้น.

๑. คำว่า แน่นอน ไม่แน่นอน หมายถึง แน่นอนในการให้ผล ฝ่ายผิดคือ อนันตริยกรรม ๕ และความเห็นผิดอย่างแรง ฝ่ายถูกคือ อริยมรรค ๔ ธรรมที่ไม่แน่นอน คือนอกจากสองข้อที่กล่าวแล้ว

๕. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกลุ่มสัญโญชน์ (สัญโญชนโคจฉกะ)

มี ๖ คู่ คือ ๑. ธรรมที่เป็นสัญโญชน์ (กิเลสเครื่องผูกมัด), ธรรมที่ไม่เป็นสัญโญชน์ ; ๒. ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์, ธรรมที่ไม่เป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์ เป็นต้น.

๖. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกลุ่มคันถะ (คันถโคจฉกะ)

มี ๖ คู่ คือ ๑. ธรรมอันเป็นคันถะ (กิเลสเครื่องร้อยรัด), ธรรมที่ไม่เป็นคันถะ ; ๒. ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งคันถะ, ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งคันถะ เป็นต้น

๗. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกลุ่มโอฆะ (โอฆโคจฉกะ)

มี ๖ คู่ คือ ๑. ธรรมอันเป็นโอฆะ (กิเลสเครื่องทำสัตว์ให้จมลงในวัฏฏะ คือความเวียนว่ายตายเกิด), ธรรมอันไม่เป็นโอฆะ ; ๒. ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งโอฆะ, ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งโอฆะ เป็นต้น

๘. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกลุ่มโยคะ (โยคโคจฉกะ)

มี ๖ คู่ คือ ๑. ธรรมอันเป็นโยคะ (กิเลสเครื่องประกอบหรือผูกสัตว์ไว้ในวัฏฏะ), ธรรมที่ไม่เป็นโยคะ ; ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งโยคะ, ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งโยคะ เป็นต้น.

๙. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกลุ่มนิวรณ์ (นีวรณโคจฉกะ)

มี ๖ คู่ คือ ๑. ธรรมอันเป็นนิวรณ์ (กิเลสเครื่องกั้นจิตรัดรึงจิต), ธรรมอันไม่เป็นนิวรณ์ ; ๒. ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งนิวรณ์, ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งนิวรณ์ เป็นต้น.

๑๐. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกลุ่มปรามาส (ปรามาสโคจฉกะ)

มี ๕ คู่ คือ ๑. ธรรมอันเป็นปรามาส (กิเลสเครื่องจับต้องในทางที่ผิดความจริง), ธรรมอันไม่เป็นปรามาส เป็นต้น

๑๑. แม่บทหรือบทตั้งหมวดสองข้อที่ไม่สัมพันธ์กัน คู่ใหญ่ (มหันตรทุกะ)[๑]

มี ๑๔ คู่ คือ ๑. ธรรมที่มีอารมณ์, ธรรมที่ไม่มีอารมณ์ ; ๒. ธรรมที่เป็นจิต, ธรรมที่มิใช่จิต เป็นต้น. (ได้แปลคำอธิบายเหล่านี้ไว้เพียง ๙ คู่ ในหน้า ๑๐๒ ถึง ๑๐๕

๑. คำว่า ไม่สัมพันธ์กัน คือในหมวดนี้ ไม่ใช่เรื่องเดียวกัน แต่เลือกธรรมะมากล่าวเป็นคู่ ๆ ไม่เหมือนหมวดที่มีคำว่า โคจฉกะ ซึ่งเป็นเรื่องประเภทเดียวกันตลอด

หมายเลข ๘๖ ถึง ๙๔ เป็นการแปลตามคำอธิบายแบบสั้น จากอัตถุทธารกัณฑ์ เล่มที่ ๓๔ นี้เอง).

๑๒. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยอุปาทาน (อุปาทานโคจฉกะ)

มี ๖ คู่ คือ ๑. ธรรมอันเป็นอุปาทาน (เป็นเหตุยึดถือ), ธรรมอันไม่เป็นอุปาทาน ; ๒. ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน, ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน เป็นต้น.

๑๓. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยกิเลส (กิเลสโคจฉกะ)

มี ๘ คู่ คือ ๑. ธรรมอันเป็นกิเลส (เครื่องทำใจให้เศร้าหมอง), ธรรมอันไม่เป็นกิเลส ; ๒. ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งกิเลส, ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลส.

๑๔. แม่บทหรือบทตั้ง ว่าด้วยหมวด ๒ อันรั้งท้าย (ปิฏฐิทุกะ)

มี ๑๘ คู่ คือ ๑. ธรรมที่พึงละด้วยทัสสนะ (ละด้วยการเห็น คือละด้วยโสดาปัตติมรรคอันเห็นนิพพาน), ธรรมที่ไม่พึงละด้วยทัสสนะ ; ๒. ธรรมที่พึงละด้วยการเจริญ (ละด้วยการเจริญ คือ อริยมรรคทั้งสามเบื้องบน), ธรรมที่ไม่พึงละด้วยการเจริญ เป็นต้น.

จบแม่บทฝ่ายอภิธรรม

ข. แม่บทหรือบทตั้งฝ่ายพระสูตร

(สุตตันตมาติกา)

ได้กล่าวไว้แล้วว่า ในแม่บทของเล่มที่ ๓๔ นี้ แบ่งหัวข้อหรือแม่บทใหญ่ออกเป็นฝ่ายอภิธรรมกับฝ่ายพระสูตร เพื่อให้เทียบเคียงกันดู. แม่บทฝ่ายอภิธรรมมี ๑๒๒ หัวข้อ (หัวข้อละ ๓ ประเด็น มี ๒๒, หัวข้อละ ๒ ประเด็น มี ๑๐๐) ส่วนแม่บทฝ่ายพระสูตรมี ๔๒ หัวข้อ (หัวข้อละ ๒ ประเด็น) แต่ไม่มีคำอธิบายแม่บทฝ่ายพระสูตร คงนำมาตั้งไว้ให้ทราบเท่านั้น ดังจะนำมากล่าวสัก ๑๐ ข้อ คือ : -

๑. ธรรมอันเป็นไปในส่วนแห่งวิชชา, ธรรมอันเป็นไปในส่วนแห่งอวิชชา ;

๒. ธรรมอันอุปมาด้วยสายฟ้า, ธรรมอันอุปมาด้วยเพชร ;

๓. ธรรมอันเป็นของคนพาล, ธรรมอันเป็นของบัณฑิต ;

๔. ธรรมดำ, ธรรมขาว ;

๕. ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อน, ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเดือดร้อน ;

๖. ธรรมคือคำร้องเรียก, ธรรมคือทางแห่งคำร้องเรียก ;

๗. ธรรมคือภาษาพูด, ธรรมคือทางแห่งภาษาพูด ;

๘. ธรรมคือบัญญัติ, ธรรมคือทางแห่งบัญญัติ ;

๙. นาม, รูป ;

๑๐. อวิชชา, ภวตัณหา (ความทะยานอยากมี อยากเป็น) เป็นต้น ฯลฯ.

(หมายเหตุ : ในบทตั้งหรือแม่บท ๑๖๔ หัวข้ออันแจกรายละเอียดออกไปเป็นฝ่ายพระอภิธรรม ๒๖๖ ประเด็น, เป็นฝ่ายพระสูตร ๘๔ ประเด็น, รวมทั้งสิ้น ๓๕๐ ประเด็น แต่นำมาตั้งให้เห็นเพียง ๔๕ หัวข้อ หรือ ๑๓๘ ประเด็น ที่เหลือได้ละไว้ด้วยคำว่า เป็นต้นนั้น ด้วยเจตนาจะแสดงรายการหรือประเด็นที่สำคัญ ส่วนปลีกย่อยก็ผ่านไป. ความจริงเท่าที่พระท่านสวด ท่านสวดบทตั้งของคัมภีร์ “ธัมมสังคณี” คือพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๔ นี้ โดยทั่วไปนั้น คงสวดเพียง ๒๒ หัวข้อแรก ที่แบ่งออกเป็นหัวข้อละ ๓ ประเด็น รวมทั้งสิ้น ๖๖ ประเด็นเท่านั้น ในที่นี้แสดงไว้ถึง ๔๕ หัวข้ออันแบ่งออกเป็น ๑๓๘ ประเด็น เพื่อให้เห็นหน้าตาชัดเจนยิ่งขึ้น แท้จริงในการอธิบายรายละเอียดเป็นร้อย ๆ หน้าในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๔ เอง ก็อธิบายหนักไปในหัวข้อแรก ๓ ประเด็น คือ กุสลา ธมฺมา (ธรรมอันเป็นกุศล), อกุสลา ธมฺมา (ธรรมอันเป็นอกุศล) อพฺยากตา ธมฺมา (ธรรมอันเป็นอัพยากฤต คือเป็นกลาง ๆ) เท่านั้น นอกจากนั้นก็เป็นคำอธิบายเรื่อง “รูป” กับอธิบายบทตั้งอื่น ๆ อย่างสั้น ๆ ท่านผู้อ่านจึงชื่อว่ามิได้ผ่านสาระสำคัญไปในการย่อครั้งนี้).

๒. คำอธิบายเรื่องจิตเกิด (จิตตุปปาทกัณฑ์)

ข้อความในกัณฑ์นี้ มี ๑๗๕ หน้า อธิบายเพียงหัวข้อแรก อันแบ่งเป็น ๓ ประเด็น คือธรรมอันเป็นกุศล, อกุศล, และอัพยากฤตหรือกลาง ๆ เท่านั้น. พึงทราบว่า ความมุ่งหมายยังแคบเข้ามาอีก คือธรรมทั้งสามนั้น ท่านชี้ไปที่ **จิต** และสิ่งที่เนื่องด้วยจิต ที่เรียกว่า **เจตสิก** ดังหัวข้อย่อย ๆ ที่จะกล่าวต่อไปนี้ : -

จิตทั่วไป

๑. จิต แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ **กุศลฝ่ายดี, อกุศลฝ่ายชั่ว, อัพยากฤต คือกลาง ๆ.**

จิตฝ่ายกุศล

๒. จิตที่เป็นกุศลหรือกุศลจิต แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท ตามภูมิชั้นที่ต่ำและสูง คือ : -

(๑) กามาวจร คือจิตที่ท่องเที่ยวไปในกาม ที่เป็นฝ่ายกุศล[๑] มี ๘

(๒) รูปาวจร คือจิตที่ท่องเที่ยวไปในรูปที่เป็นฝ่ายกุศล (หมายถึงจิตที่ได้รูปฌาน คือฌานที่เพ่งรูปเป็นอารมณ์) มี ๕

(๓) อรูปาวจร คือจิตที่ท่องเที่ยวไปในอรูปที่เป็นฝ่ายกุศล (หมายถึงจิตที่ได้อรูปฌาน คือ ฌานที่เพ่งนาม หรือสิ่งที่ไม่มีรูปเป็นอารมณ์) มี ๔

(๔) โลกุตตระ คือจิตที่พ้นจากโลก (ได้แก่ จิตที่เป็นมรรค ๔) มี ๔

รวมจิตที่เป็นฝ่ายกุศล หรือฝ่ายดี ๔ ประเภทใหญ่ แบ่งเป็น ๒๑ ชนิด

---

๑. ที่ใช้คำว่า เป็นฝ่ายกุศลกำกับเพื่อไม่ให้หลงหัวข้อ เพราะในที่นี้กล่าวเฉพาะกุศลหรือฝ่ายดีเท่านั้น ยังมีฝ่ายที่เป็นกลาง ๆ หรืออัพยากฤตที่แบ่งออกเป็นกามาวจร, รูปาวจร, อรูปาวจร และโลกุตตระเช่นกัน

จิตฝ่ายอกุศล

๓. จิตที่เป็นอกุศลหรือกุศลจิต มีประเภทเดียว คือ กามาวจร คือจิตที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในกาม สูงขึ้นไปกว่านั้นไม่มีอกุศล. จิตที่เป็นอกุศลนี้ เป็นจิตประกอบด้วยความโลภ ๘, ความคิดประทุษร้าย หรือโทสะ ๒, ความหลงหรือโมหะ ๒ จึงรวมเป็น ๑๒ ชนิด.

จิตที่เป็นกลาง ๆ

๔. จิตที่เป็นอัพยากฤต คือที่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสพยากรณ์ หรือชี้ลงไปว่าเป็นกุศล หรืออกุศล จึงหมายถึงจิตที่เป็นกลาง ๆ หรือเรียกว่า **อัพยากตจิต** แบ่งออกเป็น ๔ ประเภทใหญ่เหมือนกุศล คือ จิตที่เป็นกลาง ๆ นี้ มีได้ทั้ง ๔ ภูมิ เช่นเดียวกับกุศลจิต คือ : -

(๑) กามาวจร คือจิตที่ท่องเที่ยวไปในกาม ที่เป็นอัพยากฤตหรือเป็นกลาง ๆ มี ๓๔ ชนิด แบ่งเป็นวิบากจิต (จิตที่เป็นผล) ๒๓, กิริยาจิต (จิตที่เป็นเพียงกิริยา) ๑๑.

(๒) รูปาวจร คือจิตที่ท่องเที่ยวไปในรูป ที่เป็นอัพยากฤตหรือเป็นกลาง ๆ มี ๑๐ ชนิด คือเป็นวิบากจิต (จิตที่เป็นผล) ๕, กิริยาจิต (จิตที่เป็นกิริยา) ๕.

(๓) อรูปาวจร คือจิตที่ท่องเที่ยวไปในอรูป ที่เป็นอัพยากฤตหรือเป็นกลาง ๆ มี ๘ ชนิด คือเป็นวิบากจิต ๔, กิริยาจิต ๔.

(๔) โลกุตตระ คือจิตที่พ้นจากโลก ที่เป็นอัพยากฤตหรือเป็นกลาง ๆ มี ๔ ชนิด คือเป็นวิบากจิต ๔.

รวมทั้ง ๔ ประเภท คือกามาวจร ๓๔, รูปาวจร ๑๐, อรูปาวจร ๘ และโลกุตตระ ๔ จึงมีอัพยากตจิตหรือจิตที่เป็นกลาง ๆ ทั้งสิ้น ๕๖ ชนิด และเมื่อรวมกุศลจิต ๒๑, อกุศลจิต ๑๒, อัพยากตจิต ๕๖ จึงเป็นจิต ๘๙ ชนิด[๑], อนึ่ง เพื่อให้ชัดเจนยิ่งขึ้นขอแสดงโดยแผนผังดังต่อไปนี้ : -

แผนผังที่ ๑

แผนผังที่ ๒

(ตั้งหัวข้อตามชาติแบ่งตามภูมิ)

กุศลจิต (จิตฝ่ายดี) ๒๑

๑. กามาวจร	(เที่ยวไปในกาม) ๘	รวม ๒๑
๒. รูปาวจร	(เที่ยวไปในรูป) ๕	
๓. อรูปาวจร	(เที่ยวไปในอรูป) ๔	
๔. โลกุตตระ	(พ้นจากโลก) ๔	

๑. มีข้อที่ควรกล่าวไว้ด้วย คือคำว่า อัพยากตะ เขียนตามบาลี, อัพยากฤต เขียนตามสันสกฤต มีความหมายอย่างเดียวกัน และจิต ๘๙ ชนิด ถ้าแจกโดยพิสดาร ก็จะเป็น ๑๒๑ ชนิด คือจิตที่เป็นโลกุตตระ (เป็นกุศล ๔ เป็นกลาง ๆ ๔) ๘ ชนิดนั้น คูณด้วยรูปฌาน ๔ จะได้ ๔๐. แม้จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ก็ยังนับว่าย่อ เพราะอ่านต่อไปจะเห็นพิสดารกว่านี้

แผนผังที่ ๓

(ตั้งหัวข้อตามชาติแบ่งตามภูมิ)

กุศลจิต (จิตฝ่ายดี) ๑๒

กามาวจร (เที่ยวไปในกาม)

แผนผังที่ ๔

(ตั้งหัวข้อตามชาติแบ่งตามภูมิ)

อัพยากตจิต (จิตที่เป็นกลาง ๆ) ๕๖

๑. กามาวจร (เที่ยวไปในกาม) ๓๔
๒. รูปาวจร (เที่ยวไปในรูป) ๑๐
๓. อรูปาวจร (เที่ยวไปในอรูป) ๘
๔. โลกุตตระ (พ้นจากโลก) ๔

รวม ๕๖ เป็นวิบากจิต และกิริยาจิตเท่านั้น ไม่เป็นกุศลและอกุศลเลย เฉพาะโลกุตตระ ไม่มีกิริยาจิต มีแต่ผลจิตหรือวิบากจิต

แผนผังที่ ๕

(ตั้งหัวข้อตามภูมิแบ่งตามชาติ)

กามาวจรจิต (จิตที่เที่ยวไปในกาม) ๕๔

๑. กุศล (จิตฝ่ายดี) ๘
๒. อกุศล (จิตฝ่ายชั่ว) ๑๒
๓. วิบาก (จิตที่เป็นผล) ๒๓
๔. กิริยา (จิตที่เป็นกิริยา) ๑๑

เป็น ๕๔

แผนผังที่ ๖

(ตั้งหัวข้อตามภูมิแบ่งตามชาติ)

รูปาวจรจิต (จิตที่เที่ยวไปในรูป) ๑๕

๑.	กุศล	(จิตฝ่ายดี) ๕	เป็น ๑๕
๒.	วิบาก	(จิตที่เป็นผล) ๕	
๓.	กิริยา	(จิตที่เป็นอาหาร) ๕	

แผนผังที่ ๗

(ตั้งหัวข้อตามภูมิแบ่งตามชาติ)

อรูปาวจรจิต (จิตที่เที่ยวไปในอรูป) ๑๒

๑.	กุศล	(จิตฝ่ายดี) ๔	เป็น ๑๒
๒.	วิบาก	(จิตที่เป็นผล) ๔	
๓.	กิริยา	(จิตที่เป็นกิริยา) ๔	

แผนผังที่ ๘

(ตั้งหัวข้อตามภูมิแบ่งตามชาติ)

โลกุตตรจิต (จิตที่พ้นจากโลก) ๘

๑.	กุศล	(จิตฝ่ายดี) ๔	เป็น ๘
๒.	วิบาก	(จิตที่เป็นผล) ๔	

(**หมายเหตุ :** ตั้งแต่แผนผังที่ ๕ ถึงที่ ๘ พึงทราบว่า วิบากจิต และกิริยาจิต เป็นจิตกลาง ๆ คืออัพยากตจิตทั้งสิ้น).

แผนผังที่ ๙

(วิบากจิตแบ่งตามภูมิ)

วิบากจิต (จิตที่เป็นผล) ๓๖

๑. กามาวจร	(ท่องเที่ยวไปในกาม) ๒๓		
๒. รูปาวจร	(ท่องเที่ยวไปในรูป) ๕		เป็น ๓๖
๓. อรูปาวจร	(ท่องเที่ยวไปในอรูป) ๔		
๔. โลกุตตระ	(พ้นจากโลก) ๔		

แผนผังที่ ๑๐

(กิริยาจิตแบ่งตามภูมิ)

กิริยาจิต (จิตที่เป็นกิริยา) ๒๐

๑. กามาวจร	(ท่องเที่ยวไปในกาม) ๑๑	
๒. รูปาวจร	(ท่องเที่ยวไปในรูป) ๕	เป็น ๒๐
๓. อรูปาวจร	(ท่องเที่ยวไปในอรูป) ๔	

(**หมายเหตุ :** พึงสังเกตว่า กิริยาจิต ที่เป็นโลกุตตระไม่มี)

การนับจำนวนจิต

(ถ้าจะพูดอย่างรวบรัด จิตก็มีเพียงดวงเดียว เพราะไม่สามารถเกิดได้ขณะละหลายดวง แต่เพราะเหตุที่เกิดหลายขณะ และมีส่วนประกอบ คือความดีความชั่ว เป็นต้นต่าง ๆ กัน จึงนับจำนวนได้มาก. ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๔ แสดงการนับจำนวนไว้บางตอน เช่น จิตที่เป็นมหากุศลฝ่ายกามาวจร ๘, ส่วนรูปาวจร, อรูปาวจร และโลกุตตระไม่ได้นับให้, ครั้นถึงอกุศลจิต ได้นับจำนวนให้อีกว่า มี ๑๒, ถึงอัพยากตจิต นับจิตที่เป็นมหาวิบาก ๘ นอกนั้นเป็นแต่บอกชื่อไว้ข้างท้าย การนับจำนวนที่แสดงในที่นี้ จึงเป็นการนับย่อเพื่อให้เข้าใจง่าย แต่ตามที่มีในพระไตรปิฎกมีจำนวนพิสดารมากกว่านี้. ได้เคยทำมาแล้วในพระสูตรคือพระไตรปิฎกไม่ได้นับเป็นตัวเลขให้ แต่ผู้เขียนใส่ตัวเลขนับลงไป เพื่อเข้าใจง่ายกำหนดง่าย).

คำอธิบายในจิตตุปปาทกัณฑ์

ได้กล่าวแล้วโดยใจความว่า จิตตุปปาทกัณฑ์ เป็นภาคอธิบายภาคแรกของพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๔ นี้ ซึ่งมีภาคบทตั้ง ๑ ภาค ภาคอธิบาย ๔ ภาค. การตั้งเค้าโครงอธิบายของภาคแรก เจาะจงอธิบายเพียงคำ ๓ คำ คือ **กุสลา ธมฺมา** (กุศลธรรม) **อกุสลา ธมฺมา** (อกุศลธรรม) และ **อพฺยากตา ธมฺมา** (อัพยากตธรรม คือ ธรรมที่เป็นกลาง ๆ) แล้วอธิบายเป็นเรื่องของจิต ส่วนการแบ่งเป็นกามาวจร, รูปาวจร, อรูปาวจร, โลกุตตระ ได้นำมาแบ่งภายใต้หัวข้อของกุศลธรรม, ภายใต้หัวข้อของอกุศลธรรมมีกามาวจรอยู่อย่างเดียว, ภายใต้หัวข้อของอัพยากตธรรมหรือธรรมที่เป็นกลาง ๆ คงมีทั้งกามาวจร, รูปาวจร, อรูปาวจร, และโลกุตตระ. ธรรมที่เป็นกลาง ๆ นั้น ได้แก่ จิตที่เป็นวิบากและเป็นกิริยา.[๑] เป็นอันว่า จิตตุปปาทกัณฑ์ อันเป็นคำอธิบายภาคแรก เจาะจงอธิบายเรื่องจิตที่ดีที่ไม่ดี และที่เป็นกลาง ๆ แต่ในขณะเดียวกันก็ได้อธิบายเจตสิก คือธรรมที่เนื่องด้วยจิตพร้อมกันไปในตัวด้วย. ต่อไปนี้จะแสดงให้เห็นลีลาในการอธิบาย คำว่า ธรรมอันเป็นกุศลในตอนแรกของจิตตุปปาทกัณฑ์ : -

"ธรรมอันเป็นกุศล เป็นไฉน?

"ธรรมอันเป็นกุศล คือในสมัยใด **จิตอันเป็นกุศลฝ่ายกามาวจร**[๒] (ท่องเที่ยวไปในกาม) ประกอบด้วยโสมนัส (ความดีใจ) ประกอบด้วยญาณ เกิดขึ้น ปรารภอารมณ์ คือ รูป หรือเสียง หรือกลิ่น หรือรส หรือโผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้) หรือธรรมะ (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ), ในสมัยนั้นย่อมมี (ธรรมะ ๕๖ อย่าง) คือ : -

๑. ผัสสะ (ความถูกต้อง)

๒. เวทนา (ความรู้สึกอารมณ์ว่า เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข)

๓. สัญญา (ความจำได้หมายรู้)

๔. เจตนา (ความจงใจ)

๕. จิตตะ (จิต)

---

๑. และหมายถึงรูปด้วย

๒. แสดงจิตฝ่ายกุศล เพียงดวงแรกหรือชนิดแรกข้อเดียว ก็พ่วงเอาธรรมะอื่น ๆ มาถึง ๕๖ ข้อ

๖. วิตก (ความตรึก)

๗. วิจาร (ความตรอง)

๘. ปีติ (ความอิ่มใจ)

๙. สุข (ความสบายใจ, ในที่นี้ไม่หมายเอาสุขกาย)

๑๐. จิตตัสส เอกัคคตา (ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง)

๑๑. สัทธินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่คือความเชื่อ)

๑๒. วิริยินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่คือความเพียร)

๑๓. สตินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่คือสติ)

๑๔. สมาธินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่คือสมาธิ)

๑๕. ปัญญินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่คือปัญญา)

๑๖. มนินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่คือใจ)

๑๗. โสมนัสสินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่คือความสุขใจ)

๑๘. ชีวิตินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่คือชีวิตความเป็นอยู่)

๑๙. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบคือเห็นอริยสัจ ๔)

๒๐. สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)

๒๑. สัมมาวายามะ (ความพยายามชอบ)

๒๒. สัมมาสติ (ความระลึกชอบ)

๒๓. สัมมาสมาธิ (ความตั้งใจมั่นชอบ)

๒๔. สัทธาพละ (กำลังคือความเชื่อ)

๒๕. วิริยพละ (กำลังคือความเพียร)

๒๖. สติพละ (กำลังคือสติ)

๒๗. สมาธิพละ (กำลังคือสมาธิ)

๒๘. ปัญญาพละ (กำลังคือปัญญา)

๒๙. หิริพละ (กำลังคือความละอายต่อบาป)

๓๐. โอตตัปปพละ (กำลังคือความเกรงกลัวต่อบาป)

๓๑. อโลภะ (ความไม่โลภ)

๓๒. อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย)

๓๓. อโมหะ (ความไม่หลง)

๓๔. อนภิชฌา (ความไม่โลภ ชนิดนึกน้อมมาเป็นของตน)

๓๕. อัพยาบาท (ความไม่คิดปองร้าย ชนิดนึกให้ผู้อื่นพินาศ)

๓๖. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบแบบทั่ว ๆ ไป เช่น เห็นว่าทำดีได้ดี)

๓๗. หิริ (ความละอายต่อบาป)

๓๘. โอตตัปปะ (ความเกรงกลัวต่อบาป)

๓๙. กายปัสสัทธิ (ความสงบระงับแห่งกองเวทนา, สัญญา, สังขาร)[๑]

๔๐. จิตตปัสสัทธิ (ความสงบระงับแห่งจิต)

๔๑. กายลหุตา (ความเบาแห่งกองเวทนา, สัญญา, สังขาร)

๔๒. จิตตลหุตา (ความเบาแห่งจิต)

๔๓. กายมุทุตา (ความอ่อนสลวยแห่งกองเวทนา, สัญญา, สังขาร)

๔๔. จิตตมุทุตา (ความอ่อนสลวยแห่งจิต)

๔๕. กายกัมมัญญตา (ความควรแก่การงานแห่งกองเวทนา, สัญญา, สังขาร)

๔๖. จิตตกัมมัญญตา (ความควรแก่การงานแห่งจิต)

๔๗. กายปาคุญญตา (ความคล่องแคล่วแห่งกองเวทนา, สัญญา, สังขาร)

๔๘. จิตตปาคุญญตา (ความคล่องแคล่วแห่งจิต)

๔๙. กายุชุกตา (ความตรง ไม่คดโกงแห่งกองเวทนา, สัญญา, สังขาร)

๕๐. จิตตุชุกตา (ความตรง ไม่คดโกงแห่งจิต)

๕๑. สติ (ความระลึกได้)

๕๒. สัมปชัญญะ (ความรู้ตัว)

๕๓. สมถะ (ความสงบแห่งจิต)

๑. คำว่า กาย ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าร่างกาย หากหมายถึงกองหรือหมวดแห่งนามธรรม ๓ อย่าง คือ เวทนา, สัญญา, สังขาร หรือจะพูดแบบรวมก็คือ เจตสิก

๕๔. วิปัสสนา (ความเห็นแจ้ง)

๕๕. ปัคคาหะ (ความเพียรทางจิต)

๕๖. อวิกเขปะ (ความไม่ซัดส่าย คือความตั้งมั่นแห่งจิต).

"อนึ่ง ในสมัยนั้น ธรรมเหล่าใด แม้อื่น ที่ไม่มีรูปอิงอาศัยกันเกิดขึ้นมีอยู่. ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่ากุศล."

(ต่อจากนั้นเป็นคำอธิบายศัพท์แต่ละข้อ นี้เป็นเพียงคำอธิบายจิตดวงแรกใน ๘๙ ดวง ซึ่งมีธรรมประกอบ ๕๖ อย่าง กับได้ขมวดเงื่อนไขไว้ว่า แม้ธรรมเหล่าอื่นที่ไม่กล่าวไว้ แต่มิใช่รูปธรรม อิงอาศัยจิต ดังกล่าวเกิดขึ้น ก็จัดเป็นกุศลจิตได้. ธรรมประกอบ ๕๖ อย่างนั้น ในภาคอธิบายต่อไป ได้ชี้ให้เห็นว่าจะย่อได้อย่างไร หรือกำหนดหัวข้ออย่างไรบ้างดังต่อไปนี้

"ก็ในสมัยนั้นแล ย่อมมีขันธ์ ๔, อายตนะ ๒, ธาตุ ๒, อาหาร ๓, อินทรีย์ ๘, ฌานมีองค์ ๕, มรรคมีองค์ ๕, ธรรมะอันเป็นกำลัง ๗, เหตุ ๓, ผัสสะ ๑, เวทนา ๑, สัญญา ๑, เจตนา ๑, จิต ๑, เวทนาขันธ์ ๑, สัญญาขันธ์ ๑, สังขารขันธ์ ๑, วิญญาณขันธ์ ๑, มนายตนะ (อายตนะคือใจ) ๑, มนินทรีย์ (อินทรีย์คือใจ) ๑, มโนวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้คือใจ) ๑, ธัมมายตนะ (อายตนะคือธรรมที่รู้ได้ด้วยใจ) ๑, ธัมมธาตุ (ธาตุคือธรรมที่รู้ได้ด้วยใจ) ๑, หรือแม้ธรรมเหล่าใด แม้อื่น ที่ไม่มีรูปอิงอาศัยกันเกิดขึ้นมีอยู่. ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นกุศล."

(คำอธิบายตอนนี้เป็นการมองธรรม ๕๖ อย่าง ซึ่งประกอบกับจิตดวงแรกอันเป็นกุศล ฝ่ายกามาวจรนั้นว่าจะเรียกเป็นอย่างไรได้บ้าง มองในทัสสนะไหนได้บ้าง. ขอยกตัวอย่างพอให้เข้าใจ คือในธรรมประกอบ ๕๖ ข้อนั้น จัดเป็นขันธ์ ๔ ได้ดังนี้. ข้อ ๒ คือเวทนา, ข้อ ๙ คือสุข, ข้อ ๑๗ คือโสมนัสสินทรีย์ ธรรมอันเป็นใหญ่ คือความสบายใจ หรือความดีใจ **จัดเป็นเวทนาขันธ์** (กองเวทนา) ; ข้อ ๓ คือสัญญา ความจำได้หมายรู้ **จัดเป็นสัญญาขันธ์** (กองสัญญา) ; ๕๐ ข้อ เว้นข้อที่ ๒, ๓, ๕, ๙, ๑๖, ๑๗ **จัดเป็นสังขารขันธ์** (กองสังขาร) ; ข้อ ๕ คือจิต, ข้อ ๑๖ คือมนินทรีย์ ธรรมอันเป็นใหญ่คือใจ **จัดเป็นวิญญาณขันธ์** (กองวิญญาณ). ในที่นี้ไม่จัดเป็นขันธ์ ๕ เพราะขาดรูปไป ๑ เนื่องจากเป็นเรื่องของจิต แต่ก็สามารถจัดธรรมถึง ๕๖ ข้อมารวมได้ใน ๔ ข้อเท่านั้น. ตอนต่อไปแสดงอายตนะ

(บ่อเกิดหรือที่ต่อ) ๒ คือ ๑. มนายตนะ (อายตนะคือใจ) ๒. ธัมมายตนะ (อายตนะคือธรรมที่รู้ได้ด้วยใจ). ในธรรม ๕๖ ข้อนั้น ข้อที่ ๕ คือจิต ข้อที่ ๑๖ คือมนินทรีย์ (ธรรมอันเป็นใหญ่คือใจ) **จัดเข้าในมนายตนะ** นอกนั้นคืออีก ๕๔ ข้อ **จัดเข้าในธัมมายตนะ.** ตอนนี้ยิ่งรวบรัดกว่าตอนต้นอีก เพราะจัดธรรม ๕๖ อย่างมาลงใน ๒ อย่างได้. ข้อต่อไปจัดธรรม ๕๖ อย่างมาลงในธาตุ ๒ คือ ข้อที่ ๕ คือจิต ข้อที่ ๑๖ คือมนินทรีย์ **จัดเข้าในมโนวิญญาณธาตุ** (ธาตุรู้ทางใจ), อีก ๕๔ ข้อที่เหลือ **จัดเข้าในธัมมธาตุ** (ธาตุคือธรรมที่รู้ได้ด้วยใจ) หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งตามสำนวนอธิบายที่ปรากฏในนั้นอีก ๕๔ ข้อที่เหลืออันเคยจัดมาแล้วว่า ได้แก่ เวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์, สังขารขันธ์นั้น จัดเป็นธัมมธาตุ (ธาตุคือธรรมที่รู้ได้ด้วยใจ) ดังนี้เป็นตัวอย่าง ต่อจากนั้นได้แสดงเรื่องอาหาร ๓ อินทรีย์ ๘ เป็นต้น เป็นการชี้ไปว่า อาหาร ๓ มีอยู่ในธรรม ๕๖ ข้อนั้น อินทรีย์ ๘ มีอยู่ในธรรม ๕๖ ข้อนั้นอย่างไรบ้าง คล้ายกับเป็นการสำรวจเครื่องจักรเครื่องยนต์ว่า อันไหนเป็นประเภทไหน เกี่ยวโยงกันอย่างไร เป็นการบริหารความคิดและความจำ, นี้เป็นคำอธิบายตอนที่ ๒ คือคำอธิบายตอนที่ ๑ เริ่มด้วยแสดงจิตดวงแรกที่เป็นกุศลแล้วแสดงธรรม ๕๖ อย่าง ที่เนื่องด้วยจิตดวงนั้น, ตอนที่ ๒ อธิบายว่า ธรรม ๕๖ อย่างนั้น จะเรียกชื่อย่อ ๆ หรือกำหนดหัวข้อเป็นจำนวนอย่างไรบ้าง, คำอธิบายตอนที่ ๓ ตัดจำนวนเลขออกเรียกแต่ชื่อดังต่อไปนี้)

“ก็ในสมัยนั้น ย่อมมีธรรม,[๑] มีขันธ์, มีอายตนะ, มีธาตุ, มีอาหาร, มีอินทรีย์, มีฌาน, มีมรรค, มีพละ (ธรรมอันเป็นกำลัง), มีเหตุ, มีผัสสะ, มีเวทนา, มีสัญญา, มีเจตนา, มีจิต, มีเวทนาขันธ์, มีสัญญาขันธ์, มีสังขารขันธ์, มีวิญญาณขันธ์, มีมนายตนะ, มีมนินทรีย์, มีมโนวิญญาณธาตุ, มีธัมมายตนะ, มีธัมมธาตุ, อนึ่ง ในสมัยนั้น มีธรรมเหล่าใดแม้อื่นที่ไม่มีรูปอิงอาศัยกันเกิดขึ้น. ธรรมเหล่านี้ก็ชื่อว่าเป็นกุศลธรรม.”

(คำอธิบายตอน ๓ นี้ ตัดตัวเลขออกให้เข้าใจแต่ชื่อธรรม แล้วอธิบายว่าธรรมชื่อนั้นได้แก่อะไร).

๑. เพิ่มขึ้นมากกว่าคำอธิบายตอนที่ ๒ เฉพาะคำว่า ธรรม แต่ก็อธิบายหมายความอย่างเดียวกันว่าได้แก่ ขันธ์ ๔ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

ธรรมประกอบกับจิต

(ท่านผู้อ่านได้ทราบแล้วว่า ในจิตตุปปาทกัณฑ์ อันเป็นคำอธิบายภาคแรกของบทตั้งนั้น อธิบายเพียงคำว่า กุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยากตธรรม (ธรรมที่เป็นกลาง ๆ) โดยอธิบายจิตตาม ๓ หัวข้อนั้น และในขณะเดียวกันก็อธิบายธรรมประกอบกับจิตทีละข้อ ด้วยว่าจิตชนิดไหนมีธรรมประกอบอะไรบ้าง. เฉพาะจิตดวงแรกได้แสดงให้เห็นแล้วว่ามีธรรมประกอบ ๕๖ ข้อ และจิตดวงต่อ ๆ ไปก็มีเท่ากันบ้าง มากกว่าบ้างน้อยลงบ้าง จะนำมากล่าวจนหมดทุกอย่าง ก็ไม่มีหน้ากระดาษพอ. แต่มีข้อสังเกตที่ใคร่ฝากไว้แด่ท่านผู้รักการค้นคว้า คือในปัจจุบันนี้เรามักไม่เรียนอภิธรรมจากอภิธรรมปิฎก แต่เรียนตำราย่อเนื้อความแห่งอภิธรรมที่ชื่อว่า อภิธัมมัตถสังคหะ ท่านผู้อ่านภาษาบาลีได้ ควรจะได้ติดตามสอบสวนดูด้วย โดยตั้งใจเป็นกลาง ๆ อย่าปลงใจว่า คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะของพระอนุรุทธาจารย์นั้นถูกต้องดีแล้วหรือยังบกพร่องอะไรอยู่ โดยเฉพาะเรื่องเจตสิก ๕๒ นั้นก็คือธรรมประกอบกับจิต ๕๒ ประการนั่นเอง ในพระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ ๓๔ นี้จิตบางดวงมีธรรมประกอบถึง ๖๐ บางดวงก็มีไม่ถึง ควรจะได้สอบสวนเทียบเคียงดูว่าที่ว่าเจตสิก ๕๒ นั้นสมบูรณ์ถูกต้องดีหรืออย่างไร หรือท่านรวมอะไรเข้ากับอะไรตัดอะไรออก การด่วนลงความเห็นว่าอภิธัมมัตถสังคหะของพระอนุรุทธาจารย์มีบกพร่องยังไม่เป็นการชอบ ควรจะได้ตรวจสอบค้นคว้าให้ละเอียดลออถี่ถ้วน ที่เสนอไว้นี้เพื่อให้ท่านผู้รักการค้นคว้าได้พยายามขบคิดและสอบสวนเรื่องนี้ทำเป็นตำราขึ้น เพื่อเป็นทางเรืองปัญญาของผู้ใคร่การศึกษาต่อไป. ข้าพเจ้าผู้ทำหนังสือนี้ ยังไม่พร้อมที่จะทำการวิจัยในเรื่องนี้ โดยเฉพาะในเล่มนี้ ขอเสนอชักชวนผู้ชอบงานค้นคว้าให้ช่วยทำอีกส่วนหนึ่ง. ต่อนี้ไปจะแสดงจิตดวงอื่น ๆ จนจบชนิดของจิตและจะละเรื่องธรรมที่ประกอบกับจิตแต่ละดวงไว้ไม่กล่าวถึง เพราะจะทำให้พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชนจบลงไม่ได้ใน ๑ เล่มตามที่ตั้งใจไว้).

แสดงจิตจากลำดับที่ ๑ ถึง ๘๙

(ต่อไปนี้จะแสดงจิต ๘๙ ชนิด โดยลำดับ จากที่ ๑ ถึง ๘๙ ความจริงโดยพิสดารมีหลายร้อยหลายพันและพึงทราบว่า จากลำดับที่ ๑ ถึง ๒๑ เป็นกุศลจิต ; จากลำดับที่ ๒๒ ถึง ๓๓ รวมเป็น ๑๒ เป็นอกุศลจิต ; จากลำดับที่ ๓๔ ถึง ๘๙ รวม ๕๖ เป็นอัพยากตจิต คือจิตที่เป็นกลาง ๆ อนึ่ง ในจิตที่เป็นกลาง ๆ ๕๖ นี้ เป็นวิบากจิต คือจิตที่เป็นผล ๓๖ เป็นกิริยาจิต คือจิตที่เป็นกิริยา ๒๐) ดังต่อไปนี้ : -

กุศลจิต ๒๑

๑. กามาวจร (ท่องเที่ยวไปในกาม) ๘

๑. จิตอันเป็นกุศลฝ่ายกามาวจร ประกอบด้วยโสมนัส (ความดีใจ) ประกอบด้วยญาณ (ความรู้) เป็นอสังขาริก (คือไม่ต้องมีสิ่งชักจูง จิตก็เกิดขึ้น).

๒. จิตเหมือนข้อที่ ๑ แต่เป็นสสังขาริก (คือต้องมีสิ่งชักจูง จิตจึงเกิดขึ้น).

๓. จิตอันเป็นกุศลฝ่ายกามาวจร ประกอบด้วยโสมนัส แต่**ไม่ประกอบด้วยญาณ** เป็นอสังขาริก.

๔. จิตเหมือนข้อที่ ๓ แต่เป็นสสังขาริก.

๕. จิตอันเป็นกุศลฝ่ายกามาวจร **ประกอบด้วยอุเบกขา** (ความรู้สึกเฉย ๆ คือ ไม่ดีใจไม่เสียใจ) **ประกอบด้วยญาณ** เป็นอสังขาริก.

๖. จิตเหมือนข้อที่ ๕ แต่เป็นสสังขาริก.

๗. จิตอันเป็นกุศลฝ่ายกามาวจร ประกอบด้วยอุเบกขา **แต่ไม่ประกอบด้วยญาณ** เป็นอสังขาริก.

๘. จิตเหมือนข้อที่ ๗ แต่เป็นสสังขาริก.

๒. รูปาวจร (ท่องเที่ยวไปในรูป) ๕

๙. จิตอันเป็นกุศล เนื่องด้วยฌานที่ ๑ ประกอบด้วยวิตก (ความตรึก), วิจาร (ความตรอง), ปีติ (ความอิ่มใจ), สุข, เอกัคคตา (ความมีอารมณ์เป็นหนึ่ง).

๑๐. จิตอันเป็นกุศล เนื่องด้วยฌานที่ ๒ ประกอบด้วยวิจาร, ปีติ, สุข, เอกัคคตา.

๑๑. จิตอันเป็นกุศล เนื่องด้วยฌานที่ ๓ ประกอบด้วยปีติ, สุข, เอกัคคตา.

๑๒. จิตอันเป็นกุศล เนื่องด้วยฌานที่ ๔ ประกอบด้วยสุข, เอกัคคตา.

๑๓. จิตอันเป็นกุศล เนื่องด้วยฌานที่ ๕ ประกอบด้วยอุเบกขา (ความวางเฉย) กับเอกัคคตา.[๑]

(**หมายเหตุ** : มีเรื่องแทรกที่ใคร่อธิบายไว้ในเรื่องจิตอันเป็นกุศลฝ่ายรูปาวจรไว้ประกอบการพิจารณาของผู้ใคร่การศึกษา คือการนับจำนวนจิตในรูปาวจรกุศล ที่นับไว้เพียง ๕ ในที่นี้ เป็นการนับอย่างรวบรัดตามแบบอภิธัมมัตถสังคหะ แต่ถ้าจะแจกตามบาลีอภิธรรมปิฎก เล่มที่ ๓๔ นี้จริง ๆ ก็หลายร้อยหลายพัน ผู้ศึกษาอภิธรรมที่ไม่เคยนับตามอภิธรรมปิฎกเลย ก็อาจเข้าใจว่า รูปาวจรกุศลจิตมี ๕ เท่านั้น แท้จริงที่นับว่ามี ๕ นับตามฌาน ๕ และย่นย่อ ถ้านับอย่างพิสดารจะเป็นดังนี้ : -

๑. ท่านแสดงฌาน ๔ เรียกจตุกกนัย (นัยที่มี ๔)

๒. แล้วแสดงฌาน ๕ เรียกปัญจกนัย (นัยที่มี ๕)

๓. แล้วแสดงปฏิปทา ๔ (ดูปฏิปทา ๔ นัยแรกในหน้า ๔๒๓ ในพระสูตรเล่มที่ ๒)

๔. แล้วแสดงอารมณ์ ๔ (ฌานเล็กน้อยมีอารมณ์น้อย, ฌานเล็กน้อยมีอารมณ์ไม่มีประมาณ, ฌานไม่มีประมาณมีอารมณ์เล็กน้อย, ฌานไม่มีประมาณมีอารมณ์ไม่มีประมาณ)[๒]

๕. แล้วแสดงปฏิปทา ๔ กับอารมณ์ ๔ ผสมกัน เรียกว่าหมวด ๑๖ (๔ × ๔ = ๑๖ = โสฬสกะ)

๖. แล้วแสดงกสิณ ๘ (ความจริงกสิณมี ๑๐ แต่ที่จะใช้เป็นอารมณ์ของรูปฌานได้ มีเพียง ๘ เว้นวิญญาณกสิณและอากาสกสิณ)

๑. โดยปกติรูปฌานมี ๔ แต่ถ้าจัดอย่างพิสดารมี ๕ มีหลักฐาน มีทางพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๒ โปรดดูหน้า ๓๔๓ หมายเลข ๕ และเชิงอรรถ หน้า ๔๘๑ ด้วย

๒. ฌานเล็กน้อย คือไม่สามารถเป็นปัจจัยแห่งฌานสูงขึ้นไป มีอารมณ์น้อย คือมีอารมณ์ที่เพ่งในขนาดจำกัด พึงทราบคำอธิบายนี้อีก ๓ ข้อโดยอนุโลม

อรรถกถานับฌาน ๔ ฌาน ๕ เป็นหมวด ๙ ตั้งเกณฑ์เป็น ๑ ; คิดตามปฏิปทา ๔ **ตั้งเลข ๔** ; คิดตามอารมณ์ ๔ **ตั้งเลข ๔** ; คิดตามแบบผสมคือปฏิปทา ๔ กับอารมณ์ ๔ **ตั้งเลข ๑๖** เมื่อนำเลขที่ตั้งเป็นเกณฑ์ไว้มารวมกันจะได้ ๒๕, เลข ๒๕ นี้ เมื่อนับตามฌาน ๔ จะได้ ๑๐๐ (๒๕ × ๔ = ๑๐๐), เมื่อนับตามฌาน ๕ จะได้ ๑๒๕ (๒๕ × ๕ = ๑๒๕) เพราะฉะนั้น เพียงนับธรรมดาทั้งฌาน ๔ และฌาน ๕ รวมกัน จะได้ฌานจิตถึง ๒๒๕ แต่ถือว่าฌาน ๔ รวมได้ในฌาน ๕ **จึงนับเพียง ๑๒๕ ก็ได้.** คราวนี้เมื่อเอาอารมณ์ของฌาน มาคูณ เช่น กสิณ ๘ ก็จะได้จิต (๑๒๕ × ๘ = ๑,๐๐๐) ดวง

แต่การแสดงอารมณ์ของฌานมิได้มีเพียงเท่านี้ ท่านยังแสดงอภิภายตนะ,[๑] วิโมกข์[๒] ๓, พรหมวิหาร ๔, อสุภะ ๑๐. เมื่อเอาตัวเลขต่าง ๆ มาคูณเกณฑ์ ๑๒๕ ทุกประเภท แล้วนำมารวมกันจะได้ตัวเลขเป็นพัน ๆ ทีเดียว ทั้งตัวเลขเหล่านี้ อรรถกถาอัตถสาลินี ซึ่งแก้พระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๔ ก็นับให้ดูเป็นตัวอย่างด้วย. จึงบันทึกไว้ที่นี้ เพื่อให้เทียบเคียงคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะกับอภิธรรมปิฎกแท้ ๆ ว่ามีต่างกันในรายละเอียดอยู่บ้างเหมือนกัน).

๓. อรูปาวจร (ท่องเที่ยวไปในอรูป) ๔

๑๔. จิตอันเป็นกุศล ประกอบด้วยอากาสานัญจายตนสัญญา (จิตในอรูปฌานที่ ๑)

๑๕. จิตอันเป็นกุศล ประกอบด้วยวิญญาณัญจายตนสัญญา (จิตในอรูปฌานที่ ๒)

๑๖. จิตอันเป็นกุศล ประกอบด้วยอากิญจัญญายตนสัญญา (จิตในอรูปฌานที่ ๓)

๑๗. จิตอันเป็นกุศล ประกอบด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา (จิตในอรูปฌานที่ ๔).

๔. โลกุตตระ (จิตพ้นจากโลก) ๔

๑๘. จิตอันเป็นกุศลที่เนื่องด้วยโสดาปัตติมรรค

๑๙. จิตอันเป็นกุศลที่เนื่องด้วยสกทาคามิมรรค

---

๑. อภิภายตนะมี ๘ ดูพระสูตรเล่ม ๒ หน้า ๔๘๑ ในที่นี้อภิภายตนะ มิได้แสดงตัวเลขไว้ เพราะท่านนำมาแสดงเพียงบางข้อ

๒. วิโมกข์มี ๘ แต่นำมากล่าวเพียง ๓ ข้อแรก ดูพระสูตรเล่ม ๒ หน้า ๑๔๔

๒๐. จิตอันเป็นกุศลที่เนื่องด้วยอนาคามิมรรค

๒๑. จิตอันเป็นกุศลที่เนื่องด้วยอรหัตตมรรค.

(**หมายเหตุ** : มีข้อที่น่าจะอธิบายแทรกไว้อีก คือเมื่อจบการแสดงอรูปาวจรกุศลจิตแล้ว ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๔ ได้ตั้งอธิบายกามาวจร, รูปาวจร และอรูปาวจรซ้ำอีก โดยตั้งเกณฑ์อิทธิบาท คือธรรมอันให้บรรลุความสำเร็จ ๔ ประการ คือฉันทะ ความพอใจ, วิริยะ ความเพียร, จิตตะ ความฝักใฝ่, วิมังสา การพิจารณาสอบสวน แล้วแบ่งออกเป็น ๓ ขั้น คืออย่างเลว, อย่างกลาง, และอย่างประณีต (๔ × ๓ = ๑๒) นำมาประกอบกับกุศลจิตที่เป็นกามาวจร, รูปาวจร และอรูปาวจร จนจบ. **ครั้นถึงคราวแสดงกุศลจิตที่เป็นโลกุตตรธรรม** ก็ตั้งเกณฑ์ฌาน ๔ และฌาน ๕ อันเป็นโลกุตตระ (พ้นจากโลก), แล้วแสดงปฏิปทา ๔ (ปฏิบัติลำบาก ตรัสรู้ได้ช้า, ปฏิบัติลำบาก ตรัสรู้ได้เร็ว, ปฏิบัติสะดวก ตรัสรู้ได้ช้า, ปฏิบัติสะดวก ตรัสรู้ได้เร็ว), แล้วแสดงสุญญตะ (ความว่างเปล่า), แล้วแสดงปฏิปทา ๔ ผสมกับสุญญตะ, แล้วแสดงอัปปณิหิตะ (ความไม่มีที่ตั้ง), แล้วแสดงปฏิปทา ๔ ผสมกับอัปปณิหิตะ, ครั้นแล้วตั้งเกณฑ์การเจริญธรรมที่เป็นโลกุตตระอีก ๑๙ ข้อ[๑] รวมเป็น ๒๐ ข้อ ทั้งโลกุตตรฌาน. เมื่อตั้งเกณฑ์ ๒๐ ข้อ ตั้งเกณฑ์แจกรายละเอียดข้อละ ๑๐ จึงเป็นโลกุตตรจิตที่เป็นกุศล ๒๐๐ ดวง หรือ ๒๐๐ นัย (ดูอรรถกถา หน้า ๓๖๗)[๒] อนึ่ง การตั้งเกณฑ์ ๑๐ เพื่อนำมาคูณธรรม ๒๐ ข้อ คือ ๑. ปฏิปทา ๔ ล้วน ๆ ๒. สุญญตะล้วน ๆ ๓. สุญญตะกับปฏิปทาผสมกัน ๔. อัปปณิหิตะล้วน ๆ ๕. ปฏิปทา ๔ กับอัปปณิหิตะผสมกัน รวม ๕ อย่าง คูณด้วยนัย ๒ คือฌาน ๔ นัยหนึ่ง ฌาน ๕ นัยหนึ่ง ๕ × ๒ = ๑๐ ดูอรรถกถา หน้า ๓๕๒ ต่อจากนั้นจึงแสดงมรรค ๔).

๑. คือมรรค, สติปัฏฐาน, สัมมัปปธาน, อิทธิบาท, อินทรีย์, พละ, โพชฌงค์, สัจจะ, สมถะ, ธรรมะ, ขันธ์, อายตนะ, ธาตุ, อาหาร, ผัสสะ, เวทนา, สัญญา, เจตนา, จิต อันเป็นโลกุตตระ

๒. การนับจิตเฉพาะโลกุตตรกุศลถึง ๒๐๐ ดวงนี้ ย่อเหลือเพียง ๔ เท่านั้น

อกุศลจิต ๑๒

เกิดจากความโลภเป็นมูล ๘

๒๒. จิตอันเป็นอกุศล ประกอบด้วยโสมนัส, ประกอบด้วยทิฏฐิ (ความเห็นผิด), เป็นอสังขาริก (ไม่มีสิ่งชักจูงก็เกิดขึ้น)

๒๓. จิตเหมือนข้อ ๒๒ แต่เป็นสสังขาริก (มีสิ่งชักจูงจึงเกิดขึ้น)

๒๔. จิตอันเป็นอกุศล ประกอบด้วยโสมนัส, ไม่ประกอบด้วยทิฏฐิ, เป็นอสังขาริก

๒๕. จิตเหมือนข้อ ๒๔ แต่เป็นสสังขาริก

๒๖. จิตอันเป็นอกุศล ประกอบด้วยอุเบกขา (ความรู้สึกเฉย ๆ), ประกอบด้วยทิฏฐิ, เป็นอสังขาริก

๒๗. จิตเหมือนข้อ ๖ แต่เป็นสสังขาริก

๒๘. จิตอันเป็นอกุศล ประกอบด้วยอุเบกขา, ไม่ประกอบด้วยทิฏฐิ, เป็นอสังขาริก

๒๙. จิตเหมือนข้อ ๒๘ แต่เป็นสสังขาริก.

เกิดจากโทสะเป็นมูล ๒

๓๐. จิตประกอบด้วยโทมนัส (ความไม่สบายใจ) ประกอบด้วยปฏิฆะ (ความขัดใจ), เป็นอสังขาริก (ไม่มีสิ่งชักจูงก็เกิดขึ้น)

๓๑. จิตเหมือนข้อ ๓๐ แต่เป็นสสังขาริก (มีสิ่งชักจูงจึงเกิดขึ้น).

เกิดจากโมหะเป็นมูล ๒

๓๒. จิตประกอบด้วยอุเบกขา (ความรู้สึกเฉย ๆ), ประกอบด้วยความสงสัย

๓๓. จิตประกอบด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยอุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน).

อัพยากตจิต ๕๖

(วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐)

วิบากจิต ๓๖

๑. จิตที่เป็นวิบาก คือเป็นผลของกุศลฝ่ายกามาวจร ๑๖

๓๔. จักขุวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางตา) ประกอบด้วยอุเบกขา (ความรู้สึกเฉย ๆ) มีรูปเป็นอารมณ์

๓๕. โสตวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางหู) ประกอบด้วยอุเบกขา มีเสียงเป็นอารมณ์

๓๖. ฆานวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางจมูก) ประกอบด้วยอุเบกขา มีกลิ่นเป็นอารมณ์

๓๗. ชิวหาวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางลิ้น) ประกอบด้วยอุเบกขา มีรสเป็นอารมณ์

๓๘. กายวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางกาย) ประกอบด้วยสุข มีโผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย) เป็นอารมณ์

(**หมายเหตุ :** จากข้อ ๓๔ ถึงข้อ ๓๘ รวม ๕ ข้อนี้ เรียกว่า วิญญาณ ๕ อันเป็นวิบาก คือเป็นผลของกุศล).

๓๙. มโนธาตุ (ธาตุคือใจ) ประกอบด้วยอุเบกขา มีรูป, เสียง, กลิ่น, รส และโผฏฐัพพะ เป็นอารมณ์[๑]

๔๐. มโนวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้ทางใจ) ประกอบด้วยโสมนัส (ความดีใจหรือสบายใจ) มีรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ และธรรม (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) เป็นอารมณ์[๒]

๔๑. มโนวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้ทางใจ) อันประกอบด้วยอุเบกขา มีรูป จนถึงมีธรรมเป็นอารมณ์ (มีอารมณ์ครบ ๖)

(**หมายเหตุ :** ตั้งแต่ข้อ ๓๔ ถึง ๔๑ รวม ๘ ข้อนี้ เป็นวิบากจิตธรรมดา ส่วนอีก ๘ ข้อ ต่อไปนี้เรียกว่า มหาวิบาก).

---

๑. มโนธาตุ มีอารมณ์เพียง ๕ คืออารมณ์ในใจ

๒. มโนวิญญาณธาตุ มีอารมณ์ครบ ๖ พึงสังเกตทั้งมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุไว้ในเรื่องจำนวนอารมณ์ด้วย

๔๒. มโนวิญญาณธาตุ ประกอบด้วยโสมนัส, ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก (ไม่มีสิ่งชักจูงก็เกิดขึ้น)

๔๓. เหมือนข้อ ๔๒ ต่างแต่เป็นสสังขาริก (มีสิ่งชักจูงจึงเกิดขึ้น)

๔๔. มโนวิญญาณธาตุ ประกอบด้วยโสมนัส, ไม่ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก

๔๕. เหมือนข้อ ๔๔ ต่างแต่เป็นสสังขาริก

๔๖. มโนวิญญาณธาตุ ประกอบด้วยอุเบกขา, ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก

๔๗. เหมือนข้อ ๔๖ ต่างแต่เป็นสสังขาริก

๔๘. มโนวิญญาณธาตุ ประกอบด้วยอุเบกขา, ไม่ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก

๔๙. เหมือนข้อ ๔๘ ต่างแต่เป็นสสังขาริก

๒. จิตที่เป็นวิบาก คือเป็นผลของกุศล[๑] ฝ่ายรูปาวจร ๕

๕๐. วิบากจิตในฌานที่ ๑

๕๑. วิบากจิตในฌานที่ ๒

๕๒. วิบากจิตในฌานที่ ๓

๕๓. วิบากจิตในฌานที่ ๔

๕๔. วิบากจิตในฌานที่ ๕

(**หมายเหตุ** : ตั้งแต่ข้อ ๕๐ ถึง ๕๔ รวม ๕ ข้อนี้ เป็นการย่ออย่างรวบรัด ถ้าจะแจกอย่างพิสดารก็จะต้องแยกเป็นฌาน ๔ นัยหนึ่ง ฌาน ๕ อีกนัยหนึ่ง แล้วแจกไปตามกสิณ ตามอย่างที่หมายเหตุไว้ท้ายจิตข้อ ๑๓).

๓. จิตที่เป็นวิบาก คือเป็นผลของกุศลฝ่ายอรูปาวจร ๔

๕๕. วิบากจิตที่ประกอบด้วยอากาสานัญจายตนสัญญา

๕๖. วิบากจิตที่ประกอบด้วยวิญญาณัญจายตนสัญญา

๕๗. วิบากจิตที่ประกอบด้วยอากิญจัญญายตนสัญญา

๕๘. วิบากจิตที่ประกอบด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา

๑. พึงสังเกตว่า วิบากจิตที่เป็นผลของอกุศลฝ่ายกามาวจร ยังไม่กล่าวถึงในที่นี้ ด้วยต้องการแสดงฝ่ายกุศลให้หมดก่อน แล้วจึงแสดงวิบากจิตที่เป็นผลของอกุศลภายหลัง

๔. จิตที่เป็นวิบาก คือเป็นผลของกุศลฝ่ายโลกุตตระ ๔

๕๙. โสดาปัตติผลจิต

๖๐. สกทาคามิผลจิต

๖๑. อนาคามิผลจิต

๖๒. อรหัตตผลจิต

(**หมายเหตุ :** วิบากจิตที่เป็นโลกุตตระนี้ก็เช่นกัน ย่อแบบสั้นที่สุดจะได้เพียง ๔ แต่ถ้ากล่าวอย่างพิสดารตามตัวหนังสือจะได้ประมาณ ๒๐๐ ตามแบบที่หมายเหตุไว้ในข้อ ๒๑).

วิบากจิตฝ่ายอกุศล

๑. จิตที่เป็นวิบาก คือเป็นผลของอกุศล ๗

๖๓. จักขุวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางตา) ประกอบด้วยอุเบกขา (ความรู้สึกเฉย ๆ) มีรูปเป็นอารมณ์

๖๔. โสตวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางหู) ประกอบด้วยอุเบกขา มีเสียงเป็นอารมณ์

๖๕. ฆานวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางจมูก) ประกอบด้วยอุเบกขา มีกลิ่นเป็นอารมณ์

๖๖. ชิวหาวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางลิ้น) ประกอบด้วยอุเบกขา มีรสเป็นอารมณ์

๖๗. กายวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางกาย) ประกอบด้วยทุกข์ มีโผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย) เป็นอารมณ์

๖๘. มโนธาตุ (ธาตุคือใจ) ประกอบด้วยอุเบกขา มีรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ เป็นอารมณ์

๖๙. มโนวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้ทางใจ) ประกอบด้วยอุเบกขา มีรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ และธรรม (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) เป็นอารมณ์ (คือมีอารมณ์ครบ ๖)

(**หมายเหตุ :** วิบากจิตฝ่ายอกุศล ๗ ข้อ ตั้งแต่ข้อ ๖๓ ถึง ๖๙ นี้ พึงเทียบดูกับวิบากจิตฝ่ายกุศล ตั้งแต่ข้อ ๓๔ ถึงข้อ ๔๑ ดูด้วยว่า ในที่นี้ขาดไป ๑ ข้อ คือมโนวิญญาณธาตุอันประกอบด้วยโสมนัส. นอกจากนั้นหนังสืออภิธัมมัตถสังคหะ เรียกชื่อจิตดวงที่ ๖๘ ว่า

สัมปฏิจฉันนะ อันประกอบด้วยอุเบกขา จิตดวงที่ ๖๙ ว่า สันตีรณะ อันประกอบด้วยอุเบกขา).

กิริยาจิต ๒๐

๑. จิตที่เป็นกิริยาฝ่ายกามาวจร ๑๑

๗๐. มโนธาตุที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยอุเบกขา (ความรู้สึกเฉย ๆ) มีรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะเป็นอารมณ์

๗๑. มโนวิญญาณธาตุ ที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยโสมนัส มีอารมณ์ครบ ๖

๗๒. มโนวิญญาณธาตุ ที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยอุเบกขา มีอารมณ์ครบ ๖

(**หมายเหตุ** : ตั้งแต่ข้อ ๗๐ ถึง ๗๒ รวม ๓ ข้อนี้ อภิธัมมัตถสังคหะเรียกอเหตุกกิริยาจิต แต่เรียกชื่อต่างไปตามลำดับดังนี้ ปัญจทวาราวัชชนะ อันประกอบด้วยอุเบกขา มโนทวาราวัชชนะ อันประกอบด้วยอุเบกขา และหสิตุปปาทจิต คือจิตคิดยิ้มแย้มอันประกอบด้วยโสมนัส).

๗๓. มโนวิญญาณธาตุ ที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยโสมนัส, ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก

๗๔. เหมือนข้อ ๗๓ ต่างแต่เป็นสสังขาริก

๗๕. มโนวิญญาณธาตุ ที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยโสมนัส, ไม่ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก

๗๖. เหมือนข้อ ๗๕ ต่างแต่เป็นสสังขาริก

๗๗. มโนวิญญาณธาตุ ที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยอุเบกขา, ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก

๗๘. เหมือนข้อ ๗๗ ต่างแต่เป็นสสังขาริก

๗๙. มโนวิญญาณธาตุ ที่เป็นกิริยา, ประกอบด้วยอุเบกขา, ไม่ประกอบด้วยญาณ, เป็นอสังขาริก

๘๐. เหมือนข้อ ๗๙ ต่างแต่เป็นสสังขาริก

๒. จิตที่เป็นกิริยาฝ่ายรูปาวจร ๕

๘๑. จิตที่เป็นกิริยาในฌานที่ ๑

๘๒. จิตที่เป็นกิริยาในฌานที่ ๒

๘๓. จิตที่เป็นกิริยาในฌานที่ ๓

๘๔. จิตที่เป็นกิริยาในฌานที่ ๔

๘๕ จิตที่เป็นกิริยาในฌานที่ ๕

๓. จิตที่เป็นกิริยาฝ่ายอรูปาวจร ๔

๘๖. จิตที่เป็นกิริยา ประกอบด้วยอากาสานัญจายตนสัญญา

๘๗. จิตที่เป็นกิริยา ประกอบด้วยวิญญาณัญจายตนสัญญา

๘๘. จิตที่เป็นกิริยา ประกอบด้วยอากิญจัญญายตนสัญญา

๘๙. จิตที่เป็นกิริยา ประกอบด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา

(**หมายเหตุ :** เป็นอันสรุปว่า ลำดับจิตตามที่แสดงในอภิธรรมปิฎก เล่มที่ ๓๔ นี้ จัดลำดับโดยชาติ คือกุศล อกุศล และอัพยากฤต (เฉพาะอัพยากฤต แยกเป็นวิบากจิต และกิริยาจิต) จึงมีลำดับไม่เหมือนกับหนังสืออภิธัมมัตถสังคหะ นอกจากนั้นในจิตที่เป็นรูปาวจร และโลกุตตระ ยังแสดงจิตพิสดารมากมาย จึงควรกำหนดง่าย ๆ ดังนี้ อย่างย่อธรรมดา จิตมี ๘๙ ชนิด อย่างพิสดารธรรมดา มี ๑๒๑ ชนิด อย่างพิสดารเต็มรูปมีนับจำนวนพัน)

๓. คำอธิบายเรื่องรูป (รูปกัณฑ์)

คำอธิบายเรื่องรูป หรือรูปกัณฑ์นี้ เป็นส่วนที่ ๓ คือส่วนที่ ๑ เป็นมาติกา หรือบทตั้ง ส่วนที่ ๒ เป็นคำอธิบายเรื่องจิตเกิด (จิตตุปปาทกัณฑ์) ส่วนที่ ๓ จึงถึงลำดับที่จะอธิบายเรื่องรูป

ในการอธิบายคำว่า รูป นี้ ท่านตั้งคำถามขึ้นก่อนว่า ธรรมที่เป็นกลาง ๆ (อัพยากฤต) เป็นไฉนแล้วแก้ว่า ธรรมที่เป็นกลาง ๆ (โดยใจความ) ได้แก่ ธรรม ๔ อย่าง คือ วิบาก, กิริยา, รูป, และอสังขตธาตุ (นิพพาน)[๑]

๑. คำว่า วิบาก และกิริยา ได้แสดงมาแล้วในจิตตุปปาทกัณฑ์ ทั้งสองนี้ เป็นอัพยากตจิต จึงยังคงเหลืออีก ๒ อย่างที่ยังมิได้อธิบาย คือรูปกับนิพพาน ในที่นี้จะอธิบายเรื่องรูป เพราะฉะนั้น จึงควรทราบว่ารูปและนิพพาน ก็เป็นอัพยากฤตด้วย

(**หมายเหตุ :** คำว่า วิบาก, กิริยา โดยตรง ได้แก่ จิตหรือวิญญาณขันธ์ที่เป็นผลและเป็นกิริยาโดยอ้อมย่อมหมายคลุมถึงเจตสิกหรือเวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ซึ่งเกิดขึ้นผสมกับจิตที่เป็นวิบากหรือกิริยานั้นด้วย)

ครั้นแล้วได้ตั้งปัญหาเฉพาะคำว่า รูป ว่าได้แก่อะไร แล้วแก้ว่า ได้แก่ มหาภูตรูป (รูปใหญ่ คือธาตุทั้งสี่) และอุปาทายรูป (รูปอาศัย คือจะปรากฏได้ก็ต้องอาศัยธาตุทั้งสี่)

ครั้นแล้วได้แสดงบทตั้ง (มาติกา) เกี่ยวกับรูป ตั้งแต่หมวดที่ ๑ ถึงหมวดที่ ๑๑ ต่อจากนั้น จึงอธิบายบทตั้งนั้นทุกหมวด. ต่อนี้ไปจะแสดงตัวอย่างรูปในหมวดที่ ๑ ถึงหมวดที่ ๑๑

หมวดที่ ๑ (เอกกะ)

รูปทุกชนิด **มิใช่เหตุ** (มิใช่เหตุฝ่ายดี เพราะมิใช่อโลภะ อโทสะ อโมหะ มิใช่เหตุฝ่ายชั่ว เพราะมิใช่โลภะ โทสะ โมหะ) **ไม่มีเหตุ** (ไม่มีโลภะ โทสะ โมหะ หรืออโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นมูลเหมือนอกุศล หรือกุศล เพราะเป็นกลาง ๆ) นอกจากนี้ยังแสดงคำอธิบายรูป ๔๒ บท รวมเป็น ๔๔ บท

หมวดที่ ๒ (ทุกะ)

รูป**ที่อาศัย**มีอยู่ รูป**ที่มิได้อาศัย**มีอยู่ (รูปที่อาศัย คืออุปาทารูป รูปที่มิได้อาศัยคือมหาภูตรูป[๑]) นอกจากนั้นอธิบายถึงรูปที่แบ่งออกเป็น ๒ อย่างต่าง ๆ กันอีก ๑๐๓ คู่ รวมทั้งสิ้นจึงเป็น ๑๐๔ คู่

หมวดที่ ๓ (ติกะ)

รูปใดเป็นไปในภายใน รูปนั้นเป็นอุปาทารูป, รูปใดเป็นไปในภายนอก รูปนั้นเป็นอุปาทารูป (รูปอาศัย) ก็มี เป็นโนอุปาทารูป (มิใช่รูปอาศัย) ก็มี นอกจากนั้นอธิบายถึงรูปที่แบ่งออกเป็น ๓ อย่างต่าง ๆ กันอีก ๓๐๒ หมวด ๓ รวมทั้งสิ้นจึงเป็น ๓๐๓ หมวด ๓ (คำว่า อุปาทารูป และอุปาทายรูป ใช้ได้ทั้งสองอย่าง ความหมายอย่างเดียวกัน)

---

๑. อุปาทายรูป คือรูปที่จะปรากฏได้ ต้องอาศัยธาตุทั้งสี่ เช่น ความเป็นหญิง ความเป็นชาย ถ้าไม่มีธาตุทั้งสี่ ก็ไม่ปรากฏ ส่วนมหาภูตรูปไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่น เป็นของปรากฏได้ในตัวเอง

หมวดที่ ๔ (จตุกกะ)

รูปใดเป็นรูปอาศัย รูปนั้นถูกยึดถือก็มี ไม่ถูกยึดถือก็มี, รูปใดไม่เป็นรูปอาศัย รูปนั้นถูกยึดถือก็มี ไม่ถูกยึดถือก็มี นอกจากนั้นอธิบายถึงรูปที่แบ่งออกเป็น ๔ อย่างต่าง ๆ กันอีก ๒๒ หมวด ๔ รวมทั้งสิ้นจึงเป็น ๒๒ หมวด ๔

หมวดที่ ๕ (ปัญจกะ)

ธาตุดิน, ธาตุน้ำ, ธาตุไฟ, ธาตุลม, และรูปอาศัย (รวมเป็น ๕)

หมวดที่ ๖ (ฉักกะ)

รูปที่พึงรู้ด้วยตา, ด้วยหู, ด้วยจมูก, ด้วยลิ้น, ด้วยกาย และด้วยใจ (รวมเป็น ๖)

หมวดที่ ๗ (สัตตกะ)

รูปที่พึงรู้ด้วยตา, ด้วยหู, ด้วยจมูก, ด้วยลิ้น, ด้วยกาย, ด้วยมโนธาตุ (ธาตุคือใจ), และด้วยมโนวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้ทางใจ) (รวมเป็น ๗)

หมวดที่ ๘ (อัฏฐกะ)

รูปที่พึงรู้ด้วยตา, ด้วยหู, ด้วยจมูก, ด้วยลิ้น, ด้วยกาย มีสัมผัสเป็นสุขก็มี มีสัมผัสเป็นทุกข์ก็มี, ด้วยมโนธาตุ และด้วยมโนวิญญาณธาตุ (รวมเป็น ๘ โดยแยกรูปที่พึงรู้ด้วยกายออกเป็น ๒)

หมวดที่ ๙ (นวกะ)

อินทรีย์ (ธรรมชาติอันเป็นใหญ่) คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, หญิง (อิตถินทรีย์), ชาย (ปุริสินทรีย์), ชีวิต (ชีวิตินทรีย์) และธรรมชาติ ซึ่งมิใช่อินทรีย์ (รวมเป็น ๙ เฉพาะข้อหลังที่ปฏิเสธว่าธรรมชาติซึ่งมิใช่อินทรีย์นั้น หมายถึงรูปอื่น ๆ ที่นอกจากอินทรีย์)

หมวดที่ ๑๐ (ทสกะ)

อินทรีย์ คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, หญิง, ชาย, ชีวิต และธรรมชาติ ซึ่งมิใช่อินทรีย์อันถูกต้องได้ (สัปปฏิฆะ) ก็มี, อันถูกต้องไม่ได้ (อัปปฏิฆะ) ก็มี (รวมเป็น ๑๐ โดยแยกข้อสุดท้ายออกเป็น ๒)

หมวดที่ ๑๑ (เอกาทสกะ)

อายตนะ (ที่ต่อหรือบ่อเกิด) คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย) และรูปที่เห็นไม่ได้ (อนิทัสสนะ) และถูกต้องไม่ได้ (อัปปฏิฆะ) เป็นของเนื่องด้วยธัมมายตนะ (รู้ได้ด้วยใจ) (รวมเป็น ๑๑)

๔. นิกเขปกัณฑ์ (คำอธิบายบทตั้งทุกข้อ)

๕. อัตถุทธารกัณฑ์
(คำอธิบายบทตั้งอย่างย่อ)

หมวดใหญ่ทั้งสองได้นำมาตั้งไว้รวมกัน เพราะถือว่าเป็นคำอธิบายบทตั้งหรือมาติกา เป็นแต่แบบแรกยาวกว่า แบบหลังสั้นกว่า ในที่นี้จะแสดงตัวอย่างคำอธิบายกุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยากตธรรมทั้งสองแบบพอให้เห็นตัวอย่าง

คำอธิบายกุศลธรรมในนิกเขปกัณฑ์

รากเหง้าแห่งกุศล ๓ คือความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง, เวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์, สังขารขันธ์, วิญญาณขันธ์ อันประกอบด้วยความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลงนั้น, กายกรรม, วจีกรรม, มโนกรรม (การกระทำทางกาย, วาจา, ใจ) อันมีความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลงนั้นเป็นสมุฏฐาน **ธรรมเหล่านี้ชื่อว่ากุศล** (พึงสังเกตว่า ในจิตตุปปาทกัณฑ์แสดงกุศลธรรมเพียงแค่จิตกับเจตสิก แต่ในที่นี้ อธิบายกว้างออกมาถึงการกระทำทางกาย วาจา ใจ ด้วย)

คำอธิบายกุศลธรรมในอัตถุทธารกัณฑ์

กุศลในภูมิ ๔ (กามาวจรภูมิ, รูปาวจรภูมิ, อรูปาวจรภูมิ และโลกุตตรภูมิ) ธรรมเหล่านี้ชื่อว่ากุศล

คำอธิบายอกุศลธรรมในนิกเขปกัณฑ์

รากเหง้าแห่งอกุศล ๓ คือความโลภ ความโกรธ ความหลง, กิเลสที่มีเนื้อความอันเดียวกับความโลภ ความโกรธ ความหลงนั้น, เวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์, สังขารขันธ์,

วิญญาณขันธ์ อันประกอบด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลงนั้น, กายกรรม, วจีกรรม, มโนกรรม อันมีความโลภ ความโกรธ ความหลงนั้นเป็นสมุฏฐาน **ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าอกุศล.**

คำอธิบายอกุศลธรรมในอัตถุทธารกัณฑ์

ความเกิดขึ้นแห่งจิตอันเป็นอกุศล ๑๒ **ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าอกุศล**

คำอธิบายอัพยากตธรรมในนิกเขปกัณฑ์

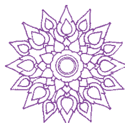
วิบาก (ผล) ของธรรมที่เป็นกุศลและอกุศลที่เป็นกามาวจร, รูปาวจร, อรูปาวจร, โลกุตตระ (อปริยาปันนะ), ที่เป็นเวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์, สังขารขันธ์, วิญญาณขันธ์, ธรรมที่เป็นกิริยา, มิใช่กุศลมิใช่ผลของกรรม, รูปทั้งปวง, อสังขตธาตุ (นิพพาน) **ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าอัพยากฤต** (เป็นกลาง ๆ)

คำอธิบายอัพยากตธรรมในอัตถุทธารกัณฑ์

วิบากในภูมิทั้งสี่, กิริยาในภูมิทั้งสาม (โลกุตตรภูมิไม่มีกิริยา), รูป, นิพพาน **ธรรมเหล่านี้ชื่อว่าอัพยากฤต**

จบพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๔ ธัมมสังคณี

(**หมายเหตุ :** ผู้เขียนมีความเสียดายอย่างยิ่งที่ไม่สามารถแสดงคำอธิบายในบทตั้งในเล่มที่ ๓๔ ได้หมดทุกข้อ แต่ก็ขอให้ท่านผู้อ่าน ซึ่งเคยผ่านหนังสือเรื่อง GUIDE THROUGH ABHIDHAMMAPITAKA (นำทางอภิธรรมปิฎก) ของพระนยายติโลกเถระชาวเยอรมันมาแล้ว โปรดเทียบเคียงดู จะเห็นได้ว่า ที่ผู้เขียนย่อในที่นี้ พิสดารกว่ามาก ส่วนที่พระเถระเยอรมันย่อนั้น บางตอนหนักไปในทางถอดข้อความในหนังสือภิธัมมัตถสังคหะ ซึ่งมิใช่พระอภิธรรมปิฎกมากกว่า ส่วนเล่มนี้ถือแนวตามอภิธรรมปิฎก แต่เทียบให้เห็นบางส่วนของอภิธัมมัตถสังคหะ ความจำเป็นในการย่อแต่พอได้สาระสำคัญ และหน้ากระดาษจำกัด ทำให้ต้องจบข้อความในเล่มที่ ๓๔ ทั้งที่ยังมีข้อความบางตอนที่น่าสนใจอีกมาก แต่อย่างไรก็ตาม ท่านผู้อ่านก็ได้ผ่านสาระสำคัญเกือบจะเรียกว่าสมบูรณ์)

เล่มที่ ๓๕ ชื่อวิภังค์ (เป็นอภิธรรมปิฎก)

พระไตรปิฎกเล่มนี้ ว่าด้วยการแจก (วิภังค์) คือแยกกลุ่มธรรมต่าง ๆ ให้เห็นรายละเอียด เช่น คำว่า ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ จำแนกรายละเอียดออกไปอย่างไรบ้าง.

การแยกกลุ่มหรืออธิบายแจกรายละเอียดของธรรมต่าง ๆ ออกไปในเล่มที่ ๓๕ นี้ มี ๑๘ หมวด คือ

๑. **ขันธวิภังค์** แจกขันธ์ ๕

๒. **อายตนวิภังค์** แจกอายตนะ ๑๒

๓. **ธาตุวิภังค์** แจกธาตุ ๖ และธาตุ ๑๘

๔. **สัจจวิภังค์** แจกอริยสัจ ๔

๕. **อินทริยวิภังค์** แจกอินทรีย์ ๒๒

๖. **ปัจจยาการวิภังค์** แจกปัจจยาการ ๑๒ ที่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท

๗. **สติปัฏฐานวิภังค์** แจกสติปัฏฐาน ๔

๘. **สัมมัปปธานวิภังค์** แจกสัมมัปปธาน (เพียรชอบ) ๔

๙. **อิทธิปาทวิภังค์** แจกอิทธิบาท ๔

๑๐. **โพชฌังควิภังค์** แจกโพชฌงค์ ๗

๑๑. **มัคควิภังค์** แจกมรรคมีองค์ ๘

๑๒. **ฌานวิภังค์** แจกฌาน (การเพ่งอารมณ์) ทั้งรูปฌานและอรูปฌาน

๑๓. **อัปปมัญญาวิภังค์** แจกอัปปมัญญา ๔ (พรหมวิหาร ๔ ที่แผ่ไปโดยไม่มีกำหนดประมาณ)

๑๔. **สิกขาปทวิภังค์** แจกสิกขาบท ๕ คือศีล ๕

๑๕. **ปฏิสัมภิทาวิภังค์** แจกปฏิสัมภิทา (ความแตกฉาน) ๔

๑๖. **ญาณวิภังค์** แจกญาณ (ความรู้) ตั้งแต่หมวด ๑ ถึงหมวด ๑๐

๑๗. **ขุททกวัตถุวิภังค์** แจกเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ตั้งแต่หมวดที่ ๑ ถึงหมวดที่ ๑๘ และทิฏฐิ ๖๒

๑๘. **ธัมมหทยวิภังค์** แจกหัวใจหรือหัวข้อธรรม

ในการแจกธรรมทั้งสิบแปดหัวข้อเหล่านี้ โดยมากได้ตั้งเป็น ๓ ภาค คือ เป็นหัวข้อฝ่ายพระสูตร (สุตตันตภาชนียะ), หัวข้อฝ่ายพระอภิธรรม (อภิธัมมภาชนียะ) และหมวดถามตอบปัญหา (ปัญหาปุจฉกะ) เป็นการแยกอธิบายให้เห็นว่า ศัพท์ธรรมนั้น ๆ อธิบายตามแนวพระสูตรอย่างไร ตามแนวพระอภิธรรมอย่างไร มีพิเศษออกไป คือ ข้อ ๕ และข้อ ๑๔ ไม่มีหัวข้อฝ่ายพระสูตร และข้อ ๑๖, ๑๗ และ ๑๘ ไม่ตั้งเป็นหัวข้อฝ่ายพระสูตร ฝ่ายพระอภิธรรม หากตั้งตามหมวดที่ ๑ ที่ ๒ เป็นต้น

ขยายความ

๑. ขันธวิภังค์ แจกขันธ์ ๕

ก. สุตตันตภาชนียะ แจกตามแนวพระสูตร

ขันธ์หรือกอง ๕ คือ กองรูป, กองเวทนา, กองสัญญา, กองสังขาร, กองวิญญาณ

ใน ๕ กองนั้น กองรูปเป็นไฉน? รูปใด ๆ ที่เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน, ภายในหรือภายนอก, หยาบหรือละเอียด, เลวหรือประณีต, อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ รวบรวมย่นย่อรูปนั้นเข้าเป็นอันเดียวกัน นี้เรียกว่ารูป

(ต่อจากนั้นเป็นการอธิบายรูปที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันว่า หมายความอย่างไร อธิบายหมดจนกระทั่งว่ารูปที่อยู่ไกลหรือใกล้ หมายความว่าอย่างไร แล้วอธิบายเวทนา, สัญญา, สังขาร และวิญญาณในทำนองเดียวกับรูป จนจบหมดทุกข้อ จัดว่าจบสุตตันตภาชนียะ)

ข. อภิธัมมภาชนียะ แจกตามแนวพระอภิธรรม

ขันธ์หรือกอง ๕ คือ กองรูป, กองเวทนา, กองสัญญา, กองสังขาร, กองวิญญาณ

ใน ๕ กองนั้น กองรูปเป็นไฉน ? รูปที่มีอย่างเดียว ได้แก่รูปทั้งปวง มิใช่เหตุ, ไม่มีเหตุ เป็นต้น (ทำนองเดียวกับที่กล่าวไว้ในรูปกัณฑ์ในธัมมสังคณี เล่มที่ ๓๔ ที่ย่อมาแล้ว) จนถึงหมวด ๑๑ คือรูปแจกออกเป็น ๑๑ อย่าง มีอะไรบ้าง

ต่อจากนั้นอธิบายกองเวทนา (ความรู้สึกอารมณ์) ตั้งแต่อย่างเดียวไปจนถึง ๑๐ อย่าง แล้วอธิบายยักย้ายนัยไปจนถึงเวทนา ๒๔ เวทนา ๓๐ และเวทนามากอย่าง

ต่อจากนั้นอธิบายกองสัญญา (ความจำได้หมายรู้), กองสังขาร (เจตนาหรือความคิด) และกองวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์) ในทำนองเดียวกับเวทนา

ค. ปัญหาปุจฉกะ หมวดถามตอบปัญหา

การถามตอบปัญหาในเรื่องขันธ์ ๕ นี้ ตั้งตามแนวบทตั้งของธัมมสังคณี เล่มที่ ๓๔ กล่าวคือ ตั้งคำถามว่า ขันธ์ ๕ นั้น เป็นกุศลเท่าไร, เป็นอกุศลเท่าไร, เป็นอัพยากฤตเท่าไร (ลงท้ายจนจบอภิธัมมมาติกา) คือท้ายของปิฏฐิทุกะ (หมวด ๒ รั้งท้าย) ว่าเป็นธรรมมีข้าศึกเท่าไร ไม่มีข้าศึกเท่าไร **(กติ สรณา, กติ อสรณา).**

ครั้นแล้วได้ตอบเป็นลำดับไปว่า “กองรูปเป็นอัพยากฤต, ส่วนกองทั้งสี่ (นอกจากนั้น) เป็นกุศลบ้าง, อกุศลบ้าง, อัพยากฤตบ้าง” นอกจากนั้นกล่าวถึงขันธ์หรือกอง ๒ ว่า ไม่ควรกล่าวว่าประกอบด้วยเวทนาที่เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง แต่ขันธ์หรือกอง ๓ ประกอบด้วยเวทนาที่เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง

ตอนจบได้กล่าวไว้ว่า รูปขันธ์ (กองรูป) ไม่มีข้าศึก ส่วนขันธ์ ๔ (ที่เหลือ) มีข้าศึกบ้าง ไม่มีข้าศึกบ้าง

๒. อายตนวิภังค์ แจกอายตนะ

ก. สุตตันตภาชนียะ แจกตามแนวพระสูตร

อายตนะ (ที่ต่อหรือบ่อเกิด) ๑๒ อย่าง คือ อายตนะคือตา, รูป, หู, เสียง, จมูก, กลิ่น, ลิ้น, รส, กาย, โผฏฐัพพะ, ใจ, ธรรม

แล้วยกชื่ออายตนะทั้งสิบสองข้อขึ้นกล่าวทีละข้อว่า ไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, ไม่ใช่ตัวตน, มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา

ข. อภิธัมมภาชนียะ แจกตามแนวพระอภิธรรม

อายตนะ ๑๒ อย่าง คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ, รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ, ธรรม (พึงสังเกตวิธีเรียงลำดับเทียบเคียงกับข้างบนดูด้วย)

ครั้นแล้วอธิบายตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย แต่ละข้อว่า เป็นประสาทอาศัยธาตุ ๔, ส่วนใจ อธิบายตามแบบวิญญาณขันธ์ในขันธ์ ๕ ที่กล่าวมาแล้ว และได้อธิบายรูปว่า ได้แก่สีที่อาศัยธาตุทั้งสี่, เสียง, กลิ่น, รส, ว่า อาศัยธาตุทั้งสี่ โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย) ว่า ได้แก่ธาตุ ๓ คือ ธาตุดิน, ธาตุไฟ, ธาตุลม.[๑] **ส่วนธรรม (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) ได้แก่เวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์, สังขารขันธ์, รูปที่เห็นไม่ได้ ถูกต้องไม่ได้ อันนับเนื่องในธัมมายตนะ และอสังขตธาตุ** (ธาตุที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ได้แก่นิพพาน)

ค. ปัญหาปุจฉกะ หมวดถามตอบปัญหา

เป็นการถามแบบเดียวกับขันธวิภังค์ คืออายตนะ ๑๒ มีกุศลกี่อย่าง อกุศลกี่อย่าง อัพยากฤตกี่อย่าง ฯลฯ มีข้าศึกกี่อย่าง ไม่มีข้าศึกกี่อย่าง

ตอบว่า อายตนะ ๑๐ เป็นอัพยากฤต คือเป็นกลาง ๆ, ส่วนอายตนะ ๒ (อายตนะคือใจกับธรรม) เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง อัพยากฤตบ้าง ฯลฯ อายตนะ ๑๐ ไม่มีข้าศึก, ส่วนอายตนะ ๒ (อายตนะคือใจกับธรรม) เป็นกุศลบ้าง อายตนะ ๒ (อายตนะคือใจกับธรรม คือสิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) มีข้าศึก

(หมายเหตุ : แสดงว่า ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ รวม ๑๐ อย่างนี้เป็นกลาง ๆ และไม่มีข้าศึกเพราะเป็นรูป ส่วนใจกับธรรมเป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง อัพยากฤตบ้าง และมีข้าศึกคือกิเลส)

๓. ธาตุวิภังค์ แจกธาตุ

ก. สุตตันตภาชนียะ แจกตามแนวพระสูตร

ธาตุ ๖ คือธาตุดิน, น้ำ, ไฟ, ลม, อากาศ (ช่องว่าง) และวิญญาณ (ธาตุรู้) แล้วอธิบายว่า ธาตุเหล่านี้หมายความถึงอะไร โดยเฉพาะธาตุรู้หรือวิญญาณธาตุ อธิบายว่า ได้แก่ธาตุรู้ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ

๑. อภิธรรมถือว่าน้ำแท้เป็นของถูกต้องไม่ได้ ในอภิธรรมปิฎกจึงไม่จัดโผฏฐัพพะเข้าในอุปาทายรูป เพราะแม้จะได้แก่ธาตุ ๓ ก็เป็นมหาภูตรูปอยู่แล้ว แต่อภิธัมมัตถสังคหะจัดเป็นอุปาทายรูปด้วย

แล้วได้กล่าวถึงธาตุ ๖ อื่นอีก คือ สุข, ทุกข์, โสมนัส, โทมนัส,[๑] อุเบกขา, อวิชชา, และธาตุ ๖ อื่นอีก ได้แก่กาม, พยาบาท (คิดปองร้าย), วิหิงสา (เบียดเบียน), เนกขัมมะ (ออกจากกาม), อัพยาบาท (ไม่คิดปองร้าย), อวิหิงสา (ไม่เบียดเบียน) **ในภาคอธิบายได้กล่าวถึงพยาบาทว่า ได้แก่ความคิดปองร้าย, ความโกรธ, ความยินร้ายแห่งจิต เป็นต้น วิหิงสา ได้แก่การเบียดเบียนสัตว์ด้วยฝ่ามือ, ท่อนไม้, ศัสตรา, เชือก, หรือสิ่งอื่น ๆ ส่วนอัพยาบาท ได้แก่การแผ่เมตตา, อวิหิงสา ได้แก่การแผ่กรุณา**

ข. อภิธัมมภาชนียะ แจกตามแนวพระอภิธรรม

ธาตุ ๑๘ คือ ตา, รูป, ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา, หู, เสียง, ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู, จมูก, กลิ่น ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก, ลิ้น, รส, ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น, กาย, สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย, ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย, ใจ, สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ, ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ ต่อจากนั้นเป็นคำอธิบาย

ค. ปัญหาปุจฉกะ หมวดถามตอบปัญหา

ตั้งปัญหาแบบเดียวกับที่แล้ว ๆ มา ตอบว่า ธาตุ ๑๖ เป็นอัพยากฤต คือ เป็นกลาง ๆ, ธาตุ ๒ เป็นกุศลบ้าง, อกุศลบ้าง, อัพยากฤตบ้าง ฯลฯ ธาตุ ๑๖ ไม่มีข้าศึก, ธาตุ ๒ มีข้าศึก

(**หมายเหตุ** : ธาตุ ๒ ได้แก่ธัมมธาตุ กับมโนวิญญาณธาตุ นอกนั้นเป็นธาตุ ๑๖)

๔. สัจจวิภังค์ แจกสัจจะ

ก. สุตตันตภาชนียะ แจกตามแนวพระสูตร

อริยสัจ ๔ คือ ทุกข์, เหตุให้ทุกข์เกิด, ความดับทุกข์, ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์, แล้วอธิบายอริยสัจแต่ละข้อ

ข. อภิธัมมภาชนียะ แจกตามแนวพระอภิธรรม

แจกอริยสัจ ๔ แบบเดียวกัน แต่คำอธิบายต่างกันดังต่อไปนี้ : - ตัณหาเรียกว่าทุกขสมุทัย เหตุให้ทุกข์เกิด, ทุกข์ คือกิเลสที่เหลือ (นอกจากตัณหา), อกุศลธรรมที่เหลือ

๑. ในกรณีเช่นนี้ สุข หมายถึงสุขกาย, ทุกข์ หมายถึงทุกข์กาย, โสมนัส หมายถึงสุขใจ, โทมนัส หมายถึงทุกข์ใจ

(นอกจากตัณหา), กุศลมูล ๓ ที่ยังมีอาสวะ, กุศลธรรมที่เหลือที่ยังมีอาสวะ, วิบาก, กิริยา, รูปทั้งปวง นี้เรียกว่าทุกข์, การละตัณหาได้เรียกว่าทุกขนิโรธ ความดับทุกข์, มรรคมีองค์ ๘ ซึ่งมีในสมัยที่เจริญโลกุตตรฌาน เรียกว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นอกจากนี้ยังอธิบายยักย้ายนัยอื่นอีก

ค. ปัญหาปุจฉกะ หมวดถามตอบปัญหา

คำถามทำนองเดียวกับที่แล้วมา ตอบว่า สมุทยสัจ (ความจริงคือเหตุให้ทุกข์เกิด) เป็นอกุศล, มัคคสัจ (ความจริงคือหนทางหรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) เป็นกุศล, นิโรธสัจ (ความจริงคือความดับทุกข์) เป็นอัพยากฤต (เป็นกลาง ๆ), ทุกขสัจ (ความจริงคือทุกข์) เป็นกุศลบ้าง, อกุศลบ้าง, อัพยากฤตบ้าง ฯลฯ สมุทยสัจ มีข้าศึก, สัจจะ ๒ (นิโรธกับมรรค) ไม่มีข้าศึก, ทุกขสัจ มีข้าศึกบ้าง ไม่มีข้าศึกบ้าง (ส่วนที่เป็นรูปไม่มีข้าศึก ส่วนที่เป็นนามมีข้าศึก)

๕. อินทริยวิภังค์ แจกอินทรีย์

ก. อภิธัมมภาชนียะ แจกตามแนวพระอภิธรรม[๑]

อินทรีย์ ๒๒ ได้แก่อินทรีย์คือตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ, อินทรีย์คือหญิง, ชาย, ชีวิต, อินทรีย์คือสุข, ทุกข์, โสมนัส, โทมนัส, อุเบกขา, อินทรีย์คือความเชื่อ, ความเพียร, สติ, สมาธิ, ปัญญา, อินทรีย์คืออัธยาศัยที่มุ่งบรรลุมรรคผลของผู้ปฏิบัติ, อินทรีย์คือการตรัสรู้สัจจธรรมด้วยมรรค, อินทรีย์ของพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้สัจจธรรมแล้ว

(**หมายเหตุ :** ในปฏิสัมภิทามรรค เล่มที่ ๓๑ หน้า ๓๔๕ กล่าวว่า อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์ (อินทรีย์คืออัธยาศัยที่มุ่งบรรลุมรรคผลของผู้ปฏิบัติ) ได้แก่โสดาปัตติมรรค, อัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือการตรัสรู้สัจจธรรมด้วยมรรค) ได้แก่โสดาปัตติผล, สกทาคามิมรรค, สกทาคามิผล, อนาคามิมรรค, อรหัตตมรรค รวม ๖ ฐานะ, อัญญาตาวินทรีย์ (อินทรีย์ของพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้สัจจธรรมแล้ว) ได้แก่อรหัตตผล

๑. ไม่มีแจกตามแนวพระสูตร

ข. ปัญหาปุจฉกะ หมวดถามตอบปัญหา

คำถามคงเป็นแบบเดิม คำตอบว่า อินทรีย์ ๑๐ เป็นอัพยากฤต (กลาง ๆ) อินทรีย์คือโทมนัส (ความทุกข์ใจ) เป็นอกุศล, อนัญญตัญญัสสามีตินทรีย์ เป็นกุศล, อินทรีย์ ๔ เป็นกุศลบ้าง อัพยากฤตบ้าง, อินทรีย์ ๖ เป็นกุศลบ้าง, อกุศลบ้าง, อัพยากฤตบ้าง ฯลฯ อินทรีย์ ๑๕ ไม่มีข้าศึก, อินทรีย์คือโทมนัส (ความทุกข์ใจ) มีข้าศึก, อินทรีย์ ๖ มีข้าศึกบ้าง ไม่มีข้าศึกบ้าง

๖. ปัจจยาการวิภังค์ แจกปัจจยาการ

ก. สุตตันตภาชนียะ แจกตามแนวพระสูตร

เพราะอวิชชา (ความไม่รู้) เป็นปัจจัยจึงมีสังขาร (เจตนา), เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ, เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป, เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีอายตนะ ๖, เพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา, เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน, เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ, เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ, เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา, มรณะ, โสกะ, ปริเทวะ, ทุกข์, โทมนัส, อุปายาส[๑] นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น ต่อจากนั้นเป็นคำอธิบาย

ข. อภิธัมมภาชนียะ แจกตามแนวพระอภิธรรม

ในบทตั้งตามแนวอภิธรรมนี้ แบ่งออกเป็น ๕ ตอน คือตอนแรกเรียก **ปัจจยจตุกกะ** (หมวด ๔ แห่งปัจจัย), ตอนที่ ๒ เรียกเหตุจตุกกะ (หมวด ๔ แห่งเหตุ), ตอนที่ ๓ เรียกสัมปยุตตจตุกกะ (หมวด ๔ แห่งธรรมที่ประกอบกัน) ตอนที่ ๔ เรียกอัญญมัญญจตุกกะ (หมวด ๔ แห่งธรรมที่อิงอาศัยกันและกัน) ตอนที่ ๕ เป็นบทตั้งเฉย ๆ เรียกว่ามาติกา

๑. คำแปลเหล่านี้มีแล้วในหน้า ๑๔๐ ภายใต้หัวข้ออะไรเป็นปัจจัยแห่งอะไร

หมวด ๔ แห่งปัจจัย

๑. เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร (ใช้เอกพจน์ในที่อื่น ๆ ทั่วไปใช้พหูพจน์ แสดงว่าสังขารในปฏิจจสมุปบาทตามแนวอภิธรรมเป็นเอกพจน์ตลอด), เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีนาม, เพราะนามเป็นปัจจัยจึงมีอายตนะที่ ๖ (อายตนะคือใจ), เพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ, เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา, เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา, เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน, เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ, เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ, เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวง

๒. ในข้อนี้ตัดอายตนะที่ ๖ ออก นอกจากนั้นเหมือนข้อ ๑ จึงเป็น เพราะนามเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ

๓. ในข้อนี้เปลี่ยนแปลงเพียงตอนที่ว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป, เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีอายตนะที่ ๖, เพราะอายตนะที่ ๖ เป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ

๔. ในข้อนี้เปลี่ยนแปลงเพียงตอนที่ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีอายตนะ ๖ (พึงสังเกตว่า อายตนะที่ ๖ หมายถึงใจ ส่วนอายตนะ ๖ หมายครบทั้งตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ) เพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ

หมวด ๔ แห่งเหตุ

เรียงลำดับเหมือนหมวด ๔ แห่งปัจจัย เป็นแต่ว่าเมื่อกล่าวถึงว่า เพราะอะไรเป็นปัจจัย ก็กล่าวซ้ำลงไปอีกว่า มีสิ่งนั้นเป็นเหตุ

หมวด ๓ แห่งสัมปยุตตธรรม (ธรรมที่ประกอบกัน)

เรียงลำดับเหมือนข้างต้น เป็นแต่ว่าเมื่อกล่าวถึงว่าเพราะอะไรเป็นปัจจัย ก็กล่าวซ้ำลงไปอีกว่า สัมปยุต หรือประกอบด้วยธรรมข้อนั้น

หมวด ๔ แห่งธรรมที่อิงอาศัยกัน

เรียงลำดับเหมือนข้างต้น แต่นำธรรมที่เป็นเหตุผลของกันและกันมาเรียงอยู่ให้เห็นว่า เป็นเหตุให้เกิดกันและกันได้ ดังนี้

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร, เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีอวิชชา, เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ, เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร ฯลฯ

(ในข้อนี้ขอเสนอให้ท่านผู้อ่านโปรดสังเกตไว้ด้วยว่า มักจะมีปัญหาเกิดขึ้นว่า เมื่ออวิชชาเป็นต้นเค้า ของสิ่งทั้งหลายแล้ว อะไรเล่าเป็นต้นเค้าของอวิชชาอีกต่อหนึ่ง คำตอบมีอยู่ในที่นี้ ที่ว่าสังขารเป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชาก็ได้ **อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารก็ได้ อนึ่ง ในสัมมาทิฏฐิสูตร พระไตรปิฎกฉบับบาลี เล่มที่ ๑๒ พระสารีบุตรแสดงว่า อาสวะ (กิเลสที่ดองสันดาน) เป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชา)**

มาติกา

แสดงว่าธรรมหลายข้อในปัจจยาการ หรือในปฏิจจสมุปบาทนั้น เป็นปัจจัยแห่งอวิชชาได้ทั้งสิ้น ดังนี้ : -

เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีอวิชชา ฯลฯ

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีอวิชชา ฯลฯ

เพราะนามเป็นปัจจัยจึงมีอวิชชา ฯลฯ

เพราะอายตนะที่ ๖ (ใจ) เป็นปัจจัยจึงมีอวิชชา ฯลฯ

เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีอวิชชา ฯลฯ

เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอวิชชา ฯลฯ

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีอวิชชา ฯลฯ

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร, เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ, เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป, เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีอายตนะ ๖ ฯลฯ

(ต่อจากนั้นเป็นการอธิบายปัจจยาการผสมกับจิตในภูมิต่าง ๆ จนจบ ความจริงเรื่องนี้ค่อนข้างจะยุ่งยาก แต่มีประโยชน์สำหรับผู้รักการค้นคว้าจึงนำมากล่าวไว้พอให้เห็น)

๗. สติปัฏฐานวิภังค์ แจกสติปัฏฐาน

ความต่างกันของสติปัฏฐานตามแนวพระสูตรและแนวพระอภิธรรม มิใช่อยู่ที่จำนวน ๔ คงมี ๔ อย่างเหมือนกัน เป็นแต่สติปัฏฐานตามแนวพระสูตร หมายถึงการปฏิบัติข้างต้น เพื่อคุณธรรมสูงขึ้นไป มีวิธีพิจารณาอารมณ์ทั้งสี่ภายใน, ภายนอก, ทั้งภายใน

ทั้งภายนอก ส่วนสติปัฏฐานตามแนวพระอภิธรรม หมายถึงการเจริญโลกุตตรฌาน ประกอบด้วยสติปัฏฐานแต่ละข้อเป็นแนวปฏิบัติ.[๑]

๘. สัมมัปปธานวิภังค์ แจกความเพียรชอบ

ทั้งบทตั้งฝ่ายพระสูตรและฝ่ายพระอภิธรรมตั้งเกณฑ์ความเพียรชอบ ๔ ด้วยกัน คือ ๑. เพียรระวังมิให้บาปเกิดขึ้น ๒. เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว ๓. เพียรทำกุศลให้เกิดขึ้น ๔. เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ต่างแต่บทตั้งฝ่ายพระสูตรแสดงอย่างธรรมดา บทตั้งฝ่ายพระอภิธรรมแสดงการเจริญโลกุตตรฌาน ประกอบด้วยสัมมัปปธาน คือความเพียรชอบ

๙. อิทธิปาทวิภังค์ แจกอิทธิบาท

ทั้งบทตั้งฝ่ายพระสูตรและฝ่ายพระอภิธรรมตั้งเกณฑ์อิทธิบาท คือคุณให้บรรลุความสำเร็จ ๔ อย่างด้วยกัน ได้แก่ ๑. ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น ๒. วิริยะ ความเพียร ๓. จิตตะ เอาใจฝักใฝ่ ๔. วิมังสา ใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวน แล้วแสดงความต่างกันเพียงฝ่ายพระอภิธรรมเจริญโลกุตตรฌาน ประกอบด้วยอิทธิบาท

๑๐. โพชฌังควิภังค์ แจกโพชฌงค์

โพชฌงค์องค์แห่งการตรัสรู้ ๗ คือ ๑. สติ ความระลึกได้ ๒. ธัมมวิจยะ การเลือกเฟ้นธรรม ๓. วิริยะ ความเพียร ๔. ปีติ ความอิ่มใจ ๕. ปัสสัทธิ ความสงบใจ ๖. สมาธิ ความตั้งใจมั่น ๗. อุเบกขา ความวางเฉย ความต่างกันระหว่างบทตั้งฝ่ายพระสูตรกับพระอภิธรรมก็แบบเดียวกับข้ออื่น ๆ คือบทตั้งฝ่ายพระอภิธรรมแสดงการเจริญโลกุตตรฌาน ประกอบด้วยโพชฌงค์ คือโพชฌงค์เกิดขึ้นในขณะเจริญโลกุตตรฌานนั้น

๑๑. มัคควิภังค์ แจกมรรค

มรรค คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์มีองค์ ๘ มีความเห็นชอบ เป็นต้น มีความตั้งใจมั่นชอบเป็นที่สุด ความต่างกันระหว่างบทตั้งฝ่ายพระสูตรกับพระอภิธรรม คือบทตั้งฝ่ายพระอภิธรรมแสดงมรรค ๘ นี้เกิดขึ้นในขณะเจริญโลกุตตรฌาน และบางตอนก็แสดงมรรคมีองค์ ๕ คือความเห็นชอบ, ความดำริชอบ, ความเพียรชอบ,

๑. สติปัฏฐาน ๔ คือสติกำหนดพิจารณา กาย, เวทนา, จิต, ธรรม. (ดูพระสูตร เล่ม ๒ หน้า ๑๒๖ ถึงอานิสงส์สติปัฏฐาน)

ความระลึกชอบ, ความตั้งใจมั่นชอบ (ซึ่งเป็นส่วนประกอบของจิตบางชนิด) แล้วแสดงว่ามรรคมีองค์ ๕ เกิดขึ้นในขณะเจริญโลกุตตรฌาน

๑๒. ฌานวิภังค์ แจกฌาน (การเพ่งอารมณ์)

บทตั้งฝ่ายพระสูตรแสดงว่าภิกษุตั้งอยู่ในศีล เจริญโพธิปักขิยธรรม มีสติสัมปชัญญะ เสพเสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) อันสงัด นั่งคู้บัลลังก์ (ขัดสมาธิ) ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า ชำระจิตจากนิวรณ์ (กิเลสอันกั้นจิตมิให้บรรลุความดี) ๕ ประการ เจริญรูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ แล้วอธิบายรายละเอียด

บทตั้งฝ่ายพระอภิธรรมแสดงฌาน ๔ แต่เมื่อถึงฌานที่ ๔ ได้แสดงฌานที่ ๕ และอรูปฌานอยู่ในกรอบของฌานที่ ๔ ด้วย

๑๓. อัปปมัญญาวิภังค์ แจกอัปปมัญญา

บทตั้งฝ่ายพระสูตรแสดงการเจริญพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา, กรุณา, มุทิตา, อุเบกขา แผ่ไปในสัตว์หาประมาณมิได้ (อัปปมัญญา=ไม่มีประมาณ).

บทตั้งฝ่ายพระอภิธรรมแสดงการเจริญฌานมีพรหมวิหาร ๔ เป็นอารมณ์

๑๔. สิกขาปทวิภังค์ แจกสิกขาบท

ในข้อนี้ไม่มีบทตั้งฝ่ายพระสูตร มีแต่บทตั้งฝ่ายพระอภิธรรม แจกสิกขาบท ๕ คือ เจตนาเว้นจากฆ่าสัตว์, ลักทรัพย์, ประพฤติผิดในกาม, พูดปด, ดื่มสุราเมรัย พร้อมทั้งแสดงกุศลจิตที่เนื่องด้วยเจตนางดความชั่วแต่ละข้อนั้น ๆ

๑๕. ปฏิสัมภิทาวิภังค์ แจกปฏิสัมภิทา

บทตั้งฝ่ายพระสูตรและพระอภิธรรม แจกปฏิสัมภิทา (ความแตกฉาน) ออกเป็น ๔ ประการ คือ ความแตกฉานในอรรถ, ความแตกฉานในธรรม, ความแตกฉานในนิรุตติ, ความแตกฉานในปฏิภาณ[๑] คำอธิบายฝ่ายพระอภิธรรม มีกล่าวถึงกุศลจิต ประกอบด้วยปฏิสัมภิทาเหล่านี้ ตั้งแต่อย่างต่ำจนถึงสูง

๑. ดูที่ย่อมาแล้วในพระสูตร เล่ม ๒ หน้า ๔๒๔ ด้วย

๑๖. ญาณวิภังค์ แจกญาณ (ความรู้)

ในข้อนี้ไม่มีบทตั้งฝ่ายพระสูตรและฝ่ายพระอภิธรรมอย่างที่แล้วมา ตั้งแต่เป็น **มาติกา** แล้วมีคำอธิบายเรียก **นิทเทส** โดยแสดงว่า เมื่อจัดเป็นประเภทตามหมวด คือ หมวด ๑ หมวด ๒ ถึงหมวด ๑๐ แล้วญาณที่มี ๑ อย่าง ๒ อย่าง จนถึง ๑๐ อย่างตามจำนวนหมวดนั้นว่า มีอะไรบ้าง

ขอยกตัวอย่างหมวด ๒ เช่น ญาณหรือปัญญา ๒ ได้แก่โลกิยปัญญา (ความรู้แบบโลก), โลกุตตรปัญญา (ความรู้ข้ามพ้นโลก), หมวด ๓ เช่น ปัญญาเกิดจากความคิด (จินตามยปัญญา), ปัญญาเกิดจากการฟัง (สุตมยปัญญา), ปัญญาเกิดจากการอบรม (ภาวนามยปัญญา)

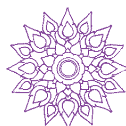
๑๗. ขุททกวัตถุวิภังค์ แจกเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ

มีวิธีการแบบข้อ ๑๖ คือ ตั้งแม่บทหรือมาติกา ถึงธรรมข้อเดียว ๒ ข้อ ๓ ข้อ เป็นต้น แล้วอธิบายแม่บทเหล่านั้นทีละข้อไป

ขอยกตัวอย่าง เช่น **หมวด ๑** ความเมา เช่น เมาชาติ เมาโคตร เมายศ เป็นต้น **หมวด ๒** เช่น ความโกรธคู่กับความผูกโกรธ, ความวิบัติแห่งศีลคู่กับความวิบัติแห่งทิฏฐิ เป็นต้น **หมวด ๓** เช่น อกุศลมูล ๓ คือ ความโลภ, ความโกรธ, ความหลง เป็นต้น ลงสุดท้ายด้วยทิฏฐิ ๖๒ (ดังที่กล่าวไว้แล้วในหน้า ๑๐๓ ถึง ๑๒๗ พรหมชาลสูตร)

๑๘. ธัมมหทยวิภังค์ แจกหัวข้อธรรม

ลีลาในหมวดนี้เป็นแบบหมวดถามตอบปัญหา คือตั้งคำถามขึ้นก่อนว่า ขันธ์มีเท่าไร อายตนะมีเท่าไร ธาตุมีเท่าไร จนถึงจิตมีเท่าไร แล้วก็ตอบว่า ขันธ์มี ๕ เป็นต้น แล้วจึงแจกรายละเอียดออกไป ครั้นแล้วได้นำธรรมที่เป็นบทตั้งนั้นมาแจกตามแนวอื่นอีก เช่น แนวแห่งธัมมสังคณีว่า ขันธ์ ๕ เป็นต้นนั้น อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรเป็นอัพยากฤต.

เล่มที่ ๓๖ ชื่อธาตุกถาและปุคคลปัญญัตติ

(เป็นอภิธรรมปิฎก)

พระไตรปิฎกเล่มนี้ แบ่งหัวข้อใหญ่ออกเป็น ๒ ส่วน คือ ธาตุกถาและปุคคลปัญญัตติ ดังจะกล่าวต่อไป.

ธาตุกถา ถ้อยคำว่าด้วยธาตุ เนื้อหาสำคัญของเรื่องนี้คือคำที่เป็นบทในวิภังค์ ๑๓ หัวข้อ ตั้งแต่ขันธ์จนถึงอัปปมัญญาตามลำดับ กับหัวข้อธรรมในธัมมสังคณี จะนำมาสงเคราะห์เข้ากันได้หรือไม่ได้กับธรรม ๓ ประการ คือ ขันธ์, อายตนะ, ธาตุ, ด้วยเหตุนี้ พระนยานติโลกะพระเถระชาวเยอรมันผู้เรียบเรียงเรื่องนำทางอภิธรรมปิฎก (Guide Through the Abhidhamma-Pitaka) จึงสันนิษฐานว่าชื่อเดิมของเรื่องนี้น่าจะเป็นขันธ-อายตน-ธาตุกถา เพราะนำเอาธรรมต่าง ๆ มาสงเคราะห์หรือไม่สงเคราะห์กับธรรม ๓ อย่างนี้เท่านั้น แต่เรียกย่อเป็นธาตุกถา แต่ข้าพเจ้าผู้จัดทำหนังสือนี้มีความเห็นไปอีกอย่างหนึ่ง คือที่เรียกว่าธาตุกถานั้น พิจารณาดูเนื้อหาแล้ว **ถ้าจะเทียบกับความรู้สมัยเก่า** ก็คือการเล่นแร่แปรธาตุฉลาดรู้ว่านำสิ่งนี้ไปผสมกับสิ่งนั้นจะเป็นอะไร อะไรผสมกับอะไรไม่ได้ ถ้าจะเทียบกับความรู้สมัยใหม่ ก็คือความรู้ทั้งทางฟิสิกส์และเคมี คือรู้คุณสมบัติของสารว่าอะไรเป็นอะไร เข้ากันไม่ได้ ในทางฟิสิกส์และเคมีอย่างไร เป็นเรื่องน่าเบื่อหน่ายยุ่งยากสำหรับผู้ไม่สนใจ แต่วิชาก็ต้องเป็นวิชา เพราะฉะนั้น จึงมีผู้เรียนรู้และหาประโยชน์ได้ เมื่อวิธีการเป็นเช่นนี้ จึงตั้งชื่อรวมว่า ธาตุกถา ถ้อยคำว่าด้วยธาตุ (รู้จักแยกธาตุ ผสมธาตุ)

ปุคคลปัญญัตติ บัญญัติบุคคลเป็นการกล่าวถึงการบัญญัติ (ทำให้รู้ทั่ว ๆ กัน) ว่าบุคคลประกอบด้วยคุณสมบัติอย่างไร มีชื่อเรียกว่าอย่างไร

ในการย่อความขยายความต่อไปนี้ จะนำมากล่าวพอให้เห็นเค้าโครงหน้าตาของแต่ละเรื่อง ส่วนรายละเอียดปลีกย่อยจะผ่านไป

ขยายความ

ธาตุกถา

ธาตุกถาแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ **เป็นมาติกาหรือบทตั้ง**ส่วนหนึ่ง, **เป็นนิทเทสหรือคำอธิบายบทตั้ง**อีกส่วนหนึ่ง เนื่องจากบทตั้งพูดไว้รวม ๆ ในบทอธิบาย จึงพยายามจัดหัวข้อของบทตั้ง เพื่อสะดวกในการอธิบายไว้ ๑๔ บทดังต่อไปนี้

๑. บทว่าด้วยการสงเคราะห์เข้ากันได้กับสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ **(สังคหาสังคหบท)**

๒. บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากับอย่างหนึ่งได้แล้ว แต่เข้ากับอย่างอื่นไม่ได้ **(สังคหิเตน อสังคหิตบท)**

๓. บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากับอย่างหนึ่งไม่ได้ แต่เข้ากับอย่างอื่นได้ **(อสังคหิเตน สังคหิตบท)**

๔. บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากับอย่างหนึ่งได้แล้ว ยังเข้ากับอย่างอื่นได้ด้วย **(สังคหิเตน สังคหิตบท)**

๕. บทว่าด้วยธรรมที่เข้ากับอย่างหนึ่งไม่ได้ ทั้งยังเข้ากับอย่างอื่นไม่ได้ด้วย **(อสังคหิเตน อสังคหิตบท)**

๖. บทว่าด้วยการประกอบกันได้ กับประกอบกันไม่ได้ **(สัมปโยควิปปโยคบท)**[๑]

๗. บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบกับอย่างหนึ่งได้แล้ว แต่ประกอบกับอย่างอื่นไม่ได้ **(สัมปยุตเตน อสัมปยุตตบท)**

๘. บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบกับอย่างหนึ่งไม่ได้ แต่ประกอบกับอย่างอื่นได้ **(อสัมปยุตเตน สัมปยุตตบท)**

๑. มีข้อน่าสังเกตเกี่ยวกับการใช้ถ้อยคำ คือ ข้อ ๑ ถึง ๕ ว่าด้วย “สงเคราะห์” คือเข้ากันได้หรือไม่ได้ ข้อ ๖ ถึง ๑๐ ว่าด้วย “สัมปโยค” คือประกอบกันได้หรือประกอบกันไม่ได้ ความต่างกันของคำว่าสงเคราะห์และสัมปโยค คือสงเคราะห์ หมายถึง ธรรมที่เป็นประเภทเดียวกัน ส่วนสัมปโยค หมายถึง เกิดพร้อมกันดับพร้อมกัน มีที่ตั้งเป็นอันเดียวกัน มีอารมณ์เป็นอันเดียวกัน

๙. บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบกับอย่างหนึ่งได้แล้วยังประกอบกับอย่างอื่นได้ด้วย **(สัมปยุตเตน อสัมปยุตตบท)**

๑๐. บทว่าด้วยธรรมที่ประกอบกับอย่างหนึ่งไม่ได้ ทั้งยังประกอบกับอย่างอื่นไม่ได้ด้วย **(อสัมปยุตเตน อสัมปยุตตบท)**

๑๑. บทว่าด้วยธรรมที่**เข้ากันได้**กับอย่างหนึ่งแล้ว **ประกอบกันได้หรือประกอบกันไม่ได้** กับอะไร **(สังคหิเตน สัมปยุตตวิปปยุตตบท)**

๑๒. บทว่าด้วยธรรมที่**ประกอบกันได้**กับอย่างหนึ่งแล้ว **เข้ากันได้หรือเข้ากันไม่ได้** กับอะไร **(สัมปยุตเตน สังคหิตาสังคหิตบท)**

๑๓. บทว่าด้วยธรรมที่**เข้ากันไม่ได้**กับอย่างหนึ่งแล้ว **ประกอบกันได้หรือประกอบกันไม่ได้** กับอะไร **(อสังคหิเตน สัมปยุตตวิปปยุตตบท)**

๑๔. บทว่าด้วยธรรมที่**ประกอบกันไม่ได้**กับอย่างหนึ่งแล้ว **เข้ากันได้หรือเข้ากันไม่ได้** กับอะไร **(อสัมปยุตเตน สังคหิตา สังคหิตบท)**

จากบทตั้ง ๑๔ ข้อเหล่านี้ ถ้าท่านผู้อ่านพยายามเข้าใจความหมายของคำว่า **เข้ากันได้** (คือเป็นประเภทเดียวกัน) **ประกอบกันได้** (คือเกิดดับพร้อมกัน) ให้ดีแล้ว ก็จะเห็นว่าเป็นการวิเคราะห์อย่างละเอียดลออเพียงไร ต่อไปนี้จะแสดงตัวอย่างประกอบเพียง ๖ ข้อเป็นลำดับไป

ตัวอย่างข้อที่ ๑

(การเข้ากันได้กับการเข้ากันไม่ได้)

กองรูป (รูปขันธ์) **เข้ากันได้** กับขันธ์หนึ่ง (คือรูปขันธ์), **เข้ากันได้** กับอายตนะ ๑๑ (เว้นอายตนะคือใจ)[๑], **เข้ากันได้**กับธาตุ ๑๑ (เว้นมโนธาตุ กับวิญญาณธาตุทั้งหก) ; **เข้ากันไม่ได้** กับขันธ์ ๔ (เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ, ซึ่งเป็นนาม) **เข้ากันไม่ได้** กับอายตนะ ๑ (อายตนะคือใจ) เข้ากันไม่ได้กับธาตุ ๗ (มโนธาตุกับวิญญาณธาตุทั้งหก)

๑. คือเข้ากันได้กับอายตนะ คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ, ธรรม ปัญหาว่า เหตุไฉนรูปขันธ์จึงเข้ากับธรรม ซึ่งเป็นอารมณ์ของใจได้ ตอบว่า เพราะรูปที่เห็นไม่ได้ ถูกต้องไม่ได้ เป็นอารมณ์ของใจมีอยู่

ตัวอย่างข้อที่ ๒

(เข้ากับอย่างหนึ่งได้ แต่เข้ากับอย่างอื่นไม่ได้)

ธรรมที่เข้ากันได้กับอายตนะ คือ ตา, รูป ; หู, เสียง ; จมูก, กลิ่น ; ลิ้น, รส ; กาย, สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย (โผฏฐัพพะ). ธรรมที่เข้ากันได้กับธาตุ คือ ตา, รูป ; หู, เสียง ; จมูก, กลิ่น ; ลิ้น, รส ; กาย, โผฏฐัพพะ โดยการสงเคราะห์เข้ากันได้โดยขันธ์ สงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ โดยอายตนะและโดยธาตุ ธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์เข้ากันไม่ได้กับขันธ์ ๔ (เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ), เข้ากันไม่ได้กับอายตนะ ๒ (อายตนะคือใจ, อายตนะคือธรรม) เข้ากันไม่ได้กับธาตุ ๘ (วิญญาณธาตุ ๖, มโนธาตุ, ธัมมธาตุ).[๑]

ตัวอย่างข้อที่ ๓

(เข้ากันไม่ได้กับสิ่งหนึ่ง แต่เข้ากันได้กับสิ่งอื่น ๆ)

ธรรมที่เข้ากันไม่ได้กับเวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์, สังขารขันธ์ ; ธรรมที่เข้ากันไม่ได้กับสมุทยสัจ, มัคคสัจ โดยขันธสงเคราะห์ (โดยการจัดประเภทเข้ากันทางขันธ์) แต่เข้ากันได้ โดยอายตนะสงเคราะห์และโดยธาตุสงเคราะห์ (โดยการจัดประเภทเข้ากันทางอายตนะและทางธาตุ). ธรรมเหล่านั้นเว้นอสังขตะ (พระนิพพาน) ซึ่งเข้ากันไม่ได้โดยขันธ์ ย่อมเข้ากันได้กับขันธ์ ๓[๒] เข้ากันได้กับอายตนะ ๑ (ธัมมายตนะ), เข้ากันได้กับธาตุ ๑ (ธัมมธาตุ)

ตัวอย่างข้อที่ ๔

(เข้ากันได้กับสิ่งหนึ่ง ทั้งเข้ากันได้กับสิ่งอื่นด้วย)

ก. ธรรมเหล่าใด เข้ากันได้กับสมุทยสัจ เข้ากันได้กับมัคคสัจ โดยขันธสงเคราะห์ โดยอายตนสงเคราะห์ โดยธาตุสงเคราะห์ (โดยการจัดประเภทเข้ากันทางขันธ์, อายตนะ, ธาตุ)

๑. ธรรมที่กล่าวมานี้ เป็นพวกรูปธรรม จึงเข้ากันได้กับอายตนะและธาตุที่เป็นรูป แต่เข้ากันไม่ได้กับอายตนะและธาตุที่เป็นนาม

๒. ที่มิได้วงเล็บไว้ให้ เพราะต้องแล้วแต่คำว่า เวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์, สังขารขันธ์ คือถ้าเข้ากันไม่ได้กับเวทนาขันธ์ ก็เข้ากันได้กับขันธ์ ๓ คือ รูป, สัญญา, สังขาร ; ถ้าเข้ากันไม่ได้กับสัญญาขันธ์ ก็เข้ากันได้กับขันธ์ ๓ คือ รูป, เวทนา, สังขาร ; ถ้าเข้ากันไม่ได้กับสังขารขันธ์ ก็เข้ากันได้กับขันธ์ ๓ คือ รูป, เวทนา, สัญญา ; พระนิพพานเข้ากับขันธ์ไม่ได้, แต่เป็นธัมมายตนะ, ธัมมธาตุ

ข. ธรรมเหล่าใด เข้ากันได้กับธรรมเหล่านั้น (ที่กล่าวในข้อ ก.) โดยการจัดประเภทเข้ากับทางขันธ์, อายตนะ, ธาตุ.

ค. ธรรมเหล่านั้น (ทั้งข้อ ก. ข้อ ข.) เข้ากันได้กับขันธ์ ๑, อายตนะ ๑, ธาตุ ๑

(**หมายเหตุ :** อรรถกถาอธิบายว่า เป็นการยกเอาส่วนใดส่วนหนึ่ง ที่เข้ากันได้ทั้งในฐานะเป็นขันธ์ เป็นอายตนะ เป็นธาตุ เพราะฉะนั้น จึงพึงเข้าใจว่าในข้อ ก. ธรรมที่เข้ากันได้กับสมุทยสัจ กับธรรมที่เข้ากันได้กับมัคคสัจ เป็นต่างฝ่ายกัน)

ตัวอย่างข้อที่ ๕

(เข้ากันไม่ได้กับสิ่งหนึ่ง เข้ากันไม่ได้กับสิ่งอื่นด้วย)

ก. ธรรมเหล่าใด เข้ากันไม่ได้กับรูปขันธ์ โดยการจัดประเภทเข้ากันทางขันธ์, ทางอายตนะ, ทางธาตุ

ข. ธรรมเหล่าใด เข้ากันไม่ได้กับธรรมเหล่านั้น (ในข้อ ก.) โดยการจัดประเภทเข้ากันทางขันธ์, ทางอายตนะ, ทางธาตุ

ค. ธรรมเหล่านั้น เข้ากันไม่ได้กับขันธ์ ๑ เข้ากันไม่ได้กับอายตนะ ๑ เข้ากันไม่ได้กับธาตุ ๗.

(**หมายเหตุ :** อรรถกถาอธิบายข้อความข้างบนนี้เป็น ๒ นัย ได้ผลคือคำตอบตรงกัน กล่าวคือ **นัยที่ ๑** ขันธ์ ๔ (เว้นรูปขันธ์) และนิพพาน เข้ากันไม่ได้กับรูปขันธ์โดยการจัดประเภทเข้ากันทางขันธ์ แต่ธรรมเหล่านั้น เว้นวิญญาณเข้ากันได้ (กับรูป) โดยการจัดประเภทเข้ากันทางอายตนะและธาตุ เพราะฉะนั้นวิญญาณจึงเข้ากันไม่ได้ (กับรูป) โดยการจัดประเภททั้งทางขันธ์อายตนะและธาตุ. ขันธ์ ๔ (เว้นวิญญาณ) และนิพพาน เข้าไม่ได้กับวิญญาณ โดยการจัดประเภททางขันธ์ เป็นต้น อนึ่ง ธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเข้ากันไม่ได้กับวิญญาณอย่างเดียว โดยการจัดประเภททางขันธ์ เป็นต้น เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าเข้ากันไม่ได้กับขันธ์ ๑ (คือวิญญาณขันธ์), เข้ากันไม่ได้กับอายตนะ ๑ (คือมนายตนะ) เข้ากันไม่ได้กับธาตุ ๗ (คือวิญญาณธาตุ ๖ มโนธาตุ ๑). **นัยที่ ๒** วิญญาณเข้ากันไม่ได้กับรูปขันธ์ โดยการสงเคราะห์ทั้งสามประเภท, รูปธรรมจึงเข้ากันไม่ได้กับวิญญาณธรรม โดย

การสงเคราะห์ทั้งสามประเภท. วิญญาณเป็นขันธ์เดียว คือวิญญาณขันธ์เป็นอายตนะเดียว คือมนายตนะ กล่าวโดยธาตุ เป็นวิญญาณธาตุ[๑] ๗)

ตัวอย่างข้อที่ ๖

(การประกอบกันและการไม่ประกอบกัน)

รูปขันธ์ ที่ประกอบกับขันธ์, อายตนะ, ธาตุใด ๆ ไม่มี (ไม่เกิดกันกับพร้อมกับอะไร), ไม่ประกอบกับขันธ์ ๔ (เว้นรูปขันธ์), ไม่ประกอบกับอายตนะ ๑ (คือมนายตนะ), ไม่ประกอบกับธาตุ ๗ (วิญญาณธาตุ ๖ มโนธาตุ ๑ หรือจะเรียกว่าวิญญาณธาตุทั้งเจ็ดก็ได้), ไม่ประกอบกับธรรมใด ๆ ที่เนื่องด้วยอายตนะ ๑ เนื่องด้วยธาตุ ๑ (คือไม่ประกอบด้วยเวทนา, สัญญา, สังขาร, ที่เนื่องด้วยธัมมายตนะและธัมมธาตุ),

ได้แสดงให้เห็นตัวอย่างในธาตุกถามาพอสมควรแล้ว อีก ๘ ข้อที่เหลือพึงทราบโดยพิจารณาจากตัวอย่างที่กล่าวมาแล้ว

ปุคคลบัญญัติ

การบัญญัติบุคคลอันเป็นหัวข้อใหญ่ที่ ๒ ในเล่มที่ ๓๖ นี้ เริ่มบทต้นแสดงการบัญญัติ ๖ ประเภท คือ : -

๑. **บัญญัติขันธ์** คือขันธ์ ๕ มีรูป เป็นต้น

๒. **บัญญัติอายตนะ** คืออายตนะ ๑๒ มีอายตนะคือตา เป็นต้น

๓. **บัญญัติธาตุ** คือธาตุ ๑๘ มีธาตุคือตา เป็นต้น

๔. **บัญญัติสัจจะ** คืออริยสัจ ๔ มีสัจจะคือทุกข์ เป็นต้น

๕. **บัญญัติอินทรีย์** คืออินทรีย์ ๒๒ มีอินทรีย์คือตา เป็นต้น

๖. **บัญญัติบุคคล** แจกเป็นประเภทที่มีจำนวน ๑ ประเภทที่มีจำนวน ๒ จนถึงประเภทที่มีจำนวน ๑๐

ความสำคัญของเรื่องอยู่ที่คำอธิบายบุคคลทุกประเภทโดยคุณธรรม ต่อไปนี้จะแสดงพอเป็นตัวอย่างประเภทที่มีจำนวน ๑ ถึงจำนวน ๑๐ พอให้เป็นทั้งบทตั้งและคำอธิบาย

๑. มโนธาตุ นับว่าเป็นวิญญาณธาตุด้วย

บุคคลที่มีจำนวน ๑

เช่น **สมยวิมุตโต** ผู้พ้นโดยสมัย คือพ้นจากกิเลสได้เป็นครั้งคราว คำอธิบายกล่าวว่า ได้แก่ผู้ถูกต้องวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย เห็นธรรมด้วยปัญญา อาสวะ (กิเลสที่ดองสันดาน) บางส่วนสิ้นไปเป็นครั้งคราว

อสมยวิมุตโต ผู้พ้นไม่มีสมัย คือพ้นจากกิเลสมิใช่เป็นคราว ๆ คำอธิบายกล่าวว่า ได้แก่ผู้ถูกต้อง วิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย เห็นธรรมด้วยปัญญา อาสวะสิ้นไป มิใช่เป็นครั้งคราว. พระอริยบุคคลทุกประเภท ชื่อว่าผู้พ้นโดยไม่มีสมัยในวิโมกข์อันเป็นอริยะ (วิโมกข์ ๘ มีอะไรบ้าง โปรดดูพระสูตร เล่ม ๒ หน้า ๑๔๔)

ปุถุชชโน ผู้ที่ยังหนาไปด้วยกิเลส คำอธิบายกล่าวว่า ยังละสัญโญชน์ ๓ ไม่ได้ ทั้งไม่ปฏิบัติเพื่อละธรรมเหล่านั้น (สัญโญชน์) ด้วย

โคตรภู ผู้ที่อยู่กึ่งกลางระหว่างพระอริยะกับปุถุชน คำอธิบายกล่าวว่า ความก้าวลงแห่งอริยธรรม ย่อมมีในลำดับแห่ง (คือถัดจาก) ธรรมเหล่าใด ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้น (ประกอบด้วยธรรมที่พอถัดไปก็เป็นอริยธรรม)

ภยูปรโต ผู้งดเว้นความชั่วเพราะกลัว ได้แก่พระเสขะ ๗ ประเภท (ผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรคจนถึงอรหัตตมรรค) กับปุถุชนผู้มีศีล.

อภยูปรโต ผู้งดเว้นความชั่วมิใช่เพราะกลัว ได้แก่พระอรหันต์.

สมสีสี ผู้มีศีรษะ คือสุดยอดเสมอกัน คือความสิ้นอาสวะ และความสิ้นชีวิตมีพร้อมกัน (สิ้นชีวิตพร้อมทั้งสิ้นกิเลส) ฯลฯ

บุคคลที่มีจำนวน ๒

เช่น ๑. **โกธโน** ผู้โกรธ, ๒. **อุปนาหี** ผู้ผูกโกรธ ; ๑. **ทุพพโจ** ผู้ว่ายาก, ๒. **ปาปมิตโต** ผู้คบคนชั่วเป็นมิตร ; ๑. **ติตโต** ผู้อิ่มเอง, ๒. **ตัปเปตา** ผู้ทำผู้อื่นให้อิ่ม ฯลฯ.

บุคคลที่มีจำนวน ๓

เช่น ๑. **นิราโส** ผู้ไม่มีความหวัง, ๒. **อาสังโส** ผู้หวัง ๓. **วิคตาโส** ผู้ปราศจากความหวัง (อยู่เหนือความหวัง เอาชนะความหวังได้) ; ๑. ผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล, ๒. ผู้ทำให้บริบูรณ์ในสมาธิ, ๓. ผู้ทำให้บริบูรณ์ในปัญญา ฯลฯ.

บุคคลที่มีจำนวน ๔

เช่น **๑. สาวัชโช** ผู้มีโทษ, **๒. วัชชพหุโล** ผู้มากไปด้วยโทษ, **๓. อัปปสาวัชโช** ผู้มีโทษน้อย, **๔. อนวัชโช** ผู้ไม่มีโทษ ฯลฯ.

บุคคลที่มีจำนวน ๕

เช่น ๑. ผู้ให้แล้วดูหมิ่น, ๒. ผู้ดูหมิ่นเพราะอยู่ร่วมกัน, ๓. ผู้มีหน้าถือเอา (หูเบาเชื่อง่าย), ๔. ผู้โลเล, ๕. ผู้โง่เขลา ฯลฯ.

บุคคลที่มีจำนวน ๖

๑. มีบุคคลบางคนตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน, บรรลุความเป็นสัพพัญญู (ผู้รู้สิ่งทั้งปวง) ในธรรมที่ได้ตรัสรู้นั้น และบรรลุความเป็นผู้เชี่ยวชาญในธรรมอันเป็นกำลัง (ได้แก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า).

๒. มีบุคคลบางคนตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน, ไม่บรรลุความเป็นสัพพัญญูในธรรมที่ได้ตรัสรู้นั้น และไม่บรรลุความเป็นผู้เชี่ยวชาญในธรรมอันเป็นกำลัง (ได้แก่พระปัจเจกพุทธเจ้า).

๓. มีบุคคลบางคนไม่ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน, เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบัน และบรรลุบารมีที่ให้เป็นพระสาวก (ได้แก่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะผู้เป็นอัครสาวก).

๔. มีบุคคลบางคนไม่ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน, เป็นผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ในปัจจุบัน และไม่บรรลุบารมีที่ให้เป็นพระสาวก (ได้แก่พระอรหันต์ทั่ว ๆ ไป).

๕. มีบุคคลบางคนไม่ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน, ไม่ทำที่สุดแห่งทุกข์ในปัจจุบัน, เป็นพระอนาคามี ไม่มาสู่ความเป็นเช่นนี้.

๖. มีบุคคลบางคนไม่ตรัสรู้สัจจะด้วยตนเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน, ไม่ทำที่สุดแห่งทุกข์ในปัจจุบัน, เป็นพระโสดาบัน หรือพระสกทาคามี มาสู่ความเป็นอย่างนี้.

บุคคลที่มีจำนวน ๗

ได้แก่บุคคลเปรียบด้วยน้ำ ๗ ประเภท เช่น จมลงไปคราวเดียวก็จมหายไปเลย เป็นต้น ซึ่งได้ย่อไว้แล้ว

บุคคลที่มีจำนวน ๘

บุคคล ๘ ได้แก่บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยมรรค ๔ ประเภท บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยผล ๔ ประเภท.

บุคคลที่มีจำนวน ๙

๑. **พระสัมมาสัมพุทธเจ้า** (ผู้ตรัสรู้ได้เองและตั้งศาสนา)

๒. **พระปัจเจกพุทธเจ้า** (ผู้ตรัสรู้ได้เอง แต่มิได้ตั้งศาสนา)

๓. **อุภโตภาควิมุต** (ผู้พ้นโดยส่วนทั้งสอง คือทั้งด้วยสมาธิและด้วยปัญญา)

๔. **ปัญญาวิมุต** (ผู้พ้นด้วยปัญญา)

๕. **กายสักขี** (ผู้เห็นธรรมด้วยนามกาย สิ้นอาสวะบางส่วน)

๖. **ทิฏฐิปัตตะ** (ผู้เห็นสัจจธรรมด้วยปัญญา สิ้นอาสวะบางส่วน)

๗. **สัทธาวิมุต** (ผู้พ้นด้วยศรัทธา สิ้นอาสวะบางส่วน)

๘. **ธัมมานุสารี** (ผู้แล่นไปตามธรรม คือปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล มีปัญญาออกหน้า)

๙. **สัทธานุสารี** (ผู้แล่นไปตามศรัทธา คือปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล มีศรัทธาออกหน้า)

(**หมายเหตุ :** ในคำอธิบายซึ่งเรียกว่านิทเทส เมื่ออธิบายบุคคลทั้งเก้าประเภทนี้จบแล้ว ได้อธิบายเพิ่มเติมอีกว่า บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล ชื่อว่า **สัทธานุสารี** ผู้ตั้งอยู่ในผลชื่อว่า **สัทธาวิมุต** อนึ่งคำอธิบายเกี่ยวกับพระอริยบุคคลตั้งแต่ข้อ ๓ ถึงข้อ ๙ ได้กล่าวไว้ชัดเจนกว่านี้ในที่อื่น

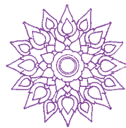

บุคคลที่มีจำนวน ๑๐

ได้แก่พระอริยบุคคล ๕ ประเภทผู้ถึงความตกลงใจ (หมดความสงสัย) ในพระพุทธเจ้า ในชาตินี้และพระอริยบุคคลอีก ๕ ประเภทผู้ละโลกนี้ไปแล้วจึงถึงความตกลงใจ (๕ ประเภทแรก ได้แก่พระโสดาบัน ๓ ประเภท กับพระสกทาคามี และพระอรหันต์. ๕ ประเภทหลัง ได้แก่พระอนาคามี ๕ ประเภท ผู้ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาส).

(**หมายเหตุ :** พระอริยบุคคลทั้งสิบประเภทนี้ มีกล่าวไว้แล้ว).

หมวดธรรมว่าด้วยบุคคลตั้งแต่ ๑ ถึง ๑๐ นี้ โดยเฉพาะตั้งแต่จำนวน ๒ ถึงจำนวน ๑๐ มีกล่าวไว้แล้วแทบทั้งสิ้นในตอนที่ย่อความในทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ถึงทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย คือประมวลธรรมหมวด ๒ ถึงหมวด ๑๐

เล่มที่ ๓๗ ชื่อกถาวัตถุ

(เป็นอภิธรรมปิฎก)

(พระไตรปิฎกเล่มนี้ อรรถกถาเล่าว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกล่าวถึงบทตั้ง หรือคำเริ่มต้นไว้เพียงเล็กน้อย ต่อจากนั้น พระโมคคลีบุตร ติสสเถระ ได้เรียบเรียงขึ้นจนจบในสังคายนาครั้งที่ ๓ มีข้อความอันเป็นคำตอบคำถามตั้งแต่ต้นจนจบ).

คำถามคำตอบนั้น มีลักษณะไปในทางไล่เลียงลัทธิต่าง ๆ นอกพระพุทธศาสนาและแม้ในพระพุทธศาสนาเอง แต่ที่แตกแยกออกไปจากเถรวาท หัวข้อสำคัญที่เป็นหลักในการถามตอบมีอยู่ด้วยกัน ๒๑๙ เรื่อง ในแต่ละเรื่องมีคำถามคำตอบมากหลาย และอรรถกถาได้อธิบายไว้ด้วยว่า หัวข้อเรื่องไหน เพื่อจะแก้ความถือผิดของลัทธิอะไร เพื่อความเข้าใจในหัวข้อเรื่องให้เกี่ยวโยงกับลัทธินิกายต่าง ๆ ที่กถาวัตถุคัดค้าน จึงควรทราบประวัติแห่งเถรวาท (พระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมตามที่พระเถระผู้ใหญ่ได้รวบรวมทำสังคายนาแต่ครั้งที่ ๑) กับนิกายอื่น ๆ ที่แตกแยกออกไป ๑๗ นิกาย รวมเป็น ๑๘ ทั้งเถรวาท ภายใน ๒๐๐ ปี หลังจากพุทธปรินิพพานดังต่อไปนี้ : -

๑. ในร้อยปีแรกภายหลังพุทธปรินิพพาน พระพุทธศาสนามีแบบเดียว คือตามที่พระเถระมีพระมหากัสสป เป็นต้น ได้ประชุมกันทำสังคายนา คือร้อยกรองรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหมวดเป็นหมู่ โดยมีพระอานนท์ซึ่งเป็นผู้ทรงจำพุทธวจนะอย่างดียิ่งเป็นผู้ทบทวนพระธรรม พระอุบาลีซึ่งได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้เลิศในทางทรงจำพระวินัย เป็นผู้ทบทวนพระวินัย แล้วสวดท่องจำกันสืบต่อมา โดยแบ่งสำนักท่องจำเป็นสำนัก ๆ ไป ช่วยกันท่องจำต่างภาคต่างตอนสั่งสอนศิษย์สืบมา คำว่า เถรวาท ซึ่งแปลว่าวาทะของพระเถระ อันเป็นชื่อของนิกายดั้งเดิม มาปรากฏเรียกขานกันเมื่อมีนิกายอื่น ๆ แตกแยกออกไปแล้ว เพื่อจะได้รู้ว่าอย่างไหนเป็นพระพุทธศาสนาแบบไหน

๒. เมื่อพ้น ๑๐๐ ปี ภายหลังพุทธปรินิพพานมาแล้ว พวกภิกษุวัชชีบุตร (ลูกหลานชาวแคว้นวัชชี) ประมาณ ๑๐,๐๐๐ รูป ถือวินัยย่อหย่อนจากที่บัญญัติไว้ รวม ๑๐ ประการพระเถระที่เห็นแก่พระธรรมวินัย จึงประชุมกันทำสังคายนาครั้งที่ ๒ ชำระเรื่องที่ถือผิดนี้

ประกาศมิให้ประพฤติต่อไป ภิกษุพวกวัชชีบุตรจึงแยกไปตั้งนิกายใหม่ ชื่อมหาสังฆิกะ แปลว่า "พวกมาก"

๓. ต่อมามีนิกายแยกออกมาจากมหาสังฆิกะอีก ๒ คือ ๑. โคกุลิกะ ๒. เอกพโยหาริกะ

๔. ต่อมามีนิกายแยกออกมาจากนิกายโคกุลิกะอีก ๒ คือ ๑. บัณณัตติวาทะ ๒. พหุลิยะ (หรือพหุสสุติกะ) ๓. ฉันนาคาริกะ ๔. สมิติยะ

๕. ต่อมามีอีกนิกายหนึ่งชื่อเจติยวาทะ แตกออกมาจากนิกายพหุลิยะ (หรือพหุสสุติกะ) นั้น ภายในพุทธศักราช ๒๐๐ ปี นิกายมหาสังฆิกะแยกออกไปเป็น ๕ นิกาย รวมเป็น ๖ ทั้งมหาสังฆิกะเอง

๖. เฉพาะเถรวาทก็มีนิกายแตกแยกออกไป คือในชั้นแรกแยกออกไป ๒ นิกาย คือ ๑. มหิสาสกะ ๒. วัชชีปุตตกะ

๗. ต่อมามีนิกายแตกแยกออกไปจากนิกายวัชชีปุตตกะอีก ๔ คือ ๑. ธัมมุตตริยะ ๒. ภัทรยานิกะ ๓. ฉันนาคาริกะ ๔. สมิติยะ

๘. มีนิกายแตกแยกออกไปจากนิกายมหิสาสกะอีก ๒ คือ ๑. สัพพัตถิกวาทะ ๒. ธัมมคุตติกะ

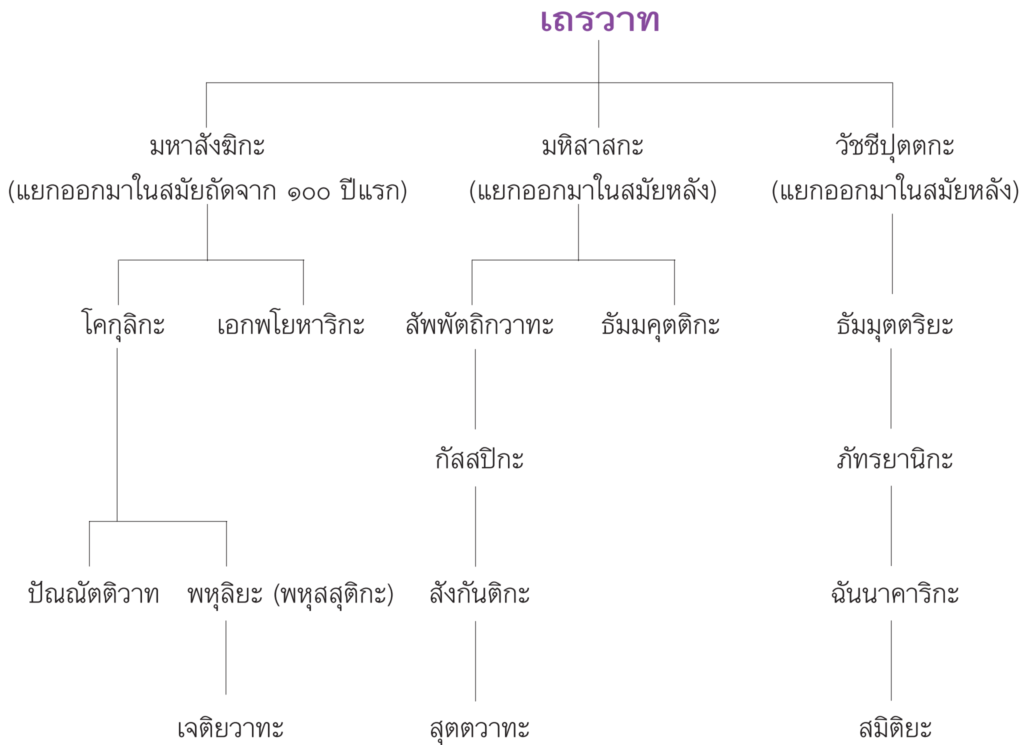
๙. มีนิกายแตกแยกออกไปจากนิกายสัพพัตถิกวาทะ คือ นิกายกัสสปิกะ

๑๐. ต่อมานิกายกัสสปิกะมีนิกายแยกออกไป ชื่อสังกันติกะ

๑๑. ต่อมานิกายสังกันติกะมีนิกายแยกออกไป ชื่อสุตตวาทะ

เป็นอันว่าเถรวาทมีนิกายย่อยแยกออกไป ๑๑ นิกาย รวม ๑๒ ทั้งเถรวาทเอง มหาสังฆิกะ ซึ่งแตกไปจากเถรวาทเป็นครั้งแรก มีนิกายย่อยแยกออกไป ๕ นิกาย รวมเป็น ๖ ทั้งมหาสังฆิกะเอง รวมทั้งสิ้นจึงเป็น ๑๘ นิกาย คือ เถรวาท ฝ่ายหนึ่ง กับนิกายอื่น ๆ อีก ๑๗ นิกาย ซึ่งเรียกว่า อาจริยวาท อีกฝ่ายหนึ่ง

(แผนผัง)

หมายเหตุ : (มีข้อพึงสังเกตว่า นิกายต่าง ๆ รวมทั้งสิบแปดนิกายที่กล่าวมานี้ ตกมาถึงสมัยปัจจุบัน คงมีเหลือแต่เพียงนิกายเดียวคือเถรวาท ส่วนนิกายอื่น ๆ เสื่อมไปทั้งหมด แม้นิกายมหาสังฆิกะ ซึ่งเป็นนิกายใหญ่ก็ไม่มีเหลืออยู่แล้ว แต่ก็อาจกล่าวได้ว่า นิกายมหาสังฆิกะ ได้แปรรูปเป็นมหายานไปในที่สุด แต่ก็ไม่มีชื่อเดิมเหลืออยู่).

หัวข้อเรื่อง ๒๑๙ เป็นของนิกายไหน

ก่อนที่จะระบุว่า ในหัวข้อเรื่องที่กล่าวไว้รวม ๒๑๙ หัวข้อนั้น ข้อไหนเนื่องมาจากความเห็นผิดของนิกายไหน จะรวบรวมกล่าวสรุปอีกครั้งหนึ่ง เมื่อกล่าวถึงรายละเอียดของแต่ละหัวข้อจบแล้ว ในชั้นนี้จึงเพียงขอชี้แจงให้ทราบว่า คัมภีร์กถาวัตถุ แต่งขึ้นเพื่อ

แก้ความเข้าใจผิด หรือความคิดเห็นที่แตกแยกออกไปจากเถรวาท คือพระพุทธศาสนาแบบที่ไทยนับถือกันอยู่ในปัจจุบัน อันแสดงว่าผู้เรียบเรียงคือพระโมคคลีบุตร ติสสเถระ จะต้องศึกษาลัทธิอื่นจนเข้าใจอย่างถี่ถ้วนแล้วยืนหลักของฝ่ายเถรวาทไว้ โดยชี้แจงโต้แย้งอย่างดีที่สุด.

รายละเอียดกถาวัตถุ ๒๑๙ ข้อ

๑. เรื่องบุคคล

(ปุคคลกถา)

ถาม : เราย่อมได้ "บุคคล" โดยอรรถอันประจักษ์ (สัจฉิกัตถะ) และอรรถอย่างยิ่ง (ปรมัตถะ) หรือ?

ตอบ : ใช่ (โปรดทราบว่า เป็นคำตอบของผู้เห็นผิด)

ถาม : เราย่อมได้อรรถอันประจักษ์ และอรรถอย่างยิ่งจากหลักการที่ว่า "เราย่อมได้บุคคลโดยอรรถอันประจักษ์ และอรรถอย่างยิ่ง" หรือ?

ตอบ : อย่าพูดอย่างนั้น

ถาม : ท่านจงรู้ความผิดเถิด ถ้าเราย่อมได้บุคคลโดยอรรถอันประจักษ์ และอรรถอย่างยิ่ง ก็ควรกล่าวได้ว่าเราย่อมได้อรรถอันประจักษ์ และอรรถอย่างยิ่งจากหลักการนั้นได้ เนื่องจากท่านรับหลักการเฉพาะข้อแรก ปฏิเสธหลักการข้อหลังคำกล่าวของท่านจึงผิด ถ้าไม่รับหลักการข้อแรกก็ต้องไม่รับหลักการข้อหลังด้วย ถ้ารับหลักการข้อแรกก็ต้องรับหลักการข้อหลังด้วย เมื่อรับหลักการข้อแรก แต่ไม่รับหลักการข้อหลัง คำกล่าวของท่านจึงผิด

(**หมายเหตุ :** หัวข้อเรื่องบุคคลนี้ ยังแจกเป็นคำถามคำตอบยอกย้อนต่าง ๆ อีกนับจำนวนร้อย แต่ที่ตั้งไว้ข้างต้นนี้เป็นเพียงตัวอย่างที่เป็นหลัก เรียกว่า "อนุโลมปัญจกะ" คือคำถามคำตอบตามลำดับรวม ๕ ข้อ คำถามคำตอบนี้ใช้สำหรับไล่เลียงเอากับพวกที่ยึดถือในเรื่อง "บุคคล" ได้แก่ **นิกายวัชชีปุตตกะ, นิกายสมิติยะ และเดียรถีย์อื่น ๆ นอกศาสนา** หลักการสำคัญมีอยู่ว่าพระพุทธเจ้าทรงเทศนาสอน ๒ อย่าง คือสอนตามสมมติ คือตามที่โลก

นัดหมายกันเรียกร้อง กับสอนตามปรมัตถ์ คือสอนตามความจริงอย่างยิ่ง เพื่อให้เห็นแก่นแท้ของสิ่งทั้งหลายว่า มีจริงแค่ไหน ขอยกตัวอย่างในเรื่องบุคคล ถ้ากล่าวตามความจริงโดยสมมติก็มีอยู่ เวลาสอนเพื่อให้คนทั่วไปรู้และเข้าใจ ก็ต้องใช้สำนวนสมมติในทางโลก เรียกว่าสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา แต่เมื่อสอนให้รู้ซึ้งถึงสภาพความจริง เพื่อจะได้ไม่ติดไม่ยึดถือในเรื่องสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ก็สอนความจริงโดยปรมัตถ์ คือสอนให้เห็นว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เป็นเพียงสิ่งสมมติตามโวหารโลก ประกอบขึ้นจากส่วนย่อยต่าง ๆ ไม่ควรยึดถือเป็นจริงเป็นจัง การสอนความจริงโดยสมมติและโดยปรมัตถ์ไม่ขัดกัน เหมือนหนึ่งการชี้ให้ดูภาพถ่ายว่าผู้นั้นผู้นี้เป็นความจริงขั้นสมมติ และการชี้ให้รู้ความจริงอีกขั้นหนึ่งว่า เป็นเพียงกระดาษ และกระดาษก็เป็นส่วนผสมของสิ่งต่าง ๆ แต่มีเจ้าลัทธิบางพวกตามที่กล่าวไว้ถือว่าบุคคลมีอยู่จริง โดยความจริงขั้นปรมัตถ์ ซึ่งผิดไปจากหลักทางพระพุทธศาสนา จึงต้องย้อนถามว่าถ้าอย่างนั้น ความจริงขั้นปรมัตถ์ก็อาจหาได้จาก “บุคคล” ใช่หรือไม่ ซึ่งฝ่ายเห็นผิดต้องยอมรับว่าไม่ใช่)

๒. เรื่องความเสื่อม
(ปริหานิกถา)

ถาม : พระอรหันต์ย่อมเสื่อมจากความเป็นพระอรหันต์ได้ใช่ไหม?

ตอบ : ใช่ (โปรดทราบว่าเป็นคำตอบของผู้เห็นผิด)

ถาม : พระอรหันต์ย่อมเสื่อมจากความเป็นพระอรหันต์ในที่ทั้งปวงใช่ไหม?

ตอบ : อย่าพูดอย่างนั้น

(ต่อจากนั้นได้มีคำถามคำตอบปลีกย่อยจากหลักใหญ่นี้นับจำนวนร้อย และในที่สุดเป็นการอ้างหลักถามให้จำนนต่อหลักการที่ว่า พระอรหันต์ไม่เสื่อมจากความเป็นพระอรหันต์ ความเห็นผิดข้อนี้เป็นของ **นิกายสมิติยะ, วัชชีปุตตกะ สัพพัตถิกวาทะ และมหาสังฆิกะบางพวก)**

๓. เรื่องพรหมจรรย์

(พรหมจริยกถา)

ถาม : การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในเทพทั้งหลายไม่มีใช่ไหม?

ตอบ : ใช่ (โปรดทราบว่า คำว่า พรหมจรรย์ มีอยู่ ๒ อย่าง คืออย่างหนึ่ง ได้แก่การปฏิบัติ ตามมรรคาหรือข้อปฏิบัติที่เรียกว่ามัคคภาวนา อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่การบวช การบวชของเทพไม่มี แต่การเจริญมรรคมีอยู่ การตอบว่า ใช่ จึงนับว่าผิดครึ่งถูกครึ่ง)

(ต่อจากนั้นเป็นการถามให้จำนนต่อหลักการที่ว่า เทพที่ประพฤติในทางดีงามมีอยู่ อันชื่อได้ว่าบำเพ็ญมัคคภาวนา จึงไม่ควรปฏิเสธว่า ไม่มีการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในรูปของมัคคภาวนาในหมู่เทพ **ความเห็นผิดนี้เป็นของนิกายสมิติยะ**)

๔. เรื่องบางส่วน

(โอธิโสกถา)

ถาม : พระอริยบุคคลย่อมละกิเลสได้บางส่วนใช่ไหม?

ตอบ : ใช่ (ผู้ตอบหมายความว่า กิเลสแต่ละชนิดที่ละได้ ไม่ใช่ละได้ทั้งหมด หากละได้เพียงบางส่วนเหลืออยู่บางส่วน)

(ต่อจากนั้นเป็นการถามให้จำนนต่อหลักฐานที่ว่า ถ้าละอันไหนได้ก็ละได้เด็ดขาดในเรื่องนั้น โดยยกพระพุทธภาษิตมาอ้าง ให้ผู้ตอบยอมจำนนว่า พระอริยสาวกที่เห็นธรรมย่อมละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสได้ ไม่ใช่ละสักกายทิฏฐิได้เพียงนิดหน่อย และวิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาสอีกอย่างละนิดหน่อย มติที่เห็นผิดเรื่องละได้เพียงบางส่วนนี้เป็นของนิกาย **สมิติยะ**)

๕. เรื่องละกิเลส

(ชหติกถา)[๑]

ถาม : ปุถุชนย่อมละกามราคะ (ความกำหนัดในกาม) และพยาบาท (ความปองร้าย) ได้ใช่หรือไม่?

๑. อรรถกถาเรียกว่า ปชหติกถา

ตอบ : ใช่ (เป็นการตอบด้วยความเห็นผิด เพราะปุถุชนที่ได้ฌาน แม้จะไม่มีกามราคะและพยาบาท แต่ก็อาจกลับมีได้อีกเมื่อเสื่อมจากฌาน)

(ต่อจากนั้นได้มีการถามตอบอีกมากมาย โดยยกพระพุทธภาษิตมาตั้ง ให้ฝ่ายตอบซึ่งสมมติว่าเป็นผู้เห็นผิดต้องยอมจำนนต่อเหตุผลว่า ปุถุชนละกามราคะและพยาบาทไม่ได้)

๖. เรื่องทุกอย่างมี
(สัพพมัตถิกถา)

ถาม : ทุกอย่างมีอยู่ใช่ไหม?

ตอบ : ใช่ (พึงทราบว่าเป็นคำตอบของฝ่ายเห็นผิด)

ถาม : ทุกอย่างมีในที่ทั้งปวงใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ถาม : ทุกอย่างมีในกาลทั้งปวงใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ถาม : ทุกอย่างมีโดยประการทั้งปวงใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ถาม : ทุกอย่างมีในสิ่งทั้งปวงใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ถาม : ความเห็นที่ว่า ความเห็นว่าสิ่งทั้งปวงมี เป็นความเห็นผิดดังนี้ จัดว่าเป็นความเห็นชอบ ก็มีอยู่ใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ถาม : อดีตมีอยู่ใช่ไหม?

ตอบ : ใช่

ถาม : อดีต ดับแล้ว พ้นไปแล้ว แปรไปแล้ว มิได้ตั้งอยู่แล้ว ตั้งอยู่ไม่ได้แล้ว มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า อดีตมีอยู่

(**หมายเหตุ** : ความเห็นผิดว่า ทุกสิ่งมีอยู่นี้เป็นของ **นิกายสัพพัตถิกวาทะ** โดยตรง ในที่นี้ได้แสดงให้เห็นการถามตอบ เพื่อให้จนแก่เหตุผลเพียงเล็กน้อย แต่ก็ชัดเจนพอจะแสดงว่า ได้มีการใช้เหตุผลหักล้างกันอย่างไรบ้าง การโต้ตอบยังมีอีกมากนับด้วยจำนวนร้อย ๆ ได้แสดงไว้ในที่นี้เพียงสังเขป)

๗. เรื่องขันธ์ที่เป็นอดีต เป็นต้น
(อตีตขันธาติกถา)[๒]

ถาม : ขันธ์ทั้งหลายเป็นอดีตได้ไหม?

ตอบ : ได้

ถาม : อายตนะ, ธาตุ เป็นอดีตได้ไหม?

ตอบ : ได้

ถาม : อดีตมีอยู่ใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ต่อจากนั้นเป็นการถามตอบต่อไปอีกมากมายจนกว่าจะจบภายในหัวข้อนี้ **มีข้อที่พึงสังเกตเป็นพิเศษ** ก็คือที่แล้ว ๆ มา ฝ่ายเห็นถูกเป็นฝ่ายตั้งคำถามรุกฝ่ายเห็นผิด แต่คราวนี้เมื่อถึงข้อที่ ๗ อันมีประเด็นต่อเนื่องมาจากข้อที่ ๖ ฝ่ายเห็นผิดกลับเป็นฝ่ายถามรุกฝ่ายเห็นถูก คือฝ่ายเห็นถูกถือว่า ขันธ์ อายตนะ ธาตุ เป็นได้ทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน แต่จะใช้คำว่า **"อตฺถิ"** ที่แปลว่า "มีอยู่" ได้ เฉพาะปัจจุบันเท่านั้น ข้อนี้ก็เป็นความจริง เพราะที่เป็นอดีตก็ "มีแล้ว" หรือที่เป็นอนาคตก็ "จักมี" แต่ฝ่ายเห็นผิดซึ่งเป็นผู้ซักพยายามต้อนให้อดีตกับอนาคต "มีอยู่" ให้ได้ ด้วยอ้างพระพุทธพจน์ต่าง ๆ แต่พระพุทธพจน์นั้น ๆ ที่นำมาอ้าง ก็เพียงแสดงว่า ขันธ์ เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันเท่านั้น มิได้มีตอนไหนที่แสดงว่า ขันธ์เป็นอดีต อนาคต "มีอยู่" เลย)

๒. อรรถกถาเรียกชื่อว่า อตีตขันธาติอาทิกถา

๘. เรื่องบางอย่างมี
(เอกัจจมัตถีติกถา)

ถาม : อดีตมีอยู่ใช่ไหม?

ตอบ : บางอย่างมี บางอย่างไม่มี

ถาม : หมายความว่า บางอย่างดับ บางอย่างไม่ดับ, บางอย่างพ้นไป บางอย่างไม่พ้นไป, บางอย่างแปรไป บางอย่างไม่แปรไป, บางอย่างมิได้ตั้งอยู่ บางอย่างตั้งอยู่, บางอย่างตั้งอยู่ไม่ได้ บางอย่างตั้งอยู่ได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นอกจากนั้นยังมีคำถามคำตอบอีกมากหลาย แต่คราวนี้กลับรูปเก่า คือฝ่ายถามเป็นฝ่ายเห็นถูก ฝ่ายตอบเป็นฝ่ายเห็นผิด ฝ่ายถามเป็นฝ่ายรุกให้ฝ่ายตอบจน ในข้อที่ถือผิดว่าอดีตบางอย่างมี บางอย่างไม่มี ซึ่งเป็นมติของ **นิกายกัสสปิกะ** คำถามคำตอบได้กล่าวถึงเรื่องอนาคตกับปัจจุบันด้วย)

๙. เรื่องการตั้งสติ
(สติปัฏฐานกถา)

ถาม : ธรรมทั้งปวงเป็นสติปัฏฐาน (การตั้งสติ) ใช่ไหม?

ตอบ : ใช่ (พึงทราบว่าเป็นคำตอบของฝ่ายเห็นผิด)

ถาม : หมายความว่า ธรรมทั้งปวงเป็นสติ, เป็นอินทรีย์คือสติ, เป็นกำลังคือสติ, เป็นความระลึกชอบ, เป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือสติ, เป็นเอกายนมรรค (ทางเป็นที่ไปอันเอก), เป็นธรรมให้ถึงความสิ้นไปแห่งกิเลส, เป็นธรรมให้ถึงความตรัสรู้, เป็นธรรมให้ถึงความไม่สั่งสมกิเลส, เป็นธรรมไม่มีอาสวะ, ไม่เป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์ ฯลฯ ธรรมทั้งปวงเป็นพุทธานุสสติ จนถึงอุปสมานุสสติใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ฝ่ายถามเป็นฝ่ายไล่เลียงเอาแก่ฝ่ายตอบซึ่งเป็นพวกเห็นผิด จับประเด็นผิดในธรรมบางข้อ เลยเข้าใจผิดว่า ธรรมทั้งปวงเป็นสติปัฏฐาน ความเห็นผิดนี้เป็นของ **นิกายอันธกะ ซึ่งภายหลังแตกออกเป็น ๔ นิกาย คือ ปุพพเสลิยะ, อปรเสลิยะ,**

ราชคิริยะ, สิทธัตถิกะ, คำว่า ธรรมทั้งปวงเป็นสติปัฏฐานนั้น ว่าโดยเหตุผลทั่วไปก็ใช้ไม่ได้แล้ว เพราะคำว่า ธรรมทั้งปวง ย่อมหมายทั้งกุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยากตธรรม แต่สติปัฏฐานเป็นกุศลธรรม จึงไม่ควรกล่าวว่า ธรรมทั้งปวงเป็นสติปัฏฐาน)

๑๐. เรื่อง "มีอย่างนี้" เป็นต้น

(เหวัตถิกถา)

ถาม : อดีต, อนาคต, ปัจจุบัน มีอยู่ใช่ไหม[๑]?

ตอบ : มีอย่างนี้ ไม่มีอย่างนี้

ถาม : อันนั้นแหละมี อันนั้นแหละไม่มีใช่ไหม? (ทั้งสิ่งที่มีและไม่มี เป็นอันเดียวกันใช่หรือไม่)

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** เป็นฝ่ายมีความเห็นผิดข้อนี้ คือเห็นว่าธรรมทั้งปวงชื่อว่ามีอยู่โดยฐานะเป็นรูป เป็นต้น; ชื่อว่าไม่มี คือเมื่อกล่าวถึงอดีต ก็ไม่มีอนาคตและปัจจุบัน เมื่อกล่าวถึงปัจจุบันและอนาคต ก็ไม่มีอดีต ฝ่ายถามเป็นฝ่ายซักให้จำนนต่อเหตุผลโดยซักตะล่อมว่า ทั้งมีและไม่มี เป็นสิ่งเดียวกัน มีอรรถอันเดียวกันหรือ เมื่อฝ่ายตอบ (คือฝ่ายเห็นผิด) ปฏิเสธว่า ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น จึงสำทับต่อไปว่า ถ้ามีและไม่มี มิได้หมายความอย่างเดียวกัน ท่านก็ไม่ควรจะแสดงทิฏฐิอย่างนี้)

๑๑. เรื่องผู้อื่นนำเข้าไปให้

(ปรูปหารกถา)

ถาม : พระอรหันต์มีการปล่อยน้ำอสุจิหรือ?

ตอบ : ใช่ (พึงทราบว่าเป็นคำตอบของฝ่ายเห็นผิด)

ถาม : พระอรหันต์มีกามราคะ มีกามฉันทนิวรณ์หรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

๑. ความจริงถามทีละข้อ แต่ในที่นี้เพื่อให้ได้ความ จึงรวมทั้งอดีต, อนาคต และปัจจุบันมาไว้ในคำถามเดียวกัน

ถาม : พระอรหันต์ไม่มีกามราคะ ไม่มีกามฉันทนิวรณ์ใช่ไหม?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าพระอรหันต์ไม่มีกามราคะ ไม่มีกามฉันทนิวรณ์ ท่านก็ไม่พึงกล่าวว่า พระอรหันต์มีการปล่อยน้ำอสุจิ

(**นิกายปุพพเสลิยะ** กับ **อปรเสลิยะ** มีความเห็นผิดว่า พระอรหันต์มีการปล่อยน้ำอสุจิให้เคลื่อน ฝ่ายซักจึงซักถึงกามราคะของพระอรหันต์ ซึ่งฝ่ายเห็นผิดยอมรับว่าไม่มี แต่ได้บ่ายเบี่ยงว่าท่านไม่ได้ทำเอง แต่เทวดาที่เป็นพวกมารนำเข้าไปให้ทางขุมขน เพื่อจะดูพระอรหันต์สงสัยเล่น ฝ่ายซักจึงซักอีกมากมาย เพื่อให้ฝ่ายตอบยอมจำนน เช่น ถามว่า จะมีใครนำโสดาปัตติผล, สกทาคามิผล, อนาคามิผล และอรหัตตผลเข้าไปให้พระอรหันต์ได้หรือไม่)

๑๒. เรื่องความไม่รู้
(อัญญาณกถา)

ถาม : พระอรหันต์มีความไม่รู้ (อัญญาณ) ใช่ไหม?

ตอบ : ใช่ (พึงทราบว่าเป็นคำตอบของฝ่ายเห็นผิด)

ถาม : พระอรหันต์มีอวิชชาใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ถาม : พระอรหันต์ไม่มีอวิชชาใช่ไหม?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระอรหันต์ไม่มีอวิชชา ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า พระอรหันต์มีอัญญาณ (ความไม่รู้)

(**นิกายปุพพเสลิยะ** มีความเห็นผิดว่า พระอรหันต์มีอัญญาณคือความไม่รู้ เพราะการที่ไม่รู้ชื่อของคนทั้งหลายก็นับเป็นอัญญาณอย่างหนึ่ง ทางพระพุทธศาสนาไม่ถือว่า การไม่รู้จักชื่อของคน จะทำให้ดีขึ้นหรือเลวลงอย่างไร เพราะมิใช่กิเลส จึงไม่จัดเป็นอัญญาณหรืออวิชชา. อัญญาณ หรืออวิชชา ตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง ไม่รู้จักทุกข์ เหตุให้ทุกข์เกิด ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ถ้าไม่รู้ความจริงทั้งสี่ประการนี้

ก็ไม่สามารถพ้นไปจากทุกข์ได้ แต่ **นิกายปุพพเสลิยะ** ไม่เข้าใจอย่างนั้น ฝ่ายซักจึงไล่เลียงดังกล่าวแล้ว)

๑๓. เรื่องความสงสัย

(กังขากถา)

๑๔. เรื่องการบอกของผู้อื่น

(ปรวิตารณกถา)

อีก ๒ เรื่องนี้ ก็มีเค้าความทำนองเดียวกับข้อที่ ๑๒ คือ **นิกายปุพพเสลิยะ** เข้าใจว่าพระอรหันต์ ยังมีความไม่รู้ ยังมีความสงสัย ยังต้องอาศัยผู้อื่นบอกเล่า จึงมีการซักไซร้ให้เห็นจริงว่า พระอรหันต์ไม่มีอวิชชา, ไม่มีความสงสัยในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ฯลฯ ไม่ต้องมีผู้อื่นบอกกล่าวในธรรมที่ท่านรู้แจ้งเห็นจริง ทั้งสามเรื่อง คือ ข้อที่ ๑๒ ถึง ๑๔ นี้ อรรถกถารวมเป็นเรื่องเดียวกัน

๑๕. เรื่องการเปล่งวาจา

(วจีเภทกถา)

ถาม : ผู้เข้าฌานที่ ๑ ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค มีการเปล่งวาจาใช่ไหม?

ตอบ : ใช่ (พึงทราบว่าเป็นคำตอบของผู้มีความเห็นผิด)

ถาม : ผู้เข้าโลกิยสมาบัติในที่ทั้งปวง, ในกาลทั้งปวง, ทุกประเภท มีการเปล่งวาจาใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ เป็นต้น** เข้าใจว่า ท่านผู้เข้าฌานที่ ๑ ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค มีการเปล่งวาจาว่า "ทุกข์" คือเห็นจริงในเรื่องทุกข์ ถึงกับเปล่งวาจาออกมา แต่ตามความเป็นจริง ไม่มีการเปล่งวาจาเช่นนั้น)

๑๖. เรื่องการนำมาซึ่งความรู้ในทุกข์

(ทุกขาหารกถา)

ถาม : การนำมาซึ่งความรู้ในทุกข์ เป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรคใช่ไหม?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้ใดผู้หนึ่งกล่าววาจาว่า “ทุกข์” ผู้นั้นทุกผู้ชื่อว่าเจริญมรรคใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น (ถ้าตอบว่า ใช่ ก็จะซักต่อไปอีกว่า)

ถาม : ปุถุชน (คนที่ยังหนาไปด้วยกิเลส) ซึ่งเป็นคนเขลาก็ดี, ผู้ฆ่ามารดาบิดาก็ดี, ผู้ฆ่าพระอรหันต์ก็ดี, ผู้ทำร้ายพระพุทธเจ้าถึงยังพระโลหิตให้ห้อก็ดี, ผู้ทำสงฆ์ให้แตกกันก็ดี กล่าววาจาว่า “ทุกข์” ดังนี้ จะชื่อว่าเจริญมรรคหรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ** มีความเห็นผิดว่า ผู้เปล่งวาจาว่า “ทุกข์ ทุกข์” ย่อมนำมาซึ่งความรู้ในทุกข์ และการนำมาซึ่งความรู้ในทุกข์นั้น เป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค จึงมีการซักให้เห็นว่า คนเลว ๆ ก็เปล่งวาจาว่า ทุกข์ ทุกข์ได้)

๑๗. เรื่องความตั้งอยู่แห่งจิต

(จิตตฐิติกถา)

ถาม : จิตดวงหนึ่งย่อมตั้งอยู่ตลอดวันใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่ (พึงทราบว่าเป็นการตอบด้วยความเห็นผิด)

ถาม : ครึ่งวันเป็นขณะเกิด อีกครึ่งวันเป็นขณะดับใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิด เพราะเห็นจิตในสมาบัติ กับภวังคจิต เป็นไปต่อเนื่องกัน จึงเข้าใจว่าจิตดวงเดียวกันนั้น ตั้งอยู่ยั่งยืน วันหนึ่ง สองวัน หรือตลอดเดือนปี ตลอดกัปป์ถึงแปดหมื่นสี่พันกัปป์ ฝ่ายซักได้ซักให้คำนึงถึงระยะดับระยะเกิด และพระพุทธภาษิตที่ว่า ในคืนหนึ่งวันหนึ่ง จิตเป็นอันมากเกิดขึ้นและดับไป)

๑๘. เรื่องถ่านไฟร้อน

(กุกกุฬกถา)

ถาม : สังขารทั้งปวง ไม่มียกเว้น เป็นเหมือนถ่านไฟร้อนใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่ (พึงทราบว่าเป็นการตอบด้วยความเห็นผิด)

ถาม : สุขเวทนา, สุขทางกาย, สุขทางจิต, สุขอันเป็นทิพย์, สุขอันเป็นของมนุษย์, ฯลฯ สุขอันประกอบด้วยอาสวะ, สุขอันไม่ประกอบด้วยอาสวะ ฯลฯ สุขอันเกิดจากความสงบ, สุขอันเกิดจากการตรัสรู้มีอยู่มิใช่หรือ?

ตอบ : มีอยู่

ถาม : ถ้าสุขเช่นนั้นมีอยู่ ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า สังขารทั้งปวง ไม่มียกเว้น เป็นเหมือนถ่านไฟร้อน

(**นิกายโคกุลิกะ** เป็นเจ้าของความเห็นผิดข้อนี้ มีผู้สันนิษฐานว่า ชื่อของนิกายนี้มาจากคำว่า **กุกกุฬะ** คือถือว่าสังขารมีลักษณะเหมือนถ่านไฟร้อน ฝ่ายค้านจึงซักให้ยอมรับว่า ความสุขต่าง ๆ ชนิด ยังมีอยู่ เหตุไฉนจึงกล่าวยืนยันแต่แง่เดียวโดยไม่มีข้อยกเว้น)

๑๙. เรื่องการตรัสรู้โดยลำดับ

(อนุปุพพาภิสมยกถา)

ถาม : การตรัสรู้โดยลำดับ (ตรัสรู้ไปทีละเล็กทีละน้อย) มีอยู่ใช่ไหม?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลย่อมเจริญโสดาปัตติมรรคทีละเล็กทีละน้อยใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ถาม : บุคคลย่อมทำให้แจ้งโสดาปัตติผลทีละเล็กทีละน้อยใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(มีการถามตอบไล่เลียงไปจนถึงมรรคผลชั้นสูง ความเห็นผิดข้อนี้ เป็นของ**นิกายอันธกะ, สัพพัตถิกวาทะ, สมิติยะ, ภัทรยานิกะ** เพราะเข้าใจผิดในพระพุทธภาษิตที่ว่า “ผู้มีปัญญาพึงชำระมลทินของตนไปทีละน้อย ทีละขณะโดยลำดับ เหมือนช่างทองชำระมลทินของเงินฉะนั้น” โดยเข้าใจว่า ผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล เมื่อเห็นอริยสัจข้อที่ ๑ ก็ละกิเลสได้บางส่วน เมื่อเห็นข้อที่ ๒ จนถึงข้อที่ ๔ ก็ละได้อีกบางส่วน เมื่อบรรลุมรรคผลครบ ๔ ชั้น จึงละกิเลสได้ ๑๖ ส่วน (คือใช้หลักอริยสัจ ๔ เป็นตัวคูณมรรคผล ๔ ชั้น) ซึ่งขัดกับพระพุทธภาษิต[๑] ที่ว่า เมื่อตรัสรู้อริยสัจนั้น มิใช่เห็นทีละข้อ

๑. สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ๑๙/๔๑๖

แต่เห็นพร้อมกันหมดทุกข้อ และพระพุทธภาษิตที่ว่า ในสมัยใดอริยสาวกเกิดดวงตาเห็นธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา ในสมัยนั้นอริยสาวกนั้นย่อมละได้ซึ่งสัญโญชน์ ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ, วิจิกิจฉา, สีลัพพตปรามาส อันแสดงว่าละได้พร้อมกันหมดทั้งสามอย่าง)

๒๐. เรื่องโวหาร

(โวหารกถา)

ถาม : โวหาร (คือถ้อยคำที่กล่าวเรียกขานสิ่งต่าง ๆ) ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าเป็นโลกุตตระ (คือพ้นจากโลก) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่ (พึงทราบว่าเป็นการตอบด้วยความเห็นผิด)

ถาม : โวหารนั้น ย่อมกระทบในหูที่เป็นโลกุตตระ ไม่กระทบในหูที่เป็นโลกิยะ ; บุคคลย่อมรู้โวหารนั้นด้วยวิญญาณอันเป็นโลกุตตระ มิใช่ด้วยวิญญาณอันเป็นโลกิยะ ; สาวกเท่านั้นย่อมรู้ ปุถุชนไม่รู้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ความเห็นผิดเรื่องที่ว่า โวหารของพระพุทธเจ้าเป็นโลกุตตระนี้ เป็นของ**นิกายอันธกะ** ฝ่ายซักจึงต้องซักต้อนให้จำนนว่า ถ้าโวหารหรือถ้อยคำเป็นโลกุตตระแล้วมิต้องใช้หูโลกุตตระฟังจึงรู้เรื่องหรือ นอกจากนั้น วิญญาณคือความรู้แจ้งอารมณ์ทางหูมิต้องเป็นโลกุตตระด้วยหรือ? เมื่อฝ่ายเห็นผิดตอบปฏิเสธ จึงสำทับว่า เพราะเหตุนี้จึงไม่ควรกล่าวว่า โวหารของพระพุทธเจ้าเป็นโลกุตตระ)

๒๑. เรื่องนิโรธความดับทุกข์

(นิโรธกถา)

ถาม : นิโรธ (ความดับ) มีสองใช่ไหม?

ตอบ : ใช่

ถาม : ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) มีสองใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหิสาสกะ** กับ **นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า นิโรธสองอย่าง คือ อัปปฏิสังขานิโรธ (ความดับมิใช่ด้วยโลกุตตรญาณ) กับ ปฏิสังขานิโรธ (ความดับด้วยโลกุตตรญาณ) รวมเป็นนิโรธสัจด้วยกัน ฝ่ายถามจึงซักให้จน ด้วยถามว่า ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) ทุกขนิโรธสัจ (ความจริงคือความดับทุกข์) ทุกขสัจ (ความจริงคือทุกข์) สมุทยสัจ (ความจริงคือเหตุให้เกิดทุกข์) และมัคคสัจ (ความจริงคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) เป็นต้น มิพลอยมีอย่างละสองไปด้วยหรือ? คือตามความจริงการดับที่เป็นโลกิยะจะจัดเข้าในนิโรธสัจจะไม่ได้ เพราะยังเกิดขึ้นได้อีก นิโรธที่แท้จริงจึงมีอย่างเดียวเท่านั้น คือที่เป็นโลกุตตระ)

๒๒. เรื่องกำลัง

(พลกถา)

ถาม : กำลังแห่งพระตถาคต เป็นของทั่วไปแก่พระสาวกใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : กำลังแห่งพระตถาคต ก็คือกำลังแห่งพระสาวก; กำลังแห่งพระสาวก ก็คือกำลังแห่งพระตถาคตอย่างนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิด เพราะจับความในพระสูตร ในอนุรุทธสังยุตที่ว่า เพราะเจริญทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔ ก็ย่อมรู้ฐานะ อฐานะ ตามความจริง. เป็นเหตุให้เข้าใจผิดว่า กำลังแห่งพระตถาคตเป็นของสาธารณะแก่พระสาวก ฝ่ายค้านจึงซักต้อนให้เห็นว่า ไม่เสมอกัน)

๒๓. เรื่องญาณเป็นอริยะ

(อริยันติกถา)

ถาม : ความรู้ตามความเป็นจริงในฐานะและอฐานะ เป็นกำลังแห่งพระตถาคต เป็นอริยะใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ญาณนั้น เป็นมรรค, ผล, นิพพาน, โสดาปัตติมรรค, โสดาปัตติผล เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า ญาณ ๑๐ นั้น เป็นอริยะทั้งหมด คือมิใช่อาสวักขยญาณ (ญาณอันเป็นเหตุสิ้นอาสวะ) เท่านั้น ที่เป็นอริยะ แม้ญาณ ๙ ข้อข้างต้นก็เป็นอริยะด้วย ฝ่ายถามจึงซักว่า ญาณข้อใดข้อหนึ่งใน ๙ ข้อนั้น เป็นมรรค เป็นผล หรือว่าเป็นนิพพาน ท่านจึงกล่าวว่า เป็นอริยะ ถ้ามิใช่มรรคผลหรือนิพพาน ก็ไม่ควรกล่าวว่าเป็นอริยะ)

๒๔. เรื่องจิตหลุดพ้น

(วิมุจจติกถา)

ถาม : จิตที่มีราคะ ย่อมหลุดพ้นใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : จิตที่ประกอบด้วยราคะ, เกิดพร้อมกับราคะ, ระคนด้วยราคะ ฯลฯ เป็นจิตเศร้าหมอง ย่อมหลุดพ้นใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า จิตหลุดพ้น ไม่จำเป็นต้องเป็นจิตของผู้ปราศจากราคะ แม้จิตที่ประกอบด้วยราคะก็หลุดพ้นได้ เปรียบเหมือนผ้าที่จะพ้นจากมลทิน ไม่จำเป็น จะต้องเป็นผ้าที่สะอาดแล้วเท่านั้น แม้ผ้าสกปรกเมื่อซักเข้าก็พ้นจากมลทินได้ ปัญหาเรื่องนี้เป็นเพียงโวหาร ประเด็นสำคัญอยู่ที่ขณะหลุดพ้น เดิมจิตจะเป็นอย่างไรมาก็ตามที แต่ขณะหลุดพ้นจะต้องปราศจากราคะ เพราะฉะนั้น ฝ่ายซักจึงซักว่า จิตที่หลุดพ้นเป็นจิตที่มีราคะ มีความเศร้าหมองเช่นนั้นหรือ)

๒๕. เรื่องจิตกำลังหลุดพ้น

(วิมุจจมานกถา)

ถาม : จิตหลุดพ้นแล้ว กำลังหลุดพ้นใช่หรือไม่? (ทั้งหลุดพ้นแล้ว ทั้งกำลังหลุดพ้น)

ตอบ : ใช่

ถาม : จิตหลุดพ้นแล้วบางส่วน ยังไม่หลุดพ้นบางส่วนใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ความเห็นผิดข้อนี้เนื่องกันกับข้อ ๒๔ คือมีความเห็นว่า จิตที่หลุดพ้นด้วยฌานอันเป็นวิกขัมภนวิมุติ คือหลุดพ้นด้วยการข่มไว้ ชื่อว่ากำลังหลุดพ้นด้วยสมุจเฉทวิมุติ คือ

หลุดพ้นด้วยการตัดขาด ในขณะแห่งมรรค ฝ่ายซักจึงไล่เลียงว่า บางส่วนหลุดพ้นบางส่วนยังไม่หลุดพ้นหรือไม่)

๒๖. เรื่องบุคคลที่ ๘
(อัฏฐมกกถา)

ถาม : บุคคลที่ ๘ (ผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค) ละเครื่องรึงรัดคือทิฏฐิ (ความเห็น) ได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลที่ ๘ เป็นพระโสดาบัน หรือท่านผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล ฯลฯ ใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ความเห็นผิดข้อนี้ เป็นของ **นิกายอันธกะ** และ **สมิติยะ** ซึ่งเห็นว่า บุคคลที่ ๘ คือผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค ละกิเลสที่รึงรัดจิตได้ ๒ อย่าง[๑] เพราะไม่มีกิเลสฟุ้งขึ้นในขณะแห่งอนุโลมโคตรภูและมรรค ฝ่ายถามจึงซักว่า บุคคลที่ ๘ เป็นพระโสดาบันหรือซึ่งฝ่ายเห็นผิดต้องยอมรับว่าไม่ใช่ เพราะผู้จะละได้ต้องเป็นพระโสดาบัน หรือผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลแล้วเท่านั้น)

๒๗. เรื่องอินทรีย์ของบุคคลที่ ๘
(อัฏฐมกัสส อินทริยกถา)

ถาม : บุคคลที่ ๘ (ผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค) ไม่มีอินทรีย์[๑] คือศรัทธาใช่ไหม ?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลที่ ๘ ไม่มีศรัทธาหรือ ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า บุคคลที่ ๘ คือท่านผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค กำลังได้อินทรีย์ในขณะแห่งมรรค ไม่ใช่ได้เสร็จแล้ว ผู้ซักจึงซักให้จำนนด้วยเหตุผลหลายข้อ พร้อมทั้งพระพุทธภาษิตในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ที่ว่าพระอริยบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งในโสดาปัตติผล (คือท่านผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค) ก็มีอินทรีย์ ๕ มีศรัทธา เป็นต้น มีปัญญาเป็นที่สุด)

๑. คือทิฏฐิ ความเห็นผิด และวิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย

๒๘. เรื่องตาทิพย์

(ทิพพจักขุกถา)

ถาม : ตาเนื้อ (มังสจักษุ) อันธรรมอุปถัมภ์แล้ว ย่อมเป็นตาทิพย์ (ทิพยจักษุ) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ตาเนื้อก็คือตาทิพย์ ตาทิพย์ก็คือตาเนื้อหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ**และ**สมิติยะ** มีความเห็นผิดว่า ตาเนื้อ ซึ่งได้ธรรมคือฌานที่ ๔ สนับสนุนแล้วย่อมชื่อว่าเป็นตาทิพย์ ฝ่ายถามจึงซักให้จำนนด้วยคำถามมากหลาย รวมทั้งการอ้างพระพุทธภาษิตในอิติวุตตกะ ซึ่งว่าด้วยจักษุ ๓ ประเภท คือ มังสจักษุ (ตาเนื้อ) ทิพยจักษุ (ตาทิพย์) ปัญญาจักษุ (ตาปัญญา) มิได้รวมตาเนื้อกับตาทิพย์เข้าด้วยกัน)

๒๙. เรื่องหูทิพย์

(ทิพพโสตกถา)

ข้อนี้มีคติอันเดียวกับเรื่องตาทิพย์ เป็นแต่เปลี่ยนเรื่องมาเป็นหูทิพย์เท่านั้น เป็นแต่พระพุทธภาษิตที่อ้างแสดงว่า หูมี ๒ อย่าง คือมังสโสต (หูเนื้อ) และทิพยโสต (หูทิพย์)

๓๐. เรื่องญาณรู้ถึงสัตว์ผู้เกิดตามกรรม

(ยถากัมมูปคตญาณกถา)

ถาม : ญาณรู้ถึงสัตว์ที่เกิดตามกรรม คือตาทิพย์ใช่ไหม?

ตอบ : ใช่

ถาม : คือทำในใจถึงสัตว์ผู้เกิดตามกรรมด้วย เห็นรูปด้วย ตาทิพย์ด้วย อย่างนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ข้อนี้ก็เกี่ยวโยงมาจากข้อ ๒๘ คือเกิดความเห็นผิดขึ้นว่า ญาณที่รู้ถึงสัตว์ผู้เกิดตามกรรม คือทิพยจักษุหรือตาทิพย์ ฝ่ายซักค้านได้ซักให้ยอมรับว่า บุคคลบางคนไม่มีทิพยจักษุ แต่ก็มีญาณชนิดนี้ได้ จึงไม่ควรกล่าวว่า ญาณชนิดนี้กับทิพยจักษุเป็นอันเดียวกัน)

๓๑. เรื่องความสำรวม
(สังวรกถา)

ถาม : ความสำรวมมีในเทพทั้งหลายใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความไม่สำรวมมีในเทพทั้งหลายใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(อรรถกถาไม่ได้บอกว่าเป็นของนิกายใด แต่ก็พอสันนิษฐานได้ว่า สืบเนื่องมาจากข้อ ๒๘ ซึ่งเป็นมติของ**นิกายอันธกะ**และ**สมิติยะ** ความเห็นผิดนั้นเกิดขึ้น เพราะเห็นว่าเทพชั้นดาวดึงส์ขึ้นไปย่อมไม่ก่อเวร (ไม่ละเมิดศีล ๕) เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ามีความสำรวมตามความจริงปัญหาเรื่องการละเมิดศีล ๕ ไม่มีจึงไม่ควรกล่าวว่ามีหรือไม่มีความสำรวมเพราะเทพเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ละเมิดศีล ๕ โดยปกติธรรมดาอยู่แล้ว)

๓๒. เรื่องไม่มีสัญญา คือความจำได้หมายรู้
(อสัญญกถา)

ถาม : สัญญามีอยู่ในพวกอสัญญสัตว์ (สัตว์พวกไม่มีสัญญา หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอสัญญีสัตว์) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่ (พึงทราบว่าเป็นความเห็นผิดแท้)

ถาม : สัตว์เหล่านั้นมีภพของผู้มีสัญญา (สัญญภพ) เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นว่า เพราะมีพระพุทธภาษิตว่า “วิญญาณย่อมมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย” และเพราะมีพระพุทธภาษิตว่า “ชื่อว่าปฏิสนธิ (การถือกำเนิด) เว้นจากวิญญาณย่อมมีไม่ได้ ก็แลเทพเหล่านั้น ย่อมเคลื่อนจากกายนั้น เพราะสัญญาเกิดขึ้น” ฉะนั้น อสัญญีสัตว์จึงมีสัญญาทั้งในขณะจุติและปฏิสนธิฝ่ายซักจึงซักค้านว่า ถ้าอย่างนั้นอสัญญีสัตว์ ก็เป็นอสัญญีสัตว์เฉพาะตอนตั้งอยู่ แต่ตอนเคลื่อนตอนเกิดเป็นสัญญีสัตว์ ; มีอสัญญภพเฉพาะตอนตั้งอยู่ แต่ตอนเคลื่อนตอนเกิดมีสัญญภพ ; มีขันธ์ ๑ เฉพาะตอนตั้งอยู่ แต่ตอนเคลื่อนตอนเกิด มีขันธ์ ๖ อย่างนั้นหรือ ซึ่งฝ่ายเห็นผิดจำต้องปฏิเสธ)

๓๓. เรื่องเนวสัญญานาสัญญายตนะ
(เนวสัญญานาสัญญายตนกถา)

ถาม : ในเนวสัญญานาสัญญายตนะ (อายตนะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่) ไม่ควรกล่าวว่ามีสัญญาใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เทพพวกเนวสัญญานาสัญญายตนะ มีอสัญญภพ (ภพของผู้ไม่มีสัญญา) เป็นต้น เช่นนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า คำว่า อายตนะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ทำให้ไม่ควรกล่าวว่ามีสัญญาในภพนั้น ฝ่ายค้านจึงซักว่า ถ้าอย่างนั้น ก็มีอสัญญภพ คือมีความเป็นอยู่แบบอสัญญีสัตว์ใช่ไหม ซึ่งฝ่ายเห็นผิดจำต้องปฏิเสธ)

๓๔. เรื่องพระอรหันต์พึงเป็นคฤหัสถ์ได้
(คิหิสส อรหาติกถา)

ถาม : พระอรหันต์พึงเป็นคฤหัสถ์ได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระอรหันต์ยังมีเครื่องร้อยรัดของคฤหัสถ์หรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ความจริงเรื่องนี้เป็นเพียงโวหาร คือ **นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นว่า มีคฤหัสถ์หลายคนที่เป็นพระอรหันต์ เช่น **ยสกุลบุตร, สันตติมหาอำมาตย์** จึงกล่าวอย่างนั้น แต่ฝ่ายค้านซักว่า ถ้าอย่างนั้น พระอรหันต์ก็มีกิเลสของคฤหัสถ์ใช่หรือไม่ ตามข้อเท็จจริง มีคฤหัสถ์หลายคนได้บรรลุอรหัตตผล แต่เมื่อบรรลุเป็นพระอรหันต์ ความเป็นอยู่ทุกอย่าง ก็ต่างไปจากคฤหัสถ์ คือ ไม่ครองเรือน ไม่เสพกาม ไม่ดำรงชีวิตแบบชาวโลก เพราะฉะนั้น จึงไม่ควรกล่าวว่า พระอรหันต์เป็นคฤหัสถ์)

๓๕. เรื่องความเกิด

(อุปปัตติกถา[๑])

ถาม : บุคคลย่อมเป็นพระอรหันต์พร้อมกับการเกิดได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ได้ (พึงทราบว่าเห็นผิดแท้)

ถาม : บุคคลย่อมเป็นพระโสดาบันพร้อมกับการเกิดได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดว่า พระบาลีว่า "ย่อมเป็นอุปปาติกะปรินิพพานในภพนั้น" จึงหมายความว่า บุคคลที่เกิดในชั้นสุทธาวาส ย่อมเป็นพระอรหันต์พร้อมกับการเกิด ซึ่งตามความจริงมิใช่เช่นนั้นหากหมายความว่า ต้องเกิดเสียก่อนแล้วจึงเป็นพระอรหันต์ในภายหลัง)

๓๖. เรื่องไม่มีอาสวะ

(อนาสวกถา)

ถาม : ธรรมทั้งปวงของพระอรหันต์ไม่มีอาสวะ คือกิเลสที่ดองสันดานใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ธรรมทั้งปวงเป็นมรรคผลหรือนิพพาน เป็นต้น ใช่ไหม?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นว่า ผิด ธรรมทั้งปวงของพระอรหันต์ย่อมไม่มีอาสวะทั้งสิ้น คำว่าธรรมทั้งปวง ทำให้เกิดความหมายยุ่งยาก เพราะถ้าพระอรหันต์มีจีวร จีวรก็เป็นของไม่มีอาสวะ เมื่อให้จีวรนั้นไป จะว่าจีวรนั้นไม่มีอาสวะหรือ? ความจริงจึงไม่ควรกล่าวว่า ธรรมทั้งปวงของพระอรหันต์ไม่มีอาสวะ เพราะจะมีความหมายคลุมไปถึงร่างกาย เครื่องใช้)

---

๑. คำนี้อ่านว่า อุปะปัตติ แปลตามศัพท์ว่า การเข้าถึง คือเกิด เป็นคำใกล้กับคำว่า อุปฺปตฺติ ซึ่งแปลว่า เกิดขึ้น จึงหมายเหตุไว้เป็นที่สังเกต

๓๗. เรื่องพระอรหันต์ ประกอบด้วยอะไรบ้าง (สมันนาคตกถา)

ถาม : พระอรหันต์ประกอบด้วยผล ๔ หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระอรหันต์ประกอบด้วยผัสสะ ๔, เวทนา ๔, สัญญา ๔, เจตนา ๔, จิต ๔, ศรัทธา ๔ จนถึงปัญญา ๔ อย่างนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นว่า พระอรหันต์ประกอบด้วยผล ๔ คล้ายกับที่คนปัจจุบันพูดว่าผู้สำเร็จมัธยม ๘ เป็นผู้ประกอบด้วยมัธยม ๑, ๒, ๓ ถึง ๘ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องกล่าวอย่างนั้น เวลาแสดงความรู้ก็แสดงแต่ชั้นสูงสุด เพราะในชั้นต่ำกว่านั้นตนผ่านพ้นมาแล้ว ถ้าจะนำมากล่าวด้วยก็จะเหมือนพูดเล่น เช่น ถามว่า มีความรู้สึกสำเร็จชั้นไหน? ก็จะต้องตอบว่า สำเร็จชั้นประถม ๑, ๒, ๓, ๔ มัธยม ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘ ซึ่งไม่จำเป็น)

๓๘. เรื่องพระอรหันต์ประกอบด้วยอุเบกขา (อุเปกขาสมันนาคตกถา)

ถาม : พระอรหันต์ประกอบด้วยอุเบกขา (ความวางเฉย) ๖ อย่างใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระอรหันต์ประกอบด้วยผัสสะ ๖ เวทนา ๖ เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(เรื่องนี้ก็เป็นเรื่องโวหารเช่นเดียวกัน พระอรหันต์เป็นผู้มีความวางเฉยในทวารทั้งหก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจได้ แต่จะใช้ความวางเฉยนั้นทางไหน ก็ทำทีละทาง ไม่ใช่ทำพร้อมกันทั้งหกทางในขณะเดียวกัน)

๓๙. เรื่องเป็นพระพุทธเจ้าเพราะโพธิ

(โพธิยา พุทโธติกถา)

ถาม : บุคคลย่อมเป็นพระพุทธเจ้าเพราะโพธิ (ความตรัสรู้หรือคุณเครื่องให้ตรัสรู้) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เมื่อโพธิดับแล้ว ก็ไม่เป็นพระพุทธเจ้าอย่างนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(เรื่องนี้ก็เป็นเรื่องของโวหารเช่นกัน คือ **นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นอย่างนั้น คำว่า โพธิ หมายถึงมัคคญาณ ๔ และสัพพัญญุตญาณ การกล่าวอย่างนั้นก็เป็นการถูกต้องในสำนวนธรรมดา แต่ถ้าวิเคราะห์อย่างลึกซึ้ง ก็ไม่ควรกล่าว เพราะโพธิเป็นได้ทั้งอดีต, อนาคต, และปัจจุบัน ในขณะที่โพธิเป็นอดีต ความเป็นพระพุทธเจ้าจะมิพลอยหมดไปด้วยหรือ ถ้าตั้งเงื่อนไขให้ขึ้นอยู่แก่โพธิเท่านั้น)

๔๐. เรื่องลักษณะ

(ลักขณกถา)

ถาม : ผู้ประกอบด้วยลักษณะ เป็นพระโพธิสัตว์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้ที่ประกอบด้วยลักษณะบางส่วน ก็เป็นพระโพธิสัตว์บางส่วนหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นอย่างนี้ แต่ก็มีปัญหาว่า พระเจ้าจักรพรรดิ์ก็ประกอบด้วยลักษณะเหมือนกัน พระเจ้าจักรพรรดิ์มิเป็นพระโพธิสัตว์ไปด้วยหรือ? การกล่าวอย่างนี้จึงชื่อว่าผิดหลักตรรกศาสตร์ เช่น กล่าวว่า คนพูดภาษาไทยเป็นคนไทย คนชาติอื่นพูดภาษาไทยมิเป็นคนไทยไปด้วยหรือ?)

๔๑. เรื่องกำหนดลงมาเกิด
(นิยาโมกกันติกถา)

ถาม : พระโพธิสัตว์มีกำหนดลงมาเกิดประพฤติพรหมจรรย์ในพระธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า **กัสสปะ** ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระโพธิสัตว์เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า **กัสสปะ** หรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า พระโพธิสัตว์จะต้องมีกำหนด หรือมีธรรมดาที่จะต้องลงมาเกิดประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธเจ้าบางพระองค์ เช่น พระกัสสปะ เพราะจับความในฆฏิการสูตรผิด ฝ่ายซักจึงซักว่า พระโพธิสัตว์มาเป็นสาวก และพระสาวกกลายเป็นพระพุทธเจ้าหรือ? ตามความจริงพระโพธิสัตว์ในระหว่างที่บำเพ็ญบารมีอาจจะเกิดในสมัยของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดก็ได้ จะออกบวชหรือไม่ก็ได้ ข้อสำคัญคือไม่ได้ตรัสรู้บรรลุมรรคผลในสมัยที่กำลังบำเพ็ญบารมีนั้น ต่อในชาติสุดท้ายจึงได้ตรัสรู้ด้วยความสามารถในการค้นคว้าและประพฤติปฏิบัติของพระองค์เอง)

๔๒. เรื่อง “ประกอบด้วยคุณธรรม” อีกข้อหนึ่ง
(อปราปิสมันนาคตกถา)

ถาม : บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล (ผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค) ประกอบด้วยผลทั้งสาม (โสดาปัตติผล, สกทาคามิผล, อนาคามิผล) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล ประกอบด้วยผัสสะ ๔ เวทนา ๔ เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดทำนองเดียวกับข้อที่ ๓๗ ซึ่งกล่าวมาแล้ว เหตุผลในการซักให้จำนนก็อย่างเดียวกัน ต่างแต่ในข้อนั้นกล่าวถึงพระอรหันต์ ในข้อนี้กล่าวถึงท่านผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค)

๔๓. เรื่องการละสัญโญชน์ทั้งหมด
(สัพพสัญโญชนปหานกถา)

ถาม : การละสัญโญชน์ (กิเลสเครื่องร้อยรัดหรือผูกมัด) ทั้งปวง เป็นความเป็นพระอรหันต์หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : สัญโญชน์ทั้งปวง อันอรหัตตมรรคย่อมละใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า การละสัญโญชน์ทั้งปวงได้เป็นความเป็นพระอรหันต์ ความจริงพูดอีกอย่างหนึ่งก็ไม่ผิด แต่ที่ถูกคัดค้านก็เพราะในสัญโญชน์ทั้งสิบนั้น โสดาปัตติมรรคละมาแล้ว ๓ อนาคามิมรรคละมาแล้วอีก ๒ รวมเป็น ๕ อรหัตตมรรคละอีก ๕ จึงไม่ควรกล่าวว่า อรหัตตมรรคละสัญโญชน์หมดทุกข้อ เพราะความจริงข้อต้น ๆ มรรคอื่นละมาเสร็จแล้ว เรื่องนี้ดูเป็นปัญหาทางสำนวนโวหารมากกว่า)

๔๔. เรื่องหลุดพ้น
(วิมุตตกถา[๑])

ถาม : วิมุตติญาณเป็นตัวหลุดพ้นหรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : วิมุตติญาณทุกอย่างเป็นตัวหลุดพ้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(คำว่า วิมุตติญาณ หมายความถึงญาณ ๔ ประการ คือ วิปัสสนาญาณ, มัคคญาณ, ผลญาณ, และปัจจเวกขณญาณ เพราะเป็นตทังควิมุติ, สมุจเฉทวิมุติ, และปฏิปัสสัทธิวิมุติโดยลำดับ ส่วนปัจจเวกขณญาณ ชื่อว่าวิมุตติญาณด้วย เพราะรู้จักวิมุติ กล่าวตามหลักวิชา ผลญาณเหล่านั้น ควรกล่าวได้ว่าเป็นตัวหลุดพ้นโดยตรง แต่เมื่อกล่าวคลุม ๆ ว่า วิมุตติญาณเป็นตัวหลุดพ้น จึงทำให้เกิดการซักไซร้ไล่เลียงขึ้น **นิกายอันธกะ** เป็นเจ้าของความคิดนี้)

๑. อรรถกถาใช้คำว่า วิมุตติกถา

๔๕. เรื่องพระอเสกขะ คือผู้ไม่ต้องศึกษา

(อเสกขกถา)

ถาม : พระเสกขะ (ผู้ยังศึกษา) มีอเสกขญาณ (ญาณที่เป็นของพระอเสกขะ) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระเสกขะย่อมรู้เห็นธรรมที่เป็นของพระอเสกขะ, เข้าถึงอยู่, ถูกต้องด้วยนามกายอยู่ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดว่า พระเสขะ คือพระอริยบุคคลที่ต่ำกว่าพระอรหันต์บางส่วน เช่น พระอานนท์ย่อมรู้ถึงพระอเสขะ คือพระอรหันต์ จึงชื่อว่ามีอเสขญาณ ฝ่ายค้านจึงต้องซักให้ยอมจำนน คำว่า เสขะ, เสกขะ, และอเสขะ, อเสกขะ ใช้ได้ทั้งสองแบบ มีความหมายอย่างเดียวกัน)

๔๖. เรื่องวิปริต

(วิปรีตกถา)

ถาม : ท่านผู้เข้าสมาบัติมีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ (กสิณกำหนดหัวข้อเพ่งที่ดิน) ชื่อว่ามีญาณในสิ่งที่ผิดใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : มีความเห็นผิดในสิ่งไม่เที่ยง ว่าเที่ยง, ในทุกข์ ว่าเป็นสุข, ในสิ่งมิใช่ตน ว่าตน, ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างามเช่นนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า ผู้เข้าสมาบัติมีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ ชื่อว่ามีความรู้ผิด เพราะเท่ากับหลงยึดถือดิน แต่ตามความจริงเป็นการกำหนดสิ่งที่เป็นสมมติบัญญัติเพื่อให้ใจสงบเท่านั้น มิได้ติดหรือเห็นว่า ว่าเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน เป็นสิ่งที่งาม ฝ่ายค้านจึงซักค้านดังกล่าวข้างต้น)

๔๗. เรื่องทำนองธรรม

(นิยามกถา)

ถาม : บุคคลผู้เป็นอนิยต (คือยังเป็นปุถุชน ยังไม่แน่นอน) มีญาณเพื่อไปสู่ทำนองธรรม (มีญาณเพื่อบรรลุมรรค) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลผู้เป็นนิยต (พระอริยบุคคล) มีญาณเพื่อไปสู่สิ่งที่มิใช่ทำนองธรรม ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ว่า "บุคคลที่จักก้าวลงสู่ทำนองธรรมที่ถูกต้อง จึงเป็นผู้ควรตรัสรู้ธรรมนั้นได้" คือถือเอาประเด็นที่ว่า พระพุทธเจ้าทรงรู้ว่า คนคนนี้จะบรรลุธรรมที่ถูกต้องได้ คือบรรลุมรรค จึงชื่อว่าปุถุชนก็มีญาณที่จะบรรลุมรรค แต่ตามความจริงในขณะที่เป็นปุถุชนยังไม่มีญาณเช่นนั้น เวลาซักค้านจึงค้านในทางตรงกันข้ามว่า พระอริยบุคคลมีญาณย้อนกลับไปเป็นปุถุชนได้ ทำนองเดียวกับที่ปุถุชนมีญาณตรงกันข้ามกับสภาพของตนได้เช่นนั้นหรือ?)

๔๘. เรื่องความแตกฉาน

(ปฏิสัมภิทากถา)

ถาม : ญาณทุกอย่างเป็นปฏิสัมภิทาใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความรู้สมมติ (รู้สิ่งที่คนนัดหมายเรียกร้องกัน เช่น รู้จักชื่อ) เป็นปฏิสัมภิทา ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า ญาณทุกชนิดเป็นปฏิสัมภิทา (ความแตกฉาน) เป็นโลกุตตระทั้งสิ้น ฝ่ายซักจึงนำเอาความรู้สมมติ (สมมติญาณ) มาถามว่า เป็นโลกุตตระด้วยหรือ?)

๔๙. เรื่องความรู้สมมติ

(สัมมติญาณกถา)

ถาม : ไม่ควรกล่าวว่า สมมติญาณ (ความรู้สมมติ) มีสัจจะเป็นอารมณ์อย่างเดียว ไม่มีอย่างอื่นเป็นอารมณ์เลยใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้ที่เข้าสมาบัติมีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์ ย่อมมีญาณ และปฐวีกสิณ ย่อมจัดเข้าในสมมติสัจจะ (ความจริงโดยสมมติ) มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : หากเป็นเช่นนั้น ท่านก็ควรกล่าวว่า สมมติญาณมีสัจจะเป็นอารมณ์อย่างเดียว ไม่มีอย่างอื่นเป็นอารมณ์เลย

(**นิกายอันธกะ** ไม่รู้จักแยกสัจจะว่า ความจริงมีอยู่ ๒ ประการ คือ ๑ จริงตามที่นัดหมายรู้กันเรียกสมมติสัจจะ ๒. จริงอย่างเนื้อหาแท้ ๆ เรียกปรมัตถสัจจะ เมื่อไม่รู้จักแยกความจริงอย่างนี้ จึงกล่าวว่าไม่ควรกล่าวว่า ญาณที่รู้สมมติมีสัจจะเป็นอารมณ์ไม่มีอย่างอื่นเป็นอารมณ์ ความจริงกล่าวได้ เพราะสัจจะที่เป็นอารมณ์ของสมมติญาณ เป็นสมมติสัจจะ ฝ่ายค้านจึงต้องให้เห็นจริงในข้อนี้)

๕๐. เรื่องญาณมีจิตเป็นอารมณ์

(จิตตารัมมณกถา)

ถาม : ญาณที่รู้จิตใจของผู้อื่น (เจโตปริยญาณ) มีจิตเป็นอารมณ์อย่างเดียว ไม่มีอย่างอื่นเป็นอารมณ์เลยใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : มีบุคคลบางคนที่รู้ว่า จิตมีราคะ จิตมีโทสะ จิตมีโมหะ เป็นต้น มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า ญาณที่รู้จิตใจของผู้อื่น มีจิตเป็นอารมณ์อย่างเดียว ไม่มีอย่างอื่นเป็นอารมณ์เลย

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นไม่รอบคอบในข้อนี้ จึงถูกซักให้เห็นว่า ญาณชนิดนี้มิใช่รู้แต่จิตอย่างเดียว แต่รู้ถึงราคะ โทสะ โมหะ ที่ประกอบกับจิตด้วย)

๕๑. เรื่องญาณรู้อนาคต

(อนาคตญาณกถา)

ถาม : ญาณรู้อนาคตมีอยู่มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลย่อมรู้อนาคตโดยมูล โดยเหตุ โดยต้นเหตุ โดยกำเนิด โดยต้นกำเนิด เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดในข้อนี้ ปัญหาที่โต้แย้งมีเพียงว่า อนาคตญาณมีอยู่ แต่มิได้มีในทุกกรณีฝ่ายค้านจึงซักค้านต่าง ๆ ดังข้อความข้างต้น รวมทั้งซักว่า บุคคลที่อยู่ในมรรคผลต่ำกว่า ย่อมมีญาณในมรรคผลที่สูงกว่าด้วยอย่างนั้นหรือ ซึ่งฝ่ายเห็นผิดจำเป็นต้องปฏิเสธ)

๕๒. เรื่องญาณรู้ปัจจุบัน

(ปัจจุปปันนญาณกถา)

ถาม : ญาณรู้ปัจจุบันมีอยู่ใช่ไหม?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลย่อมรู้ญาณนั้น ด้วยญาณนั้นใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า ญาณรู้สิ่งที่เป็นปัจจุบันทุกชนิดมีอยู่ ฝ่ายค้านจึงซักค้านว่าบุคคลย่อมใช้ญาณนั้นรู้ตัวญาณเองด้วยหรือ)

๕๓. เรื่องญาณรู้ผล

(ผลญาณกถา)

ถาม : พระสาวกมีญาณรู้ผลใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระสาวกย่อมบัญญัติความที่บุคคลมีผลเป็นของตนใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า พระสาวกมีญาณรู้ผลเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า จึงถูกฝ่ายค้านซักว่ารู้อย่างบัญญัติได้ว่า ในผลชั้นเดียวกันนี้ เป็นประเภทนั้นประเภทนี้ เช่น เอกพีชี โกลังโกละ สัตตักขัตตุปรมะ อย่างนั้นหรือ ซึ่งฝ่ายเห็นผิดจำต้องปฏิเสธ)

๕๔. เรื่องทำนองธรรม

(นิยามกถา)[๑]

ถาม : นิยามะ (ทำนองธรรม) เป็นอสังขตะ (ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ทำนองธรรมนั้นเป็นนิพพาน ฯลฯ เป็นอมตะหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า นิยามะ (ทำนองธรรมหรือทำนองคลองธรรม) เป็นอสังขตะความจริงนิยามะเป็นเพียงอริยมรรค จึงไม่จัดเป็นอสังขตะ)

๕๕. เรื่องปฏิจจสมุปบาท

(ปฏิจจสมุปปาทกถา)

ถาม : ปฏิจจสมุปบาท (การเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัยเกี่ยวโยงกัน) เป็นอสังขตะ (ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง) หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ปฏิจจสมุปบาทเป็นนิพพาน ฯลฯ เป็นอมตะหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ**และ**มหิสาสกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักให้จำนนด้วยคำถามที่ว่าปฏิจจสมุปบาทเป็นนิพพานหรือ จึงเป็นอสังขตะ)

๕๖. เรื่องความจริง

(สัจจกถา)

ถาม : อริยสัจ ๔ เป็นอสังขตะ (ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

๑. ตั้งชื่อพ้องกับข้อ ๔๗

ถาม : อริยสัจ ๔ เป็นเครื่องต้านทาน ฯลฯ เป็นอมตะ, เป็นนิพพานใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ** มีความเห็นผิดว่า อริยสัจ ๔ เป็นอสังขตะ จึงถูกซักว่า อริยสัจ ๔ เป็นนิพพานหรือ)

๕๗. เรื่องอรูป (สิ่งที่ไม่มีรูป)

(อารุปปกถา)

ถาม : อากาสานัญจายตนะ (อายตนะที่มีอากาศไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์) เป็นอสังขตะใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อากาสานัญจายตนะเป็นนิพพาน ฯลฯ เป็นอมตะหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ** มีความเห็นผิดต่อไปว่า อรูปทั้งสี่มีอากาสานัญจายตนะเป็นต้น เป็นอสังขตะ เพราะบางแห่งมีคำว่า อเนญชา คือไม่หวั่นไหว ฝ่ายซักจึงซักค้านให้ยอมจำนนว่า อากาสานัญจายตนะ เป็นต้น มิใช่นิพพาน)

๕๘. เรื่องนิโรธสมาบัติ

(นิโรธสมาปัตติกถา)

ถาม : นิโรธสมาบัติเป็นอสังขตะใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : นิโรธสมาบัติเป็นนิพพาน ฯลฯ เป็นอมตะหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นิโรธสมาบัติเป็นสมาบัติชั้นสูงสุดที่ดับสัญญาและเวทนาก็จริง แต่ก็ไม่ควรกล่าวว่าเป็นสังขตะหรืออสังขตะทั้งสองอย่าง เพราะไม่มีลักษณะของสังขตะหรืออสังขตะ นี้เป็นคำอธิบายตามอรรถกถา แต่**นิกายอันธกะ**และ**อุตตราปถกะ** มีความเห็นว่า นิโรธสมาบัติเป็นอสังขตะ ฝ่ายค้านจึงซักว่า เป็นนิพพานหรือ? ในที่นี้ดูเหมือนทั้งฝ่ายค้านและฝ่ายเห็นผิดต่างก็เห็นร่วมกันว่า นิโรธสมาบัติมิใช่นิพพาน แต่ผู้จัดทำหนังสือนี้เห็นว่า

เป็นปัญหาที่น่าพิจารณา เพราะมีพระบาลีระบุไว้ชัดเจนว่า การที่ภิกษุเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธเป็นนิพพานโดยนิปปริยาย

๕๙. เรื่องอากาศ

(อากาสกถา)

ถาม : อากาศเป็นอสังขตะใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อากาศเป็นนิพพาน ฯลฯ เป็นอมตะหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะ**และ**มหิสาสกะ** มีความเห็นผิดดังกล่าว จึงถูกซักให้ยอมรับว่า อากาศมิใช่นิพพาน)

๖๐. เรื่องอากาศเป็นของเห็นได้

(อากาโส สนิทัสสโนติกถา)

ถาม : อากาศเป็นของเห็นได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อากาศเป็นรูปที่มาสู่คลองแห่งจักษุหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า อชฎากาศเป็นของเห็นได้ โดยยกตัวอย่างว่าเวลาอยู่ในห้องมืดมองออกมาทางช่องดาลประตู จะแลเห็นอากาศ ฝ่ายค้านจึงซักให้ยอมจำนนว่า อากาศไม่ใช่รูป ถ้าพูดแบบวิทยาศาสตร์ ก็อาจกล่าวได้ว่า ที่อ้างว่าเห็นอากาศนั้นที่จริงเห็นแสงหรือคลื่นแสงที่สะท้อนมาจากฝุ่นละอองในอากาศต่างหาก ถ้าอยู่ในที่ซึ่งไม่มีฝุ่นละอองเลย เช่น ในอวกาศชั้นสูง จะมองเห็นมืดไปหมด)

๖๑. เรื่องธาตุดินเห็นได้ เป็นต้น

(ปฐวีธาตุ สนิทัสสนาตยาทิกถา)

ถาม : ธาตุดินเป็นของเห็นได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ธาตุดินเป็นรูปที่มาสู่คลองจักษุหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะตามหลักวิชาถือว่า ธาตุดินนั้นเรามองไม่เห็น แต่สิ่งที่เรามองเห็นคือสี (วัณณะ) เพราะลักษณะที่แท้ของธาตุดินคือความเข้มแข็ง อีกอย่างหนึ่ง การพูดว่า ธาตุดินเป็นของมองเห็นได้นั้น ถ้าจะนับว่าถูกก็ถูกในสำนวนโลก แต่ในสำนวนธรรมะ สิ่งที่จะเห็นได้มีอย่างเดียวคือรูป และรูปที่จะเห็นได้ก็คือสี การค้านในที่นี้ ไม่ใช่ค้านในทางโลก แต่เป็นการค้านในสำนวนธรรม)[๑]

๖๒. เรื่องอินทรีย์ คือตาเห็นได้

(จักขุนทริยัง สนิทัสสนันติกถา)

๖๓. เรื่องการกระทำทางกายเห็นได้

(กายกัมมัง สนิทัสสนันติกถา)

(ทั้งสองข้อนี้ เป็นความเห็นต่อเนื่องมาจากข้อที่ ๖๑ อรรถกถาจึงมิได้อธิบายอะไรไว้เลย แต่เหตุผลที่ใช้โต้ตอบก็คงแบบเดียวกัน)

๖๔. เรื่องธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันได้

(สังคหิตกถา)

ถาม : ธรรมบางอย่างที่สงเคราะห์เข้ากันได้กับธรรมบางอย่างไม่มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ธรรมบางอย่างย่อมนับเนื่องเข้ากับธรรมบางอย่างใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า ธรรมบางอย่างที่สงเคราะห์เข้ากันได้กับธรรมบางอย่างไม่มี

(**นิกายราชคิริกะ** และ **สิทธัตถิกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ ฝ่ายค้านจึงค้านให้ยอมรับว่า ธรรมที่เข้ากันได้มีอยู่ เช่น อายตนะคือตา นับเนื่องเข้าในรูปขันธ์ เป็นต้น)

๑. คำอธิบายข้อนี้ อรรถกถามิได้กล่าวไว้ ผู้เขียนอธิบายเอง

๖๕. เรื่องธรรมที่ประกอบกัน

(สัมปยุตตกถา)

ถาม : ธรรมบางอย่างที่สัมปยุต[๑] กับธรรมบางอย่างไม่มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ธรรมบางอย่างที่ไปด้วยกัน เกิดร่วมกัน ระคนกัน เกิดขึ้นพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัตถุเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกันกับธรรมบางอย่างมีอยู่มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านไม่ควรกล่าวว่า ธรรมบางอย่างที่สัมปยุตกับธรรมบางอย่างไม่มี

(**นิกายราชคิริกะ** และ **สิทธัตถิกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ ข้อโต้แย้งชัดเจนอยู่แล้ว)

๖๖. เรื่องเจตสิก คือธรรมที่เป็นไปทางจิต

(เจตสิกกถา)

ถาม : ธรรมที่เป็นเจตสิก (เป็นไปทางจิต) ไม่มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ธรรมบางอย่างที่ไปด้วยกัน เกิดร่วมกัน ระคนกัน เกิดขึ้นพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัตถุเดียวกัน มีอารมณ์เดียวกันกับจิตมีอยู่มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า ธรรมที่เป็นเจตสิกไม่มี

(**นิกายราชคิริกะ** และ **สิทธัตถิกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ และข้อโต้แย้งก็ชัดเจนอยู่แล้วเช่นกัน)

๖๗. เรื่องทาน

(ทานกถา)

ถาม : เจตสิกธรรม (ธรรมที่เป็นไปทางจิต) เป็นทานใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

๑. คำว่า สัมปยุต ที่แปลว่า ประกอบกัน นั้น หมายความว่า เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน

ถาม : เจตสิกธรรมอาจที่จะให้แก่คนอื่นได้หรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายราชคิริกะ** กับ **สิทธัตถิกะ** มีความเห็นผิดว่า เจตสิกธรรม คือธรรมที่เป็นไปทางจิตเท่านั้น จัดเป็นทาน แต่ตามหลักวิชา ทานมี ๓ อย่าง คือ ๑. เจตนาบริจาค ๒. เจตนางดเว้นจากความชั่ว (อภัยทาน) และ ๓. วัตถุสำหรับให้ ที่เรียกว่าเทยยธัมมะ หรือไทยธรรม โดยนัยนี้เมื่อวิเคราะห์แล้ว ทาน จึงได้แก่เจตนาบริจาค และเจตนางดเว้นความชั่ว ซึ่งเป็นเจตสิกธรรมอย่างหนึ่ง ได้แก่วัตถุสำหรับให้ ซึ่งเป็นวัตถุไม่เกี่ยวกับจิตอีกอย่างหนึ่ง เมื่อมีความเห็นว่าเจตสิกธรรมเท่านั้นเป็นทาน จึงถูกเพียงครึ่งเดียว เวลาซักค้านจึงเอาวัตถุมาค้านว่า เจตสิกธรรมใช้สำหรับให้แก่คนอื่นได้อย่างวัตถุหรือไม่)

๖๘. เรื่องบุญสำเร็จด้วยการใช้สอย
(ปริโภคมยปุญญกถา)

ถาม : บุญที่สำเร็จด้วยการใช้สอย ย่อมเจริญใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผัสสะ, เวทนา, สัญญา, เจตนา, จิต เป็นต้น ที่สำเร็จด้วยการใช้สอย ย่อมเจริญใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายราชคิริกะ, สิทธัตถิกะ, สมิติยะ** จับประเด็นผิดจากข้อความในพระสูตรบางแห่ง มีใจความว่าภิกษุ (ที่ประพฤติดีงาม) ใช้สอยจีวรของผู้ใด บุญย่อมเจริญแก่ผู้นั้นทั้งกลางวันกลางคืน ในการทุกเมื่อ แล้วลงความเห็นว่า บุญเกิดจากการใช้สอย แต่ตามความจริงบุญย่อมเจริญเนื่องมาจากเหตุอื่นก็มี เช่น เจตนาดีของผู้ทำบุญ ในการซักค้านจึงซักหลายอย่าง รวมทั้งตอนท้ายได้ซักว่า ถ้าผู้รับแล้วมิได้ใช้สอยก็มี มีใครชิงไป หรือวัตถุนั้นพินาศไปด้วยน้ำ ด้วยไฟก็ดี จะชื่อว่าได้บุญ หรือบุญยังเจริญหรือไม่ ถ้าตอบว่าได้บุญก็ไม่ควรกล่าวว่า บุญเกิดจากการใช้สอยของผู้รับเท่านั้น)

๖๙. เรื่องสิ่งที่ให้ไปจากโลกนี้

(อิโต ทินนกถา)

ถาม : ผู้ล่วงลับไปแล้ว ย่อมยังชีวิตด้วยสิ่งที่ให้ไปจากโลกนี้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้ล่วงลับไปแล้ว ใช้สอยบริโภคเครื่องนุ่งห่ม, อาหาร, ที่อยู่อาศัย, ยารักษาโรค, ของเคี้ยว, ของบริโภค, น้ำดื่มที่ให้ไปจากโลกนี้หรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายราชคิริกะ** และ **สิทธัตถิกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะจับความในพระสูตรบางแห่งผิด ฝ่ายค้านจึงซักค้านหลายอย่าง เช่น ซักว่า ผู้ล่วงลับไปแล้วก็ใช้สิ่งต่าง ๆ ที่ให้หรืออุทิศไปให้จากโลกนี้จริง ๆ หรือความสุข ความทุกข์ คนอื่นทำให้กันได้หรือ คนอื่นทำแต่อีกคนหนึ่งได้เสวยหรือ ซึ่งผู้เห็นผิดจำต้องปฏิเสธ ทั้งนี้เพราะตามหลักวิชา แม้จะมีผู้อุทิศอะไรไปให้ ผู้ล่วงลับไปจะต้องอนุโมทนาก่อน การอนุโมทนาหรือพลอยยินดีนั้น ถือว่าเป็นการทำบุญอย่างหนึ่ง คือทำให้ใจสูง ยินดีในคุณความดีที่ผู้อื่นทำแล้ว ผลจึงจะปรากฏ คือเกิดเป็นสิ่งต่าง ๆ ที่ผู้รับต้องการ ไม่ใช่วัตถุดั้งเดิมไปถึงผู้รับ)

๗๐. เรื่องแผ่นดินเป็นผลของกรรม

(ปฐวี กัมมวิปาโกติกถา)

ถาม : แผ่นดินเป็นผลแห่งกรรมใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : แผ่นดินเป็นที่ตั้งแห่งความรู้สึกเป็นสุข, เป็นทุกข์, ไม่ทุกข์ไม่สุข; ประกอบด้วยความรู้สึกเป็นสุข, เป็นทุกข์, ไม่ทุกข์ไม่สุข; ประกอบด้วยผัสสะ; ประกอบด้วยเวทนา; ประกอบด้วยสัญญา; ประกอบด้วยเจตนา; ประกอบด้วยจิต; มีอารมณ์ เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า แผ่นดินเป็นผลของกรรม คือเห็นว่า มีกรรมที่เป็นไปเพื่อความเป็นใหญ่ในแผ่นดิน ฝ่ายค้านจึงซักว่า แผ่นดินเป็นสุขเวทนาหรือทุกขเวทนา เป็นต้น และซักต้อนในเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ์เป็นใหญ่ในแผ่นดิน สัตว์อื่น ๆ ที่อาศัยแผ่นดินจะมิชื่อว่าบริโภคผลแห่งกรรมของพระเจ้าจักรพรรดิ์หรือ)

๗๑. เรื่องความแก่ความตายเป็นผล
(ชรามรณัง กัมมวิปาโกติกถา)

ถาม : ความแก่ความตายเป็นผลใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความแก่ความตายเป็นที่ตั้งแห่งความรู้สึกเป็นสุข, เป็นทุกข์, ไม่ทุกข์ไม่สุข เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ ฝ่ายค้านจึงซักค้านหลายข้อดังตัวอย่างข้างต้น รวมทั้งซักว่าความแก่และความตายเป็นผลของกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมกันแน่ ฝ่ายเห็นผิดเห็นว่าความแก่และความตายเป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา จึงเป็นผลของอกุศลกรรม แต่ตามหลักวิชาไม่จัดว่าความแก่ความตายเป็นผลของกรรมดีกรรมชั่ว และตามหลักวิชา คำว่า วิบากหรือผลของกรรม จะต้องเกี่ยวข้องกับเวทนา, ผัสสะ, สัญญา, เจตนา, จิต แต่เมื่อฝ่ายเห็นผิดยอมรับว่า ความแก่ความตายไม่เกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ จึงชื่อว่ายอมรับว่า มิได้เป็นวิบาก)

๗๒. เรื่องผลของอริยธรรม
(อริยธัมมวิปากกถา)

ถาม : ผลของอริยธรรมไม่มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความเป็นสมณะ ความเป็นพรหม (พรหมจรรย์) มีผลมากมิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าเป็นเช่นนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า ผลของอริยธรรมไม่มี

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า ผลของความเป็นสมณะ ก็คือการละกิเลสเท่านั้น มิใช่ธรรมที่เป็นจิตหรือเจตสิก ฝ่ายค้านจึงซักค้านหลายข้อดังตัวอย่างข้างต้น)

๗๓. เรื่องผลมีธรรมซึ่งเป็นผลเป็นธรรมดา
(วิปาโก วิปากธัมมธัมโมติกถา)

ถาม : ผลมีธรรมซึ่งเป็นผลเป็นธรรมดา (ผลเป็นปัจจัยให้เกิดผล) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผลของผลนั้น ก็มีธรรมซึ่งเป็นผลเป็นธรรมดา (ผลของผลนั้นเป็นปัจจัยให้เกิดผลอีก) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า ผลเป็นปัจจัยให้เกิดผล จึงถูกซักดังตัวอย่างข้างต้น)

๗๔. เรื่องคติ ๖
(ฉคติกถา)

ถาม : คติมี ๖ ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคติไว้ ๕ อย่าง คือ นรก, กำเนิดดิรัจฉาน, เปรตวิสัย, มนุษย์และเทพมิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า คติมี ๖

(**นิกายอันธกะ** และ **อุตตราปถกะ** มีความเห็นว่า คติมี ๖ คือเพิ่มอสุรกายเข้าด้วย แต่เมื่อถูกย้อนถามถึงคติ ๕ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในโลมหังสสูตร ซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า มหาสีหนาทสูตร ก็จำเป็นต้องยอมรับ เพื่อมิให้เป็นการปฏิเสธพระพุทธภาษิต แต่ก็ยังยืนยันในเรื่องคติ ๖ เพราะถือว่าพระพุทธภาษิตแห่งอื่นมีตรัสไว้ถึงอสุรกาย ฝ่ายค้านจึงค้านต่อไปว่า อสุรกายสงเคราะห์เข้าในพวกเปรตมิใช่หรือ ฝ่ายเห็นผิดยอมรับ แต่ก็แย้งต่อไปอีกว่า บริษัทของท้าวเวปจิตติ ที่เรียกว่ายักษ์ จะว่าอย่างไร ฝ่ายค้านซักค้านให้ยอมรับอีกว่า บริษัทของท้าวเวปจิตติสงเคราะห์เข้าในเทพ)

๗๕. เรื่องภพที่คั่นในระหว่าง

(อันตราภวกถา)

ถาม : ภพที่คั่นในระหว่างมีอยู่ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เป็นกามภพ, หรือเป็นรูปภพ, หรือเป็นอรูปภพ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ** และ **สมิติยะ** เข้าใจผิดว่า มีอันตราภพ คือภพที่คั่นในระหว่าง เพราะตีความคำว่า อันตราปรินิพพายี ที่แปลว่า ปรินิพพานในระหว่าง ความจริงในที่นั่นหมายความว่า อายุยังไม่เต็มตามกำหนดอายุขัยก็ปรินิพพานก่อน นอกจากนั้นผู้เข้าใจผิดเชื่อว่า ระหว่างเวลาที่รอถือปฏิสนธิ ๗ วัน หรือเกินกว่า ๗ วันนั้น ชื่อว่ามีอันตราภพ ฝ่ายค้านจึงซักค้านให้ตอบว่า อันตราภพเป็นภพอะไรในภพทั้งสาม ซึ่งก็ตอบปฏิเสธ)

๗๖. เรื่องกามคุณ

(กามคุณกถา)

ถาม : กามคุณ ๕ เท่านั้น เป็นกามธาตุใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ฉันทะ (ความพอใจ) ที่ประกอบด้วยกามคุณ ๕ นั้น มีอยู่มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า กามคุณ ๕ เท่านั้นเป็นกามธาตุ

(กามคุณ ๕ คือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะที่น่าปรารถนารักใคร่ชอบใจ **นิกายปุพพเสลิยะ** มีความเห็นยืนยันว่า กามธาตุนั้น คือกามคุณ ๕ เท่านั้น แต่ตามคติทางพระพุทธศาสนา กามธาตุ ย่อมหมายรวมทั้ง **วัตถุกาม** คือกามคุณ ๕ และ **กิเลสกาม** คือกิเลสเป็นเหตุใคร่ เช่น ฉันทะ ความพอใจ ราคะ ความกำหนัดยินดี และ **กามภพ** คือความมีความเป็นที่เนื่องด้วยกาม ฝ่ายค้านจึงเอากิเลสกามมาถามว่ามิได้เกี่ยวข้องกันดอกหรือ?

๗๗. เรื่องกาม

(กามกถา)

ถาม : อายตนะ ๕ เท่านั้น เป็นกามมิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ฉันทะ (ความพอใจ) ที่ประกอบด้วยอายตนะ ๕ นั้น มีอยู่มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าเป็นเช่นนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า อายตนะ ๕ เท่านั้นเป็นกาม

(อายตนะ ๕ คือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ **นิกายปุพพเสลิยะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ ประเด็นสำคัญที่ถูกโต้แย้งเหมือนข้อ ๗๖)

๗๘. เรื่องธาตุที่เป็นรูป

(รูปธาตุกถา)

ถาม : ธรรมที่มีรูปเป็นรูปธาตุใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : รูปเป็นภพ เป็นคติ เป็นที่อยู่แห่งสัตว์ เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า รูปธรรมเท่านั้นเป็นรูปธาตุ แต่ความจริง รูปภพก็เป็นรูปธาตุด้วย ฝ่ายค้านจึงซักว่า รูปนั้น หมายความไปถึงภพด้วยหรือไม่ เป็นการเตือนให้เห็นว่า คำว่า รูป มีความหมายไม่คลุมไปถึงคำว่า รูปภพ เพราะฉะนั้น ฝ่ายเห็นผิดจึงยอมรับว่า รูปมิใช่เป็นภพ อันเป็นการยอมรับว่า คำจำกัดความของตนยังไม่รัดกุมพอ)

๗๙. เรื่องธาตุที่เป็นอรูป

(อรูปธาตุกถา)

ถาม : ธรรมที่ไม่มีรูปเป็นอรูปธาตุใช่ไหม?

ตอบ : ใช่

ถาม : เวทนาเป็นภพ เป็นคติ เป็นที่อยู่แห่งสัตว์ เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ข้อนี้ก็เช่นเดียวกับข้อ ๗๘ อรูปธาตุ มิได้หมายเพียงธรรมที่ไม่มีรูป แต่หมายถึงอรูปภพด้วย เพราะฉะนั้น เมื่อ **นิกายอันธกะ** เห็นผิด จึงถูกซักว่า เวทนาซึ่งเป็นอรูปมีความหมายคลุมไปถึงอรูปภพหรือไม่ ซึ่งฝ่ายเห็นผิดจำต้องปฏิเสธ)

๘๐. เรื่องอายตนะของรูปธาตุ

(รูปธาตุยา อายตนกถา)

ถาม : อัตภาพของรูปธาตุที่มีอายตนะ ๖ มีอยู่ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ในรูปธาตุนั้น มีอายตนะคือจมูกใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ในรูปธาตุนั้น มีอายตนะคือกลิ่นหรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** และ **สมิติยะ** มีความเห็นว่า พวกพรหมมีอัตภาพมีอายตนะครบ ๖ ฝ่ายค้าน จึงซักค้านดังตัวอย่างข้างต้น)

๘๑. เรื่องรูปในอรูป

(อรูเป รูปกถา)

ถาม : ในอรูปมีรูปใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ในอรูปมีรูปภพ เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ถาม : ในอรูปมีอรูปภพ เป็นต้น มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าเป็นอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า ในอรูปมีรูป.

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักค้านดังตัวอย่างข้างต้น)

๘๒. เรื่องรูปเป็นการกระทำ
(รูปัง กัมมันติกถา)

ถาม : การกระทำทางกายที่เกิดขึ้นจากกุศลจิต จัดเป็นรูปอันเป็นกุศลใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : การกระทำทางกายนั้น มีอารมณ์ มีการระลึก มีการคำนึง เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

ถาม : การงานนั้น ไม่มีอารมณ์ ไม่มีการระลึก ไม่มีการคำนึง เป็นต้น มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าเป็นเช่นนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า การกระทำทางกายที่เกิดขึ้นจากกุศลจิต จัดเป็นรูปอันเป็นกุศล

(**นิกายมหิสาสกะ** และ **สมิติยะ** มีความเห็นว่า รูป กล่าวคือการไหวทางกายและวาจา (กายวิญญัติและวจีวิญญัติ) ชื่อว่ากายกรรมและวจีกรรม; กายกรรมและวจีกรรมนั้นที่มีกุศลเป็นสมุฏฐาน ย่อมเป็นกุศล ที่มีอกุศลเป็นสมุฏฐาน ย่อมเป็นอกุศล ฝ่ายค้านจึงซักว่า มีอารมณ์หรือไม่ เมื่อไม่มีอารมณ์ ก็ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น)

๘๓. เรื่องชีวิตินทรีย์
(ชีวิตินทริยกถา)

ถาม : ชีวิตินทรีย์คือรูป ไม่มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อายุ ความตั้งอยู่ ความเป็นไป เป็นต้น ของธรรมที่มีรูป ไม่มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ถาม : อายุ เป็นต้น ของธรรมที่มีรูปมีอยู่ ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า **ชีวิตินทรีย์คือรูปไม่มี**

(**นิกายปุพพเสลิยะ** และ **สมิติยะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะเข้าใจว่า ชื่อว่าชีวิตินทรีย์ เป็นของไม่ประกอบกับจิต เป็นธรรมไม่มีรูป เพราะฉะนั้น ชีวิตินทรีย์ที่เป็นรูปจึงไม่มีฝ่ายค้านจึงค้านถึงอายุ ความเป็นไป เครื่องสืบต่อ เป็นต้น)

๘๔. เรื่องกรรมเป็นเหตุ

(กัมมเหตุกถา)

ถาม : พระอรหันต์ย่อมเสื่อมจากความเป็นพระอรหันต์เพราะกรรมเป็นเหตุใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระโสดาบันก็เสื่อมจากโสดาปัตติผลเพราะกรรมเป็นเหตุใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ** และ **สมิติยะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักถึงผลอื่น ๆ ซึ่งต่ำกว่าลงมา แต่ก็ตอบปฏิเสธ)

๘๕. เรื่องอานิสงส์

ถาม : ผู้เห็นอานิสงส์ (คือเห็นพระนิพพานโดยความเป็นอานิสงส์) ย่อมละสัญโญชน์ (กิเลสเครื่องผูกมัด) ได้ใช่หรือไม่ ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้พิจารณาสังขารโดยความเป็นของไม่เที่ยง ก็ละสัญโญชน์ได้มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า ผู้เห็นอานิสงส์ (เท่านั้น) ละสัญโญชน์ได้

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นเพียงแง่เดียวในเรื่องละสัญโญชน์. ตามหลักวิชา ผู้ละสัญโญชน์ได้ มี ๒ ประเภท คือ ๑. เห็นสังขาร คือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งโดยความเป็นโทษ ๒. เห็นพระนิพพานโดยความเป็นอานิสงส์ เมื่อเห็นเพียงแง่ใดแง่หนึ่งว่าเป็นหลักการสำคัญในเรื่องนี้ จึงถูกซักค้านให้เห็นความสำคัญของหลักการอีกอันหนึ่งที่ยังขาดอยู่ด้วย)

๘๖. เรื่องสัญโญชน์มีอมตะเป็นอารมณ์

(อมตารัมมณกถา)

ถาม : สัญโญชน์คือกิเลสเครื่องผูกมัด มีอมตะคือพระนิพพานเป็นอารมณ์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อมตะเป็นที่ตั้งแห่งเครื่องผูกมัด ฯลฯ เป็นเครื่องเศร้าหมองหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ถาม : ถ้าอมตะไม่เป็นที่ตั้งแห่งเครื่องผูกมัด ฯลฯ ไม่เป็นเครื่องเศร้าหมอง ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า สัญโญชน์มีอมตะเป็นอารมณ์

(**นิกายปุพพเสลิยะ** มีความเห็นผิดในข้อนี้ เพราะเห็นว่า ราคะ โทสะ โมหะ อาจเกิดขึ้นได้เพราะปรารภพระนิพพาน จึงถูกซักว่า พระนิพพานเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสหรือ? ตามข้อเท็จจริง พระนิพพานตามความนึกคิด มิใช่ข้อที่จะพึงอ้างเอาว่าเป็นอารมณ์ของกิเลสได้)

๘๗. เรื่องรูปมีอารมณ์
(รูปัง สารัมมณันติกถา)

ถาม : รูปมีอารมณ์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : รูปมีการคิดคำนึง เป็นต้น ได้หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักว่า รูปคิดนึกได้หรือ จึงกล่าวว่า รูปมีอารมณ์)

๘๘. เรื่องอนุสัยไม่มีอารมณ์
(อนุสยา อนารัมมณาติกถา)

ถาม : อนุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน คือกิเลสที่แฝงตัว) ไม่มีอารมณ์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อนุสัยเป็นรูป, เป็นนิพพาน, เป็นอายตนะคือตา จนถึงเป็นอายตนะคือสิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกายหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** และ **อุตตราปถกะบางส่วน** มีความเห็นผิดว่า กิเลสประเภทแฝงตัว เป็นจิตตวิปปยุต คือไม่ประกอบกับจิต เป็นอเหตุกะ และเป็นอัพยากฤต ฉะนั้นจึงชื่อว่าไม่มีอารมณ์ ในการซักให้รู้สึกว่าเห็นผิด ได้มีการซักให้เห็นว่า อนุสัยเนื่องด้วยสังขารคือความคิดหรือเจตนา[๑] เหตุไฉนจึงจะว่าไม่มีอารมณ์ ในเมื่อเป็นกิเลสประเภทกามราคะฝ่ายเห็นผิดยอมรับว่า มีอารมณ์)

๑. คำว่า สังขาร หมายถึงสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งทุกชนิด คือโดยทั่วไป สัตว์ บุคคล ต้นไม้ ภูเขา จัดเป็นสังขารทั้งสิ้น แต่ในที่นี้ สังขารในขันธ์ ๕ หมายเพียงเจตนาต่าง ๆ ที่เป็นบุญ บาป เป็นต้น

๘๙. เรื่องญาณไม่มีอารมณ์

(ญาณัง อนารัมมณันติกถา)

ถาม : ญาณ (ความรู้) ไม่มีอารมณ์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ญาณเป็นรูป เป็นนิพพาน เป็นอายตนะคือตา เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า ญาณคือความรู้ไม่มีอารมณ์ จึงถูกซักตามหลักวิชาที่จัดประเภทธรรมะไม่มีอารมณ์ว่า ญาณเป็นรูป, เป็นนิพพาน เป็นต้นหรือ)

๙๐. เรื่องจิตที่มีอดีตเป็นอารมณ์

(อตีตารัมมณกถา)

ถาม : จิตที่มีอดีตเป็นอารมณ์ ชื่อว่าไม่มีอารมณ์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อดีตก็เป็นอารมณ์ได้มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอดีตเป็นอารมณ์ได้ ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า จิตที่มีอดีตเป็นอารมณ์ ชื่อว่าไม่มีอารมณ์

(**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักค้านให้จำนน)

๙๑. เรื่องจิตมีอนาคตเป็นอารมณ์

(อนาคตารัมมณกถา)

ข้อนี้ก็เหมือนข้อที่ ๙๐ ต่างแต่ใช้คำว่า อนาคต แทนอดีตเท่านั้น

๙๒. เรื่องจิตมีความตรึกติดตาม

(วิตักกานุปติตกถา)

ถาม : จิตทุกอย่างถูกความตรึกติดตามใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : วิจาร, ปีติ, สุข, ทุกข์, โสมนัส, โทมนัส เป็นต้น ถูกความตรึกติดตามด้วยหรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักถึงธรรมประเภทเดียวกับวิตกอื่น ๆ ด้วย)

๙๓. เรื่องการแผ่ออกแห่งความตรึกเป็นเสียง (วิตักกวิปผารกถา)

ถาม : การแผ่ออกแห่งความตรึกของผู้ตรึก ผู้ตรองด้วยประการทั้งปวง จัดว่าเป็นเสียงใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : การแผ่ออกแห่งสัมผัสของผู้ถูกต้องด้วยประการทั้งปวง จัดเป็นเสียง การแผ่ออกแห่งเวทนา, สัญญา, เจตนา เป็นต้น ของผู้รู้สึกอารมณ์, ผู้รู้ตัว, ผู้เจตนา เป็นต้นด้วยประการทั้งปวง จัดเป็นเสียงด้วยหรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะถือหลักว่า วิตก ความตรึก วิจาร ความตรองเป็นวจีสังขาร คือเครื่องปรุงวาจา ฉะนั้น เสียงจึงเป็นการแผ่ออกมาแห่งความตรึก ฝ่ายค้านจึงหาคำถามต่าง ๆ มาซักค้านมากมายดังตัวอย่างข้างต้น)

๙๔. เรื่องวาจาไม่เป็นไปตามจิต (น ยถาจิตตัสส วาจาติกถา)

ถาม : วาจาไม่เป็นไปตามจิตใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : วาจาเป็นของผู้ไม่มีผัสสะ, ไม่มีเวทนา, ไม่มีสัญญา, ไม่มีเจตนา, ไม่มีความตรึกใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ** มีความเห็นว่า คนบางคนคิดจะพูดอย่างหนึ่ง แต่พูดไปอย่างอื่น จึงแสดงว่าวาจามิได้เป็นไปตามจิต หรือตามที่คิด ฝ่ายค้านจึงค้านในหลักใหญ่ว่าถ้าอย่างนั้น วาจาก็เป็นของผู้ที่ไม่รู้สึกตัวใช่หรือไม่?

๙๕. เรื่องการกระทำทางกายไม่เป็นไปตามจิต
(น ยถาจิตตัสส กายกัมมันติกถา)

(ข้อนี้ก็เหมือนข้อ ๙๔ เปลี่ยนเพียงการกระทำทางกาย แทนวาจา)

๙๖. เรื่องอดีต อนาคต ปัจจุบัน
(อตีตานาคตปัจจุปปันนกถา)

ถาม : บุคคลประกอบด้วยอดีต อนาคตใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อดีตก็ดับไปแล้ว อนาคตก็ยังไม่เกิดขึ้นมิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า บุคคลประกอบด้วยอดีต อนาคต

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นว่า บุคคลผู้ได้สมาบัติ ๘ ย่อมมีสมาบัติ ๘ อันมิได้เป็นไปในขณะเดียวกัน เช่น เข้าสมาบัติที่ ๒ สมาบัตินั้นย่อมเป็นปัจจุบัน สมาบัติที่ ๑ ย่อมเป็นอดีต และที่เหลือย่อมเป็นอนาคต กล่าวตามหลักวิชา อาการเช่นนี้ ควรใช้คำว่า **ได้สมาบัติ ๘** ไม่ใช่**ประกอบด้วยสมาบัติ ๘** จึงเห็นได้ว่าเป็นเรื่องของสำนวนโวหารมากกว่าอย่างอื่น)

๙๗. เรื่องความดับ
(นิโรธกถา)

ถาม : เมื่อขันธ์ ๕ อันแสวงหาความเกิด ยังไม่ดับ ขันธ์ ๕ ที่เป็นกิริยาย่อมเกิดขึ้นใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ขันธ์ ๑๐ ชื่อว่ารวมกัน คือขันธ์ ๑๐ มาพบกันใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า ในขณะที่ขันธ์ ๕ ที่แสวงหา “อุปบัติ” หรือความเกิด ยังไม่ดับ ขันธ์ ๕ ที่เป็นกิริยาก็เกิดขึ้น ฝ่ายค้านจึงซักว่า กลายเป็นขันธ์ ๑๐ มาพบกันใช่หรือไม่)

๙๘. เรื่องรูปเป็นมรรค
(รูปัง มัคโคติกถา)

ถาม : รูปของผู้ประกอบพร้อมด้วยมรรค จัดเป็นมรรคใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : รูปมีอารมณ์ มีการคิดคำนึง เป็นต้นได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหิสาสกะ, สมิติยะ,** และ **มหาสังฆิกะ** มีความเห็นผิดว่า สัมมาวาจา เจรจาชอบ, สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ, และสัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ เป็นรูป จึงกล่าวว่า รูปเป็นมรรค ฝ่ายค้าน จึงซักค้านดังตัวอย่างข้างต้น)

๙๙. เรื่องผู้ประกอบพร้อมด้วยวิญญาณ ๕ มีการเจริญมรรค
(ปัญจวิญญาณสมัคคิสส มัคคภาวนากถา)

ถาม : ผู้ประกอบด้วยวิญญาณ ๕ มีการเจริญมรรคใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : วิญญาณ ๕ มีวัตถุอันเกิดขึ้นแล้ว มีอารมณ์อันเกิดขึ้นแล้วมิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าเป็นเช่นนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า ผู้ประกอบด้วยวิญญาณ ๕ มีการเจริญมรรค

(**นิกายมหาสังฆิกะ** มีความเห็นผิดว่า ผู้ประกอบด้วยวิญญาณ ๕ มีจักขุวิญญาณเป็นต้น จนถึงกายวิญญาณ ชื่อว่ามีการเจริญมรรค ฝ่ายค้านจึงซักค้านดังตัวอย่างข้างต้น กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือมรรคประกอบด้วยมโนวิญญาณ ฉะนั้น จึงไม่ควรกล่าวว่า เกี่ยวกับวิญญาณ ๕)

๑๐๐. เรื่องวิญญาณ ๕ เป็นกุศลก็มี
(ปัญจวิญญาณา กุสลาปีติกถา)

ถาม : วิญญาณ ๕ เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : วิญญาณ ๕ มีวัตถุเกิดขึ้นแล้ว มีอารมณ์เกิดขึ้นแล้วมิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า วิญญาณ ๕ เป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี

(**นิกายมหาสังฆิกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ ตามหลักวิชาไม่ควรจัดว่าเป็นกุศลหรืออกุศล เพราะเป็นเพียงความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กายเท่านั้น)

๑๐๑. เรื่องวิญญาณ ๕ คิดคำนึงได้

(ปัญจวิญญาณา สาโภคาติกถา)

ถาม : วิญญาณ ๕ มีการคิดคำนึงได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : วิญญาณ ๕ มีวัตถุเกิดขึ้นแล้ว มีอารมณ์เกิดขึ้นแล้วมิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า วิญญาณ ๕ มีการคิดคำนึงได้

(**นิกายมหาสังฆิกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะจับประเด็นผิดในพระพุทธภาษิตที่ว่า “เห็นรูปด้วยตาแล้วถือเอาโดยนิมิต--ไม่ถือเอาโดยนิมิต” เหตุผลที่นำมาซักคงเป็นเช่นเดียวกับข้อก่อน ๆ)

๑๐๒. เรื่องบุคคลประกอบด้วยศีล ๒ อย่าง

(ทวีหิ สีเลหิ สมันนาคโตติกถา)

ถาม : ผู้ประกอบพร้อมด้วยมรรค ชื่อว่าประกอบด้วยศีล ๒ อย่างใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้ประกอบพร้อมด้วยมรรค ชื่อว่าประกอบด้วยผัสสะ ๒ อย่าง สัญญา ๒ อย่าง เป็นต้น จนถึงปัญญา ๒ อย่างใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหาสังฆิกะ** มีความเห็นผิดว่า ผู้ประกอบพร้อมด้วยมรรค ชื่อว่าประกอบด้วยโลกิยศีล ซึ่งมีอยู่เดิม กับโลกุตตรศีลในขณะแห่งมรรค จึงถูกซักดังตัวอย่างข้างต้น)

๑๐๓. เรื่องศีลไม่เป็นเจตสิก

(สีลัง อเจตสิกันติกถา)

ถาม : ศีลไม่เป็นเจตสิกใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ศีลเป็นรูป เป็นนิพพาน เป็นอายตนะคือตา ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหาสังฆิกะ** เห็นว่า ศีลมีการสมาทาน คือการรับศีลเป็นเหตุ ฉะนั้น จึงไม่จำเป็นต้องเป็นเจตสิก หรือธรรมะที่เป็นไปทางจิต ซึ่งได้ถูกซักให้บอกมาว่า ถ้าศีลมิใช่เจตสิกแล้ว เป็นรูป เป็นนิพพานหรืออายตนะต่าง ๆ หรือเปล่า)

๑๐๔. เรื่องศีลไม่เป็นไปตามจิต

(สีลัง น จิตตานุปริวัตตีติกถา)

ถาม : ศีลไม่เป็นไปตามจิตใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ศีลเป็นรูป เป็นนิพพาน เป็นอายตนะคือตา เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหาสังฆิกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ เหตุผลนี้ซักอย่างเดียวกับข้อ ๑๐๓)

๑๐๕. เรื่องศีลมีการสมาทานเป็นเหตุ

(สมาทานเหตุกกถา)

ถาม : ศีลที่มีการสมาทาน (การรับศีล) เป็นเหตุ ย่อมเจริญใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผัสสะ, เวทนา, สัญญา, เจตนา, จิต จนถึงปัญญาที่มีการสมาทานเป็นเหตุ ย่อมเจริญใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหาสังฆิกะ** มีความเห็นว่า ศีลไม่เกี่ยวกับจิตใจ เกี่ยวเพียงกิริยาที่สมาทานก็เจริญได้ จึงถูกซักถึงเรื่องที่เกี่ยวกับจิตใจ)

๑๐๖. เรื่องวิญญัติเป็นศีล

(วิญญัตติ สีลันติกถา)

ถาม : วิญญัติ (การทำให้ผู้อื่นรู้ความหมายด้วยกายหรือวาจา) จัดเป็นศีลใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : วิญญัติเป็นเจตนา เว้นจากฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหาสังฆิกะ**และ**สมิติยะ** เห็นผิดว่า กิริยาที่ไหวกาย ไหววาจา ทำให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ที่เรียกว่าวิญญัติ จัดเป็นศีล ข้อสำคัญที่จะทำให้ตีความผิด คือเข้าใจว่า กายวิญญัติเป็นกายกรรม คือการกระทำทางกาย, วจีวิญญัติเป็นวจีกรรม คือการกระทำทางวาจา, เมื่อผสมกับความคิดที่ว่า ศีล คือการไม่ทำชั่วทางกาย วาจา จึงเข้าใจว่า วิญญัติเป็นศีล แต่ตามหลักวิชา วิญญัติเป็นรูปอาศัย คืออุปาทายรูป จะเป็นศีลไม่ได้ เพราะศีลเป็นเรื่องของเจตนาอันเป็นไปทางจิต ฝ่ายค้านจึงซักดังตัวอย่างข้างต้น)

๑๐๗. เรื่องอวิญญัติเป็นทุศีล

(อวิญญัตติ ทุสสีลยันติกถา)

ถาม : อวิญญัติ (การไม่ทำให้ผู้อื่นรู้ความหมายด้วยกายหรือวาจา) จัดเป็นการทุศีลใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อวิญญัติเป็นการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหาสังฆิกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ ขนานกับข้อ ๑๐๖ คือเมื่อถือว่า วิญญัติเป็นศีล อวิญญัติ ซึ่งตรงกันข้าม ก็ควรจะเป็นทุศีล)

๑๐๘. เรื่องแม้ธรรม ๓ อย่างก็เป็นอนุสัย

(ติสโสปิ อนุสยกถา)

ถาม : อนุสัยเป็นอัพยากฤต (เป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว) เป็นอเหตุกะ (ไม่มีเหตุ) เป็นจิตตวิปปยุต (ไม่เกิดดับพร้อม ไม่เกี่ยวข้องกับจิต) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อนุสัยเป็นอัพยากฤตฝ่ายวิบาก, เป็นอัพยากฤตฝ่ายกิริยา, เป็นรูป, เป็นนิพพาน จนถึงเป็นอายตนะ คือโผฏฐัพพะใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ความจริงคำถามนั้นแยกถามทีละข้อ แต่ในที่นี้ได้นำมารวมไว้เป็นคำถามเดียว เพราะข้อซักในประเด็นทั้งสามเป็นอย่างเดียวกัน **นิกายมหาสังฆิกะ** และ **สมิติยะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๐๙. เรื่องญาณความรู้

(ญาณกถา)

ถาม : เมื่ออัญญาณ (ความไม่รู้) หมดไป จิตที่เป็นญาณวิปปยุต (ปราศจากญาณ) กำลังเป็นไปอยู่ไม่ควรกล่าวว่า บุคคลมีญาณใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เมื่อราคะหมดไป ก็ไม่ควรกล่าวว่า บุคคลปราศจากราคะใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหาสังฆิกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะตีความคำว่า จิตที่เป็นญาณวิปปยุตผิดไป คือในขณะเช่นนั้น จิตที่เป็นญาณวิปปยุต ในฐานะเป็นจักขุวิญญาณ เป็นต้น หาได้หมายความว่าถูกความโง่ครอบงำไม่)

๑๑๐. เรื่องญาณเป็นจิตตติปปยุต

(ญาณัง จิตตวิปปยุตตันติกถา)

ถาม : ญาณ (ความรู้) ไม่ประกอบกับจิต (ไม่เกิดดับพร้อมกับจิต) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : จิตเป็นรูป, เป็นนิพพาน, เป็นอายตนะคือตา จนถึงเป็นอายตนะคือโผฏฐัพพะ ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักว่า ถ้าญาณเป็นจิตตวิปปยุต ญาณก็คงเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง คือเป็นรูปหรือนิพพาน เป็นต้น ใช่หรือไม่?

๑๑๑. เรื่องการเปล่งวาจาว่า นี้ทุกข์

(อิทัง ทุกขันติกถา)

ถาม : เมื่อบุคคลกล่าวว่า นี้คือทุกข์ ดังนี้ ญาณ (ความรู้) ว่า นี้คือทุกข์ ย่อมเป็นไปใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เมื่อบุคคลกล่าวว่า นี้คือเหตุให้ทุกข์เกิด, นี้คือความดับทุกข์, นี้คือหนทาง (มรรค) ดังนี้ ญาณ (ความรู้ว่า) นี้คือเหตุให้ทุกข์เกิด, นี้คือความดับทุกข์, นี้คือหนทาง (มรรค) ย่อมเป็นไปใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดว่า เฉพาะข้อที่กล่าววาจาว่า นี้คือทุกข์ เป็นเหตุให้เกิดญาณความรู้จักตัวทุกข์ จึงถูกซักถึงข้ออื่น ๆ ด้วย ซึ่งก็ตอบปฏิเสธ)

๑๑๒. เรื่องกำลังฤทธิ์

(อิทธิพลกถา)

ถาม : บุคคลผู้ประกอบด้วยกำลังฤทธิ์ พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัปป์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อายุนั้น คตินั้น การได้อัตภาพนั้น แต่ละอย่างเป็นของสำเร็จด้วยฤทธิ์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหาสังฆิกะ** ตีความหมายของเรื่องอิทธิบาทภาวนา (การเจริญคุณธรรมที่ให้บรรลุความสำเร็จ) ผิดว่า กำลังฤทธิ์ทำให้บุคคลมีอายุยืน จึงถูกซักว่า อายุนั้นสำเร็จด้วยฤทธิ์หรือ?)

๑๑๓. เรื่องสมาธิ

(สมาธิกถา)

ถาม : ความสืบต่อแห่งจิตเป็นสมาธิใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความสืบต่อแห่งจิตอันเป็นอดีต เป็นสมาธิใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายสัพพัตถิกวาทะ**และ**อุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักค้านหลายข้อ รวมทั้งข้อที่ว่า ถ้าเป็นความสืบต่อแห่งจิตอันเป็นอกุศลเล่า จะเป็นสมาธิด้วยหรือเปล่า)

๑๑๔. เรื่องความตั้งอยู่แห่งธรรม

(ธัมมัฏฐิตตากถา)

ถาม : ธัมมัฏฐิตตา (ความตั้งอยู่แห่งธรรม) เป็นของสำเร็จรูปแล้วใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความตั้งอยู่ (อย่างอื่น) ก็เป็นของสำเร็จรูปแล้ว เพราะธัมมัฏฐิตตานั้นใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักดังตัวอย่างข้างต้น)

๑๑๕. เรื่องความเป็นของไม่เที่ยง

(อนิจจตากถา)

ถาม : อนิจจตา (ความเป็นของไม่เที่ยง) เป็นของสำเร็จรูปแล้วใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความเป็นของไม่เที่ยง (อย่างอื่น) ก็สำเร็จรูปแล้ว เพราะความไม่เที่ยงนั้นใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดต่อเนื่องมาจากข้อ ๑๑๔)

๑๑๖. เรื่องความสำรวมเป็นการกระทำ

(สังวโร กัมมันติกถา)

ถาม : ความสำรวมเป็นการกระทำใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความสำรวมเป็นการกระทำทางตาใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหาสังฆิกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ คำซักชัดเจนอยู่แล้ว)

๑๑๗. เรื่องการกระทำ

(กัมมกถา)

ถาม : กรรมทุกอย่าง ต้องมีผลใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เจตนาทุกอย่าง ต้องมีผลใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(กรรมตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา หมายถึง เจตนา เมื่อนิกายมหาสังฆิกะมีความเห็นผิดว่ากรรมทุกอย่าง ต้องมีผล จึงเท่ากับเห็นว่า เจตนาที่เป็นอัพยากฤตฝ่ายวิบาก คือที่ไม่ดีไม่ชั่ว ก็ต้องมีผลด้วย)

๑๑๘. เรื่องเสียงเป็นผล

(สัทโท วิปาโกติกถา)

ถาม : เสียงเป็นผล (วิบาก) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เสียงเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา, ทุกขเวทนา, หรืออทุกขมสุขเวทนา ; สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหาสังฆิกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักให้รู้จักคำว่า วิบาก ชัดเจนขึ้น)

๑๑๙. เรื่องอายตนะ ๖

(สฬายตนกถา)

ถาม : อายตนะ ๖ มีอายตนะคือตา เป็นต้น เป็นผล (วิบาก) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อายตนะ ๖ เป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(นี้เป็นความเห็นผิดสืบเนื่องมาจากข้อ ๑๑๘ คำซักเป็นไปในทำนองเดียวกัน)

๑๒๐. เรื่องบุคคลผู้เกิด ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง
(สัตตักขัตตุปรมกถา)

ถาม : บุคคล (พระโสดาบัน) ผู้เกิดอีก ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง ชื่อว่าเป็นผู้เที่ยงแท้ เพราะความเป็นผู้มีการเกิดอีก ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่งใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้นั้นฆ่ามารดา, ฆ่าบิดา, ฆ่าพระอรหันต์, ทำพระโลหิตของพระตถาคตให้ห้อด้วยจิตคิดประทุษร้าย, ทำสงฆ์ให้แตกกันใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(คำว่า **เที่ยงแท้** มี ๒ นัย คือเที่ยงแท้ในทางที่ถูก กับเที่ยงแท้ในทางที่ผิด **นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นเพียงแง่เดียวว่า เที่ยงแท้ เพราะจะเกิดอีกไม่เกิน ๗ ชาติ ซึ่งกินความหมายคลุมไปไม่ถึงผู้เที่ยงแท้ในทางที่ผิด จึงมีการซักให้นึกถึงแง่ที่ผิดด้วย)

๑๒๑. เรื่องผู้จะไปเกิดอีก ๒-๓ ครั้ง กับผู้เกิดอีกเพียงครั้งเดียว
(โกลังโกลเอกพีชีกถา)

ถาม : ไม่ควรกล่าวว่า บุคคลผู้จะเกิดอีก ๒-๓ ครั้ง กับผู้จะเกิดอีกเพียงครั้งเดียวเป็นผู้เที่ยงแท้ด้วยความเป็นผู้เช่นนั้นใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้นั้นเป็นผู้จะเกิดอีก ๒-๓ ครั้ง กับผู้จะเกิดอีกเพียงครั้งเดียวมิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวดังข้างต้น

(เป็นเรื่องของ **นิกายอุตตราปถกะ** เช่นเดียวกัน)

๑๒๒. เรื่องการปลงชีวิต
(ชีวิตา โวโรปนกถา)

ถาม : บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ (ทิฏฐิสัมปันนะ โดยตรง หมายถึงพระอริยบุคคลชั้นพระโสดาบัน) พึงปลงชีวิตสัตว์ได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ทำอนันตริยกรรมได้ใช่หรือไม่? (คือฆ่ามารดา บิดา เป็นต้น)

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักให้เกิดความรู้สึกว่า ความเห็นของตนยังบกพร่องอย่างไรบ้าง)

๑๒๓. เรื่องทุคติ
(ทุคคติกถา)

ถาม : บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ (พระโสดาบัน) ละคติที่ชั่วได้แล้วใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ พึงกำหนัดในรูปที่เป็นไปในอบายใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิละคติที่ชั่วได้แล้ว

(**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ ความจริงก็น่าจะไม่เรียกว่าเห็นผิด แต่คำว่า **ทุคติ** มิใช่หมายเพียงคติที่ชั่วของผู้ตกต่ำลงในทุคติเท่านั้น แต่หมายคลุมถึงตัณหาซึ่งมีรูป เป็นต้น เป็นอารมณ์ด้วย เพราะพระโสดาบันยังละราคะ โทสะ โมหะ ไม่ได้เด็ดขาด อาจพอใจในรูปชั้นต่ำได้)

๑๒๔. เรื่องบุคคลผู้เกิดในภพที่ ๗
(สัตตมภวิกกถา)

(เรื่องนี้ก็เหมือนข้อที่ ๑๒๓ เป็นแต่กล่าวถึงบุคคลผู้เกิดในภพที่ ๗ แทนผู้สมบูรณ์ด้วยทิฏฐิ ข้อโต้แย้ง เรื่องละทุคติได้ก็อย่างเดียวกัน บุคคลผู้เกิดในภพที่ ๗ หมายถึงพระโสดาบันบุคคล ซึ่งจะไม่เกิดอีกเป็นครั้งที่ ๘

๑๒๕. เรื่องผู้ตั้งอยู่ตลอดกัปป์
(กัปปัฏฐกถา)

ถาม : “ผู้ตั้งอยู่ตลอดกัปป์ (เป็นชื่อของผู้ทำชั่วอย่างรุนแรง เช่น ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน)” ย่อมตั้งอยู่ตลอดกัปป์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : กัปป์ก็ยังดำรงอยู่ พระพุทธเจ้าก็เกิดขึ้นในโลกใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายราชคิริกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ ความจริงเป็นเรื่องของโวหาร คือ กัปป์จริง ๆ นั้นยาวนานมาก กัปป์ในคำว่า ตั้งอยู่ตลอดกัปป์นั้น เป็นชื่อของอายุขัยของผู้ทำชั่วอย่างรุนแรง จะตกนรกตลอดกาลนาน แต่ก็นานไม่เต็มกัปป์จริง ๆ เพียงประมาณ ๑ ใน ๘๐ ก็หมดอายุแล้ว เพราะฉะนั้น คำว่า กัปป์ ถ้าใช้กับบุคคล ก็หมายความว่า อายุของคน เช่น ๑๐๐ ปี แต่กัปป์ของกาลเวลายาวนานมาก)

๑๒๖. เรื่องการได้กุศลจิต

(กุสลจิตตปฏิลาภกถา)

ถาม : "ผู้ตั้งอยู่ตลอดกัปป์" ไม่พึงได้กุศลจิตใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : "ผู้ตั้งอยู่ตลอดกัปป์" พึงให้ทานได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่พึงกล่าวว่า "ผู้ตั้งอยู่ตลอดกัปป์" ไม่พึงได้กุศลจิต

(ตามหลักพระพุทธศาสนา ผู้เช่นนั้นยังอาจจะมีกุศลจิตชั้นต่ำที่เรียกว่า **กามาวจร** แต่ไม่ได้กุศลจิตชั้นสูงที่เป็น**โลกุตตระ** เมื่อ**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นคลุมไปหมด จึงมีการซักค้านในข้อนี้)

๑๒๗. เรื่องผู้ประกอบด้วยกรรมอันให้ผลไม่มีระหว่างคั่น

(อนันตราปยุตตกถา)

ถาม : บุคคลผู้ประกอบด้วยกรรมอันให้ผลไม่มีระหว่างคั่น (ผู้ทำอนันตริยกรรม มีการฆ่ามารดา, บิดาเป็นต้น) พึงก้าวลงสู่ทำนองที่ถูกต้อง (บรรลุธรรมะได้) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้นั้นพึงก้าวลงสู่ทำนองธรรมทั้งสองอย่าง คือทั้งที่ถูกต้องทั้งที่ผิดใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(อรรถกถาอธิบายเป็นพิเศษสำหรับข้อนี้ว่า กล่าวตามสกสมัย คือคติแห่งพระพุทธศาสนา บุคคลถูกบังคับให้ประกอบอนันตริยกรรม โดยเจาะจงทำไปโดยมีเจตนาสมบูรณ์ จึงเป็นผู้ไม่ควรบรรลุธรรมที่ถูกต้องได้ แต่ **นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดว่าเจตนาจะสมบูรณ์หรือไม่สมบูรณ์ก็ไม่ควรบรรลุธรรมที่ถูกต้องทั้งสิ้น อรรถกถาให้ข้อสังเกตว่าเฉพาะข้อนี้ผิดกว่าที่เคยถามตอบมาแล้ว คือในที่นี้ฝ่ายถามเป็นฝ่ายเห็นผิด ฝ่ายตอบเป็นฝ่ายเห็นถูก)

๑๒๘. เรื่องทำนองธรรมของผู้แน่นอน

(นิยตัสส นิยามกถา)

ถาม : บุคคลผู้แน่นอน (ผู้ทำอนันตริยกรรม ชื่อว่าเป็นผู้แน่นอนฝ่ายชั่ว บุคคลผู้บรรลุอริยมรรค ชื่อว่าเป็นผู้แน่นอนฝ่ายดี) ย่อมก้าวลงสู่ทำนองธรรม (บรรลุธรรมะได้) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่ (ฝ่ายตอบเข้าใจเพียงแง่เดียวว่า ฝ่ายดีบรรลุธรรมได้ มิได้เฉลียวใจว่า คำว่า ผู้แน่นอน กินความถึงฝ่ายชั่วด้วย จึงตอบอย่างนั้น)

ถาม : ผู้แน่นอนในทางที่ผิด ย่อมก้าวลงสู่ทำนองธรรมที่ถูก ; ผู้แน่นอนในทางที่ถูก ย่อมก้าวลงสู่ทำนองธรรมในทางที่ผิดใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ**และ**อปรเสลิยะ** มีความเห็นผิดในถ้อยคำว่า คำว่า **นิยโต** ผู้แน่นอน หมายเฉพาะในทางดี จึงถูกซักให้เข้าใจว่า หมายถึงในทางชั่วด้วย ฉะนั้น จึงไม่ควรกล่าวคลุม ๆ ว่า ผู้แน่นอนบรรลุทำนองธรรมได้)

๑๒๙. เรื่องผู้มีนิวรณ์

(นีวุตกถา)

ถาม : ผู้ถูกนิวรณ์ห่อหุ้ม ย่อมละนิวรณ์ได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้กำหนัดย่อมละความกำหนัดได้ ผู้คิดประทุษร้ายย่อมละโทสะได้ ผู้หลงย่อมละโมหะได้ ผู้เศร้าหมองย่อมละกิเลสได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะมีเหตุผลว่า ถ้าผู้ละกิเลสได้หมายถึงผู้บริสุทธิ์แล้วก็ไม่จำเป็นต้องละกิเลส เพราะบริสุทธิ์อยู่แล้ว แต่ตามข้อเท็จจริงผู้บริสุทธิ์ที่จะละนิวรณ์คือกิเลสชั้นกลางนั้น หมายความว่า บริสุทธิ์ด้วยอำนาจฌานอันอาจกลับมีกิเลสได้อีก ไม่ใช่บริสุทธิ์ชนิดไม่กลับกำเริบอีก)

๑๓๐. เรื่องผู้พร้อมหน้ากิเลส
(สัมมุขีภูตกถา)

ถาม : ผู้พร้อมหน้า (ผู้มีกิเลส) ย่อมละกิเลสที่ผูกมัดได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้กำหนัดย่อมละความกำหนัดได้ ฯลฯ มิใช่หรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ข้อนี้ก็เหมือนกับข้อว่าด้วยนิวรณ์ข้างต้น เป็นแต่เปลี่ยนสำนวนว่า ผู้พร้อมหน้ากิเลส คือมีกิเลสอยู่บริบูรณ์)

๑๓๑. เรื่องผู้เข้าฌานย่อมพอใจ
(สมาปันโน อัสสาเทติกถา)

ถาม : ผู้เข้าฌานย่อมพอใจ มีความใคร่ในฌาน มีฌานเป็นอารมณ์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ฌานนั้นเป็นอารมณ์ของฌานนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักตามตัวอย่างข้างต้น)

๑๓๒. เรื่องความกำหนัดในสิ่งที่ไม่น่าพอใจ
(อสาตราคกถา)

ถาม : ความกำหนัดในสิ่งที่ไม่น่าพอใจมีอยู่ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : สัตว์ทั้งหลายที่ยินดีทุกข์ ปรารถนาทุกข์ กระหยิ่มยินดีแสวงหาทุกข์ ดำรงอยู่เพื่อบรรลุความทุกข์มีหรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะ** ตีความหมายแห่งพระพุทธภาษิตบางข้อผิด จึงเข้าใจว่ามีความกำหนัดในสิ่งที่ไม่น่าพอใจของผู้กำหนัดนั้นเอง)

๑๓๓. เรื่องความทะยานอยากในธรรมเป็นอัพยากฤต (ธัมมตัณหา อัพยากตาติกถา)

ถาม : ความทะยานอยากในธรรมเป็นอัพยากฤต คือไม่ดีไม่ชั่วใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความทะยานอยากในธรรมเป็นอัพยากฤตฝ่ายวิบากหรือฝ่ายกิริยา หรือว่าเป็นรูป เป็นนิพพานหรือเป็นอายตนะคือตา เป็นต้น จนถึงอายตนะคือโผฏฐัพพะ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักถึงสภาพของอัพยากฤต ซึ่งเห็นได้ชัดว่า ความทะยานอยากในธรรมไม่อยู่ในสภาพของอัพยากฤตเลย)

๑๓๔. เรื่องธัมมตัณหามิใช่เหตุให้เกิดทุกข์ (ธัมมตัณหา น ทุกขสมุทโยติกถา)

ถาม : ความทะยานอยากในธรรมมิใช่เหตุให้ทุกข์เกิดใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความทะยานอยากในรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ มิใช่เหตุให้ทุกข์เกิดใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(คำว่า **ธรรมะในธัมมตัณหา** หมายถึงอารมณ์ที่รู้ได้ด้วยใจ อันมาเป็นหมวดเดียวกับรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ ถ้าว่าธัมมตัณหามิใช่เหตุให้เกิดทุกข์ ก็จะต้องกล่าวว่า ความทะยานอยากในรูปเสียง เป็นต้น มิใช่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ด้วย **นิกายปุพพเสลิยะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๓๕. เรื่องความต่อเนื่องแห่งกุศลและอกุศล
(กุสลากุสลปฏิสันทหนกถา)

ถาม : อกุศลย่อมต่อเนื่องกับกุศลใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความคิดเพื่อให้อกุศลเกิดขึ้น ย่อมเป็นความคิดเพื่อให้กุศลเกิดขึ้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหาสังฆิกะ** มีความเห็นผิดว่า **กุศล**กับ**อกุศล**เกิดต่อเนื่องกัน จึงถูกซักดังตัวอย่างข้างต้น)

๑๓๖. เรื่องความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ ๖

ถาม : อายตนะ ๖ (ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ) ย่อมตั้งอยู่ในครรภ์มารดา ไม่ก่อนไม่หลัง (พร้อมกับปฏิสนธิจิต) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : สัตว์มีอวัยวะพร้อม ไม่มีอินทรีย์บกพร่อง ก้าวลงสู่ครรภ์มารดาใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ**และ**อปรเสลิยะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ อรรถกถาอธิบายว่า ในขณะเกิด มีอายตนะคือใจ กับกายเท่านั้น อีก ๔ อย่าง เกิดต่อเมื่อล่วง ๗ ราตรีแล้ว)

๑๓๗. เรื่องปัจจัยที่ไม่มีระหว่างคั่น
(อนันตรปัจจยกถา)

ถาม : โสตวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู) ย่อมเกิดขึ้นในลำดับติดต่อกันแห่งจักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา) มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความคิดเพื่อให้จักขุวิญญาณเกิดขึ้น ย่อมเป็นอันเดียวกับโสตวิญญาณมิใช่หรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๓๘. เรื่องรูปของพระอริยะ

(อริยรูปกถา)

ถาม : รูปของพระอริยะอาศัยมหาภูตรูป (ธาตุทั้งสี่) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : รูปของพระอริยะเป็นกุศลใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : มหาภูตรูป (ธาตุทั้งสี่) เป็นกุศลหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักให้เข้าใจว่า ถ้ารูปของพระอริยะเป็นกุศล มหาภูตรูปก็เป็นกุศลด้วย ความจริงเป็นกลาง ๆ)

๑๓๙. เรื่องอนุสัยเป็นอย่างอื่น

(อัญโญ อนุสโยติกถา)

ถาม : อนุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน) คือกามราคะเป็นอย่างหนึ่ง กิเลสเครื่องรัดรึงคือกามราคะเป็นอีกอย่างหนึ่ง (กิเลสอย่างละเอียด กับอย่างกลาง แม้ประเภทเดียวกัน ก็เป็นคนละอย่าง) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : กามราคะเป็นอย่างหนึ่ง กิเลสเครื่องรัดรึงคือกามราคะเป็นอีกอย่างหนึ่ง (กิเลสอย่างหยาบ กับกิเลสอย่างกลาง แม้ประเภทเดียวกัน ก็เป็นคนละอย่าง) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ คำซักชัดเจนอยู่แล้ว)

๑๔๐. เรื่องกิเลสเครื่องรัดรึงไม่ประกอบกับจิต

(ปริยุฏฐานัง จิตตวิปปยุตตันติกถา)

ถาม : กิเลสเครื่องรัดรึง (ปริยุฏฐานะ) ไม่ประกอบกับจิตใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : กิเลสนั้นเป็นรูป, เป็นนิพพาน, เป็นอายตนะคือตา จนถึงอายตนะคือโผฏฐัพพะ ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๔๑. เรื่องสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกัน

(ปริยาปันนกถา)

ถาม : ความกำหนัดในรูป (รูปราคะ) ย่อมแฝงตัวตามธาตุคือรูป (รูปธาตุ) จึงจัดว่าเกี่ยวเนื่องด้วยธาตุ คือรูปใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

(**นิกายอันธกะ**และ**สมิติยะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ ความจริงความกำหนัดในรูปย่อมแฝงตัวตามทั้งรูปธาตุและอรูปธาตุ)

๑๔๒. เรื่องอัพยากฤต

(อัพยากตกถา)

ถาม : ความเห็น (ทิฏฐิคตะ) เป็นอัพยากฤต (กลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความเห็นเป็นรูป, เป็นนิพพาน เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ**และ**อุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๔๓. เรื่องโลกุตตระ

(อปริยาปันนกถา)

ถาม : ความเห็นเป็นโลกุตตระใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความเห็นเป็นมรรคหรือผล หรือนิพพาน?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(คำว่า อปริยาปันนะ หมายถึงโลกุตตระ **นิกายปุพพเสลิยะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๔๔. เรื่องความเป็นปัจจัย

(ปัจจยตากถา)

ถาม : ความเป็นปัจจัยเป็นของกำหนดไว้ (ตายตัว) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : การพิจารณา (วิมังสา) เป็นเหตุด้วย เป็นใหญ่ (อธิบดี) ด้วย มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ควรกล่าวว่า สิ่งที่เป็นปัจจัยโดยเป็นเหตุปัจจัย ย่อมเป็นปัจจัยโดยความเป็นอธิปติปัจจัยด้วย

(**นิกายมหาสังฆิกะ** เห็นผิดว่า ธรรมที่เป็นปัจจัยข้อใดข้อหนึ่งแล้ว ย่อมไม่เป็นปัจจัยข้ออื่น จึงถูกซักให้เห็นว่า ในขณะเดียวกันเป็นได้ ๒ ข้อก็มี)

๑๔๕. เรื่องปัจจัยของกันและกัน

(อัญญมัญญปัจจยกถา)

ถาม : สังขารมีอวิชชาเป็นปัจจัยเท่านั้น ไม่ควรกล่าวว่า อวิชชามีสังขารเป็นปัจจัย ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อวิชชาเกิดพร้อมกับสังขารมิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอวิชชาเกิดพร้อมกับสังขาร ท่านก็ควรกล่าวว่า สังขารมีอวิชชาเป็นปัจจัยด้วย อวิชชาก็มีสังขารเป็นปัจจัยด้วย

(**นิกายมหาสังฆิกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักให้ยอมรับเรื่องความเป็นปัจจัยของกันและกันระหว่างอวิชชากับสังขาร)

๑๔๖. เรื่องกาลยืดยาว

(อัทธากถา)

ถาม : กาลยืดยาวเป็นของสำเร็จรูปใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : กาลยืดยาวเป็นรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ข้อนี้อรรถกถาไม่ได้บอกว่าเป็นของนิกายไหน แต่ก็สันนิษฐานได้ว่า สืบมาจากข้อ ๑๔๕ ตามหลักวิชา สิ่งที่นับว่าสำเร็จรูปก็เฉพาะขันธ์ ๕ กาลยืดยาวเป็นแต่สักว่าบัญญัติว่ากาล จึงไม่จัดเข้าในคำว่าสำเร็จรูปหรือ**ปรินิปผันนะ**)

๑๔๗. เรื่องขณะ, ประเดี๋ยว, ครู่

(ขณลยมุหุตตกถา)

(ข้อนี้เหมือนข้อ ๑๔๖ คือถือผิดว่า ขณะ เป็นต้น สำเร็จรูป จึงถูกถามว่าเป็นขันธ์ ๕ หรือ)

๑๔๘. เรื่องกิเลสที่ดองสันดาน

(อาสวกถา)

(**นิกายเหตุวาทะ** เห็นว่า อาสวะ ๔ คือ กาม, ภพ, ทิฏฐิ, อวิชชา มิใช่อาสวะ จึงถูกซักว่าเป็นมรรค, ผล, นิพพาน เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งหรือ)

๑๔๙. เรื่องความแก่และความตาย

(ชรามรณกถา)

ถาม : ความแก่ความตายของธรรมที่เป็นโลกุตตระ จัดว่าเป็นโลกุตตระใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ความแก่ความตายเป็นมรรค, ผล, นิพพาน เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหาสังฆิกะ** เป็นความเห็นผิดข้อนี้ คำซักชัดเจนอยู่แล้ว)

๑๕๐. เรื่องสัญญาและเวทนา

(สัญญาเวทยิตกถา)

ถาม : สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ (สมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนา) เป็นโลกุตตระใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : สมาบัตินั้นเป็นมรรค, ผล, นิพพาน เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายเหตุวาทะ** มีความเห็นข้อนี้ คำซักค้านเอาหลักโลกุตตรธรรมมาซัก แต่เนื่องจากมีหลักฐานบางแห่งกล่าวว่า สมาบัตินี้เป็นนิพพาน จึงน่าสังเกตในการตีความธรรมข้อนี้อยู่เหมือนกัน ได้เคยบันทึกไว้ในข้อที่ ๕๘ เรื่องนิโรธสมาบัติครั้งหนึ่งแล้ว)

๑๕๑. เรื่องสัญญาและเวทนาเรื่องที่ ๒
(ทุติยสัญญาเวทยิตกถา)

ถาม : สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติเป็นโลกิยะใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : สมาบัตินั้นเป็นรูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ, กามาวจร, รูปาวจร, อรูปาวจร (อย่างใดอย่างหนึ่ง) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายเหตุวาทะ** เห็นว่า เมื่อสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ มิใช่โลกุตตระ ก็ควรเป็นโลกิยะ จึงถูกซักอีกว่า เป็นขันธ์ ๕ หรือเป็นกามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร **เป็นอันสรุปมติของผู้แต่งคัมภีร์กถาวัตถุนี้ว่า สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ มิใช่ทั้งโลกิยะทั้งโลกุตตระ**)

๑๕๒. เรื่องสัญญาและเวทนาเรื่องที่ ๓
(ตติยสัญญาเวทยิตกถา)

ถาม : ผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ พึงทำกาละได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ มีผัสสะ, เวทนา, สัญญา, เจตนา, จิต อันมีความตายเป็นที่สุดใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายราชคิริกะ** มีความเห็นว่า เมื่อไม่มีข้อกำหนดว่า ผู้นั้นต้องตาย ผู้นี้จึงไม่ตาย เพราะฉะนั้นผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ก็ควรตายได้ เช่น บุคคลธรรมดา แต่ตามหลักวิชา ไม่มีการตายในระหว่างที่เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ)

๑๕๓. เรื่องสมาบัติที่ให้เข้าถึงอสัญญสัตว์

(อสัญญสัตตุปิกากถา)

ถาม : การเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ทำให้เข้าถึงอสัญญสัตว์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ มีอโลภะ อโทสะ อโมหะ อันเป็นกุศลมูลหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

ถาม : ถ้าเป็นอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า การเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ทำให้เข้าถึงอสัญญสัตว์

(**นิกายเหตุวาทะ** มีความเห็นเป็นเหตุถูกค้านในข้อนี้ อรรถกถาอธิบายว่า ภาวนาที่เป็นไปด้วยอำนาจแห่งความคลายความกำหนัดในสัญญา จัดเป็น **อสัญญสมาบัติ** บ้าง **นิโรธสมาบัติ** บ้าง ชื่อว่าสัญญาเวทยิตนิโรธ ๆ จึงมี ๒ อย่าง คือเป็น **โลกิยะ** และ **โลกุตตระ** ที่เป็นโลกิยะเป็นของปุถุชน ทำให้เข้าถึงอสัญญสัตว์ ที่เป็นโลกุตตระเป็นของพระอริยะ ไม่ทำให้เข้าถึงอสัญญสัตว์ เมื่อ**นิกายเหตุวาทะ** เห็นแง่เดียว จึงถูกซักค้านให้เห็นแง่อื่นอีก. คำอธิบายของอรรถกถาข้อนี้ จึงเป็นคำตอบในข้อ ๕๘, ๑๕๐ และ ๑๕๑ ด้วย)

๑๕๔. เรื่องการสะสมกรรม

(กัมมูปจยกถา)

ถาม : กรรมเป็นอย่างหนึ่ง การสะสมกรรมเป็นอีกอย่างหนึ่งใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผัสสะ, เวทนา เป็นต้น เป็นอย่างหนึ่ง การสะสมผัสสะ, การสะสมเวทนา เป็นต้น เป็นอีกอย่างหนึ่งใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** และ **สมิติยะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะเข้าใจว่า **กัมมูปจยะ** หรือการสะสมกรรมไม่สัมปยุตกับจิต)

๑๕๕. เรื่องการข่ม

(นิคคหกถา)

ถาม : ผู้อื่นย่อมข่มจิตของผู้อื่นได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้อื่นย่อมข่มหรือบังคับได้ว่า จิตของผู้อื่นอย่ากำหนัด, อย่าคิดประทุษร้าย, อย่าหลง, อย่าเศร้าหมองใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหาสังฆิกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๕๖. เรื่องการประคอง

(ปัคคหกถา)

(ข้อนี้ก็เหมือนข้อ ๑๕๕ ต่างแต่เป็นเรื่องของการประคองจิตแทนข่มจิต ข้อโต้แย้งก็อย่างเดียวกัน)

๑๕๗. เรื่องการเพิ่มให้ความสุข

(สุขานุปปทานกถา)

ถาม : ผู้อื่นย่อมเพิ่มให้ความสุขแก่ผู้อื่นได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้อื่นย่อมเพิ่มให้ทุกข์แก่ผู้อื่นได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายเหตุวาทะ** มีความเห็นผิดว่า ความรู้สึกเป็นสุขนั้น เป็นของที่เพิ่มให้แก่กันได้ จึงถูกย้อนถามถึงความรู้สึกทุกข์ด้วย

๑๕๘. เรื่องการรวบรวมพิจารณา

(อธิคคัยหมนสิการกถา)

ถาม : บุคคลย่อมรวบรวม[๑] พิจารณาได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

๑. อธิคฺคยฺห อรรถกถาแก้ว่า สงฺคณฺหิตฺวา อนึ่ง คำว่า มนสิการ เคยแปลว่า ใส่ใจ หรือทำไว้ในใจ แต่ในที่นี้ใช้ว่า พิจารณาเพื่อให้ความชัดขึ้น

ถาม : บุคคลย่อมรู้จิตนั้น ด้วยจิตนั้นใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ** มีความเห็นผิดว่า บุคคลอาจรวบรวมสังขารทั้งหมดมาพิจารณารวมกันได้ จึงถูกซักว่า ใช้จิตขณะนั้น รู้จิตขณะนั้นได้หรือ)

๑๕๙. เรื่องรูปเป็นเหตุ
(รูปัง เหตูติกถา)

ถาม : รูปเป็นเหตุใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : รูปเป็นเหตุ คือความไม่โลภ เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๖๐. เรื่องรูปมีเหตุ
(รูปัง สเหตุกันติกถา)

ถาม : รูปมีเหตุใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : รูปประกอบด้วยเหตุ คือความไม่โลภ เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๖๑. เรื่องรูปเป็นกุศลและอกุศล
(รูปัง กุสลากุสลันติกถา)

ถาม : รูปเป็นกุศลและอกุศลได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : รูปมีอารมณ์ มีการคิดคำนึงได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหิสาสกะ** และ **สมิติยะ** มีความเห็นผิดว่า **กายวิญญัติ** การไหวกาย **วจีวิญญัติ** การไหววาจา ซึ่งเป็นอุปาทายรูปนั้น ก็ได้แก่ กายกรรมและวจีกรรม เพราะฉะนั้น จึงเป็นได้ทั้งกุศลและอกุศล แต่ตามหลักวิชาต้องถือว่า กุศล อกุศลมีความสำคัญอยู่ที่จิต จึงถูกถามว่า รูปนั้นมีอารมณ์และคิดนึกได้หรือไม่?)

๑๖๒. เรื่องรูปเป็นผล

(รูปัง วิปาโกติกถา)

(ข้อว่า รูปเป็นผล หรือวิบากนี้ เป็นความเห็นของ**นิกายอันธกะ** และ **สมิติยะ** ข้อแย้งก็อย่างเดียวกับข้อ ๑๑๘ เรื่องเสียงเป็นผล)

๑๖๓. เรื่องรูปเป็นรูปาวจรและอรูปาวจร

(รูปัง รูปาวจรารูปาวจรันติกถา)

ถาม : รูปเป็นรูปาวจรและอรูปาวจรได้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะเข้าใจว่า รูปชื่อว่าเป็นกามาวจร, รูปาวจร หรืออรูปาวจรก็เพราะทำกรรมอันเป็นกามาวจร, รูปาวจร, หรืออรูปาวจรไว้ จึงถูกซักว่า รูปเป็นการแสวงหาสมาบัติ การแสวงหาการเกิด และเป็นการอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เป็นสัมปยุตตธรรม คือเกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน และมีอารมณ์เป็นอันเดียวกับจิตที่แสวงหาสมาบัติ แสวงหาการเกิดใช่หรือไม่?)

๑๖๔. เรื่องรูปราคะเนื่องด้วยรูปธาตุ

(รูปราโค รูปธาตุปริยาปันโนติกถา)

ถาม : ความกำหนัดในรูป (รูปราคะ) เนื่องด้วยธาตุคือรูปใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ ข้อซักถามพ้องกับข้อ ๑๖๓)

๑๖๕. เรื่องพระอรหันต์มีการสั่งสมบุญ
(อัตถิ อรหโต ปุญญูปจโยติกถา)

ถาม : พระอรหันต์มีการสั่งสมบุญใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระอรหันต์มีการสั่งสมสิ่งที่มิใช่บุญ (คือบาป) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักให้นึกถึงคำว่า พระอรหันต์ละบุญละบาปได้แล้ว ถ้าสั่งสมบุญได้ก็สั่งสมบาปได้ด้วย ข้อควรทราบก็คือ การทำความดีของพระอรหันต์เป็นกิริยาเท่านั้น มิใช่เพื่อเป็นบุญ คือเพื่อล้างหรือชำระความชั่ว)

๑๖๖. เรื่องพระอรหันต์ไม่มีการตายเมื่อยังไม่ถึงคราว
(นัตถิ อรหโต อกาลมัจจูติกถา)

ถาม : พระอรหันต์ไม่มีการตายเมื่อยังไม่ถึงคราวใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้ฆ่าพระอรหันต์ไม่มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายราชคิริกะ** และ **สิทธัตถิกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักให้นึกถึงเรื่องที่อาจมีผู้ฆ่าพระอรหันต์ได้ ในกรณีเช่นนั้น ก็ชื่อว่าตายในเมื่อยังไม่ถึงคราว)

๑๖๗. เรื่องทุกอย่างมาจากกรรม
(สัพพมิทัง กัมมโตติกถา)

ถาม : ทุกอย่างนี้มาจากกรรมใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : กรรมก็มาจากกรรมใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายราชคิริกะ** และ **สมิติยะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะตีความในพระพุทธภาษิตบางข้อผิด จึงถูกซักดังตัวอย่างข้างต้น)

๑๖๘. เรื่องสิ่งที่เนื่องด้วยอินทรีย์
(อินทริยพัทธกถา)

ถาม : สิ่งที่เนื่องด้วยอินทรีย์เท่านั้น เป็นทุกข์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : สิ่งที่เนื่องด้วยอินทรีย์เท่านั้น ไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายเหตุวาทะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ ความจริงทั้งสิ่งที่เนื่องด้วยอินทรีย์และไม่เนื่องด้วยอินทรีย์ก็เป็นทุกข์ทั้งสิ้น)

๑๖๙. เรื่องเว้นแต่อริยมรรค
(ฐเปตวา อริยมัคคันติกถา)

ถาม : สังขารที่เหลือ เว้นแต่อริยมรรค เป็นทุกข์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : แม้เหตุให้เกิดทุกข์ ก็เป็นทุกข์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายเหตุวาทะ** มีความเห็นว่า อริยมรรคเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ จึงยกเว้นให้ นอกนั้นเห็นว่าเป็นทุกข์หมด ฝ่ายค้านจึงซักค้านถึงข้ออื่น ๆ คือทุกขสมุทัย)

๑๗๐. เรื่องไม่ควรกล่าวว่า สงฆ์รับทักษิณา
(น วัตตัพพัง สังโฆ ทักขิณัง ปฏิคคัณหาตีติกถา)

ถาม : ไม่ควรกล่าวว่า สงฆ์รับทักษิณา (ของทำบุญ) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : สงฆ์เป็นผู้ควรแก่ของคำนับ ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา เป็นต้น มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่น่าจะกล่าวว่า ไม่ควรกล่าวว่า สงฆ์รับทักษิณา

(**นิกายเวตุลลกะ พวกมหาสุญญตาวาทะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะเข้าใจว่ามรรคและผลเป็นพระสงฆ์)

๑๗๑. เรื่องไม่ควรกล่าวว่า สงฆ์ทำทักษิณาให้บริสุทธิ์
(น วัตตัพพัง สังโฆ ทักขิณัง วิโสเธตีติกถา)

๑๗๒. เรื่องไม่ควรกล่าวว่า สงฆ์ฉัน (อาหาร)
(น วัตตัพพัง สังโฆ ภุญชตีติกถา)

๑๗๓. เรื่องไม่ควรกล่าวว่า ทานที่ถวายแด่สงฆ์มีผลมาก
(น วัตตัพพัง สังฆัสส ทินนัง มหัปผลันติกถา)

(รวม ๔ ข้อนี้ เป็นหัวข้อที่ทำให้มีความเห็นผิดแบบเดียวกับข้อ ๑๗๐ จึงรวมไว้แต่หัวข้อ ไม่ต้องอธิบาย)

๑๗๔. เรื่องไม่ควรกล่าวว่า ทานที่ถวายแด่พระพุทธเจ้ามีผลมาก
(น วัตตัพพัง พุทธัสส ทินนัง มหัปผลันติกถา)

(**นิกายเวตุลลกะ พวกมหาสุญญตาวาทะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะเห็นว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ฉันสิ่งใด ๆ คือมีความเห็นว่า พระสงฆ์ที่แท้จริงก็คือมรรคผล พระพุทธเจ้าที่แท้จริงก็คือปัญญาที่ตรัสรู้ เป็นการเห็นแบบปรมัตถ์แล้วเอามาค้านสมมติบัญญัติ)

๑๗๕. เรื่องความบริสุทธิ์แห่งทักษิณา
(ทักขิณาวิสุทธิกถา)

ถาม : ทานย่อมบริสุทธิ์ทางฝ่ายผู้ให้เท่านั้น มิใช่ฝ่ายผู้รับใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้รับบางคนที่เป็นผู้ควรแก่ของคำนับ ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา (ของทำบุญ) มีอยู่มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า ทานย่อมบริสุทธิ์ทางฝ่ายผู้ให้เท่านั้น มิใช่ฝ่ายผู้รับ

(**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๗๖. เรื่องมนุษยโลก

(มนุสสโลกกถา)

ถาม : ไม่ควรกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ในมนุษยโลกใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เจดีย์, อาราม, วิหาร, คาม, นิคม, นคร, แว่นแคว้น, ชนบทที่พระพุทธเจ้าเคยอยู่มาแล้วมีอยู่มิใช่หรือ?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่น่าจะกล่าวว่า ไม่ควรกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ในมนุษยโลก

(**นิกายเวตุลลกะ** มีความเห็นผิดว่า รูปกายของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏในโลกนี้เป็นเพียงรูปนิรมิต ไม่ใช่พระองค์จริง พระองค์จริงประทับอยู่ในดุสิตภพ จึงถูกซักดังตัวอย่างข้างต้น)

๑๗๗. เรื่องพระธรรมเทศนา

(ธัมมเทสนากถา)

ถาม : ไม่ควรกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ใครเล่าแสดงธรรม?

ตอบ : รูปที่นิรมิตขึ้นแสดงธรรม

ถาม : พระชินศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ที่ถูกนิรมิตขึ้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายเวตุลลกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ พึงสังเกตว่า นิกายนี้ มีความเห็นในรูปปรมัตถ์เสมอ)

๑๗๘. เรื่องกรุณา

(กรุณากถา)

ถาม : พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าไม่มีพระกรุณาใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าไม่มีพระเมตตาใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะเข้าใจว่า กรุณามีลักษณะใกล้เคียงกับ **ราคะ** ความกำหนัดยินดี ซึ่งเป็นความเข้าใจผิด)

๑๗๙. เรื่องของหอม

(คันธชาติกถา)

ถาม : อุจจาระ ปัสสาวะของพระพุทธเจ้า ย่อมเหนือคันธชาติอื่น ๆ อย่างยิ่งใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยของหอมหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** และ **อุตตราปถกะ** มีความเห็นว่า อุจจาระ ปัสสาวะของพระผู้มีพระภาคเจ้าหอมยิ่งกว่าของหอมอื่น ๆ ความจริงเป็นอย่างปกติของมนุษย์ธรรมดา)

๑๘๐. เรื่องมรรคอันเดียว

(เอกมัคคกถา)

ถาม : พระอริยบุคคลย่อมทำให้แจ้งผลทั้งสี่ด้วยมรรคอันเดียวใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผัสสะ ๔ จนถึงปัญญา ๔ ย่อมรวมกันใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** และ **อุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๘๑. เรื่องการก้าวข้ามฌาน

(ฌานสังกันติกถา)

ถาม : บุคคลย่อมก้าวข้ามจากฌานไปสู่ฌานใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ก้าวข้ามจากฌานที่ ๑ ไปสู่ฌานที่ ๓ อย่างนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหิสาสกะ** และ **อันธกะบางส่วน** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๘๒. เรื่องช่องว่างของฌาน

(ฌานันตริกากถา)

ถาม : ช่องว่างของฌานมีอยู่ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ช่องว่างของผัสสะ จนถึงช่องว่างของปัญญาก็มีใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายสมิติยะ** และ **อันธกะบางส่วน** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๘๓. เรื่องผู้เข้าฌานย่อมได้ยินเสียง

(สมาปันโน สัททัง สุณาตีติกถา)

ถาม : ผู้เข้าฌานย่อมได้ยินเสียงใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้เข้าฌานย่อมเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๘๔. เรื่องเห็นรูปด้วยตา

(จักขุนา รูปัง ปัสสตีติกถา)

ถาม : บุคคลย่อมเห็นรูปด้วยตาใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลย่อมเห็นรูปด้วยรูป (คือตาก็เป็นรูปอย่างหนึ่ง) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหาสังฆิกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ เพราะเข้าใจในถ้อยคำผิด ความจริงคำว่า เห็นรูปด้วยตานั้น หมายถึง เห็นด้วยจักขุวิญญาณ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา)

๑๘๕. เรื่องการละกิเลส

(กิเลสชหนกถา)

ถาม : บุคคลย่อมละกิเลสที่เป็นอดีตใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลย่อมดับสิ่งที่ดับแล้ว ปราศจากสิ่งที่หมดไปแล้ว ทำให้สิ่งที่สิ้นไปแล้ว สิ้นไปอย่างนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะบางส่วน** เห็นว่ากิเลสมีทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน บุคคลย่อมละกิเลสทั้งสามประเภทนั้น ความจริงไม่ควรกล่าวอย่างนั้น เพราะเมื่ออริยมรรคมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นไปแล้ว กิเลสที่ไม่เกิดขึ้นก็ไม่เกิดขึ้น จึงชื่อว่าละกิเลสได้)

๑๘๖. เรื่องความสูญ

(สุญญตากถา)

ถาม : ความสูญ เนื่องด้วยสังขารและขันธ์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : สิ่งที่ไม่มีนิมิต ก็เนื่องด้วยสังขารและขันธ์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ ความจริงความสูญมี ๒ อย่าง คือที่เป็นลักษณะซึ่งไม่ใช่ตนแห่งขันธ์ และที่เป็นนิพพาน เมื่อเห็นแง่เดียว จึงถูกชักให้รู้สึกถึงข้ออื่น ๆ ด้วย)

๑๘๗. เรื่องผลแห่งความเป็นสมณะ

(สามัญญผลกถา)

ถาม : ผลแห่งความเป็นสมณะเป็นอสังขตะ (ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผลแห่งความเป็นสมณะเป็นนิพพานหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๘๘. เรื่องการบรรลุ

(ปัตติกถา)

๑๘๙. เรื่องความจริง

(ตถตา)

(ทั้งสองข้อนี้ก็เหมือนข้อ ๑๘๗ คือ **นิกายปุพพเสลิยะ** มีความเห็นว่า ข้อ ๑๘๗-๑๘๘ และ **นิกายอันธกะ** บางส่วน มีความเห็นว่า ข้อ ๑๘๙ เป็นอสังขตะ จึงถูกซักให้เข้าใจว่า เมื่อมิใช่นิพพานจึงมิใช่อสังขตะ)

๑๙๐. เรื่องกุศล

(กุสลกถา)

ถาม : นิพพานธาตุเป็นกุศลใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : นิพพานธาตุมีอารมณ์ มีการคิดนึกได้เช่นนั้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๙๑. เรื่องข้อกำหนดเด็ดขาด

(อัจจันตนิยามกถา)

ถาม : ปุถุชนมีข้อกำหนดเด็ดขาดใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา เป็นต้น ก็ชื่อว่ามีข้อกำหนดเด็ดขาดใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะบางส่วน** มีความเห็นผิดข้อนี้ โดยเข้าใจว่า บุคคลที่เป็นปุถุชนบางคน อาจได้บรรลุมรรคผลอย่างแน่นอน โดยมิได้เฉลี่ยว่า คำว่า ข้อกำหนดเด็ดขาดหมายถึงทางที่ชั่วด้วย)

๑๙๒. ธรรมที่เป็นใหญ่

(อินทริยกถา)

ถาม : ไม่มีธรรมที่เป็นใหญ่ คือความเชื่อ (สัทธินทรีย์) ที่เป็นโลกิยะใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ไม่มีความเชื่อที่เป็นโลกิยะใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายเหตุวาทะ** และ **มหิสาสกะ** เห็นผิดว่า ความเชื่อที่เป็นโลกิยะเป็นความเชื่อธรรมดา ไม่เป็นสัทธินทรีย์ แต่ความจริงเป็นสัทธินทรีย์ด้วย ในฐานะที่เป็นใหญ่ แม้ความเพียร, สติ, สมาธิ และปัญญาก็เป็นเช่นเดียวกัน)

๑๙๓. เรื่องไม่จงใจ

(อสัญจิจจกถา)

ถาม : บุคคลไม่จงใจ ทำมารดาของตนให้สิ้นชีวิต ชื่อว่าทำอนันตริยกรรมใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลไม่จงใจฆ่าสัตว์ ก็ชื่อว่าทำปาณาติบาตใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ตามความจริงถ้าไม่จงใจหรือไม่มีเจตนา เช่น ทำของตกถูกถึงแก่ความตายก็ไม่เป็นอนันตริยกรรม แต่ **นิกายอุตตราปถกะบางส่วน** มีความเห็นผิดว่า เป็นอนันตริยกรรม จึงถูกซักถึงการฆ่าสัตว์โดยไม่มีเจตนา)

๑๙๔. เรื่องญาณ

(ญาณกถา)

ถาม : ปุถุชนไม่มีญาณ (ความรู้) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ปุถุชนไม่มีปัญญา ไม่มีการพิจารณาหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายเหตุวาทะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักให้เห็นว่า ปุถุชนก็มีญาณ)

๑๙๕. เรื่องนายนิรยบาล

(นิรยปาลกถา)

ถาม : ไม่มีนายนิรยบาล (ผู้ปกครองนรก) ในนรกใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ไม่มีการลงโทษในนรกใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นว่า ไม่มีนายนิรยบาลในนรก ฝ่ายค้านจึงซักค้านในทางให้เห็นว่า มี)

๑๙๖. เรื่องสัตว์ดิรัจฉาน

(ติรัจฉานกถา)

ถาม : มีสัตว์ดิรัจฉานในหมู่เทพใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : มีเทพในหมู่สัตว์ดิรัจฉานใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นว่า มีสัตว์ในหมู่เทพ เช่น ช้างเอราวัณ ฝ่ายค้านเห็นว่า มิใช่ช้างจริง แต่เป็นเทพจำแลง จึงซักค้าน)

๑๙๗. เรื่องมรรค

(มัคคกถา)

ถาม : มรรคมีองค์ ๕ ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า มรรคมีองค์ ๕

(**นิกายมหิสาสกะ** มีความเห็นผิดว่า โดยตรงมรรคมีเพียงองค์ ๕ ส่วนอีก ๓ คือ สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ ไม่ประกอบกับจิต จึงไม่ต้องนับเป็นองค์ก็ได้ ฝ่ายค้านจึงซักค้านถึงหลักฐานที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้)

๑๙๘. เรื่องญาณ

(ญาณกถา)

ถาม : ญาณที่มีวัตถุ ๑๒ (ญาณมีอาการ ๑๒ ตามนัยแห่งธัมมจักกัปปวัตตนสูตร) เป็นโลกุตตระใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : โลกุตตรญาณมี ๑๒ ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ** และ **อปรเสลิยะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๑๙๙. เรื่องคำสอน

(สาสนกถา)

ถาม : คำสอนเป็นของทำขึ้นใหม่ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : สติปัฏฐานเป็นของทำขึ้นใหม่ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะบางส่วน** เห็นว่า เมื่อทำสังคายนา ๓ คราว ก็เป็นการแต่งคำสอนขึ้นใหม่ จึงถูกซักให้ตอบว่า เป็นการแต่งหลักธรรม เช่น สติปัฏฐานขึ้นใหม่ด้วยหรือ ซึ่งฝ่ายเห็นผิดปฏิเสธ)

๒๐๐. เรื่องผู้ไม่สงัด

(อวิวิตตกถา)

ถาม : ปุถุชนไม่สงัดจากธรรมที่มีธาตุ ๓ ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ปุถุชนไม่สงัดจากผัสสะ, เวทนา, สัญญา เป็นต้น อันมีธาตุ ๓ ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ แต่ตามหลักจะชื่อว่าไม่สงัดจากธรรมใดก็เฉพาะธรรมนั้นเป็นปัจจุบันเท่านั้น ฝ่ายเห็นผิดเห็นคลุมไปหมด จึงถูกซักถึงข้ออื่น ๆ ด้วย)

๒๐๑. เรื่องกิเลสที่ผูกมัด

(สัญโญชนกถา)

ถาม : มีการบรรลุอรหัตตผลโดยไม่ต้องละสัญโญชน์ (กิเลสที่ผูกมัด) บางอย่างใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : มีการบรรลุอรหัตตผลโดยไม่ต้องละสักกายทิฏฐิ, วิจิกิจฉา, สีลัพพตปรามาส, ราคะ, โทสะ, โมหะ เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหาสังฆิกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักค้าน)

๒๐๒. เรื่องฤทธิ์

(อิทธิกถา)

ถาม : พระพุทธเจ้าหรือพระสาวกมีฤทธิ์ที่เป็นไปตามประสงค์ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระพุทธเจ้าหรือพระสาวกมีฤทธิ์ที่เป็นไปตามประสงค์ เช่น ให้ต้นไม้มีใบ, มีดอก, มีผลอยู่เสมอใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ ตามหลักถือว่า ฤทธิ์จะสำเร็จในกรณีที่ไม่ฝืนธรรมดาเกินไป เช่น ไม่ให้แก่ ไม่ให้ตายไม่ได้ แต่ให้ตายช้าออกไปพอจะทำได้)

๒๐๓. เรื่องพระพุทธเจ้า

(พุทธกถา)

ถาม : พระพุทธเจ้ามีเลวมีดีกว่ากันในระหว่างพระพุทธเจ้าใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ดีเลวกว่ากันโดยสติปัฏฐาน (การตั้งสติ) สัมมัปปธาน (ความเพียรชอบ) เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักถึงคุณธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งฝ่ายเห็นผิดปฏิเสธว่าไม่มีดีเลวกว่ากันโดยคุณธรรม อันที่จริงความต่างกันแห่งอายุ แห่งสรีระ เป็นต้น มีอยู่แต่ความดีเลวกว่ากันในทางธรรมไม่มีเลย)

๒๐๔. เรื่องทิศทั้งปวง

(สัพพทิสากถา)

ถาม : พระพุทธเจ้าทรงดำรงอยู่ทุกทิศใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระพุทธเจ้าทรงดำรงอยู่ในทิศตะวันออกใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายมหาสังฆิกะ** มีความเห็นว่า มีพระพุทธเจ้าในโลกธาตุต่าง ๆ ทุกทิศ ฝ่ายค้านจึงซักตามทิศและซักถึงพระนาม รวมทั้งรายละเอียดอื่น ๆ เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในทิศนั้น ๆ)

๒๐๕. เรื่องธรรม

(ธัมมกถา)

ถาม : ธรรมทั้งปวงเป็นของเที่ยงแท้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เที่ยงแท้ในทางที่ผิดหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** และ **อุตตราปถกะบางส่วน** เห็นว่า รูปธรรมก็เที่ยงแท้โดยความเป็นรูปธรรม ฝ่ายค้านจึงซักค้านทั้งเที่ยงแท้ในทางที่ผิดและที่ถูก ว่าเป็นในทางไหนกันแน่)

๒๐๖. เรื่องกรรม

(กัมมกถา)

ถาม : กรรมทั้งปวงเป็นของเที่ยงแท้ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : เที่ยงแท้ในทางที่ผิดหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(เรื่องนี้ต่อเนื่องมาจากข้อ ๒๐๕ ข้อซักก็อย่างเดียวกัน)

๒๐๗. เรื่องปรินิพพาน

ถาม : มีปรินิพพานโดยไม่ต้องละกิเลสเครื่องผูกมัดบางอย่างใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ไม่ต้องละสักกายทิฏฐิ เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้ เค้าเรื่องพ้องกับข้อ ๒๐๑)

๒๐๘. เรื่องกุศลจิต

(กุสลจิตตกถา)

ถาม : พระอรหันต์มีจิตเป็นกุศล ย่อมปรินิพพานใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระอรหันต์ปรุงแต่งปุญญาภิสังขาร (เจตนาที่เป็นบุญ) ปรุงแต่งอเนญชาภิสังขาร (เจตนาในอรูปฌาน) ทำกรรมอันเป็นไปเพื่อคติ เพื่อมี เพื่อเป็นใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(ข้อนี้เป็นปัญหาเรื่องหลักวิชา **นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดในเรื่องนี้ จึงถูกซักให้เข้าใจหลักวิชา)

๒๐๙. เรื่องอาเนญชะ

(อาเนญชกถา)

ถาม : พระอรหันต์ตั้งอยู่ในอาเนญชะ (จิตอันประกอบด้วยอรูปฌาน) ย่อมปรินิพพานใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระอรหันต์ตั้งอยู่ในปกติจิต ปรินิพพานใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า พระอรหันต์ตั้งอยู่ในอาเนญชะ ปรินิพพาน

(**นิกายอุตตราปถกะบางพวก** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๒๑๐. เรื่องการตรัสรู้ธรรม

(ธัมมาภิสมยกถา)

ถาม : สัตว์ผู้นอนในครรภ์ มีการตรัสรู้ธรรมใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : สัตว์ผู้นอนในครรภ์ มีการแสดงธรรม, ฟังธรรม, สนทนาธรรม เป็นต้นหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะบางส่วน** มีความเห็นว่า ผู้ที่เป็นพระโสดาบันในอดีตภพ พอเกิดใหม่ก็ได้ตรัสรู้ธรรมตั้งแต่อยู่ในครรภ์ ฝ่ายค้านจึงซักค้านให้รู้ว่าเห็นผิด)

๒๑๑. เรื่อง ๓ ประเภท

(ติสโสปิกถา)

ถาม : สัตว์ผู้นอนในครรภ์, ผู้ที่กำลังฝันตรัสรู้ธรรมได้ ผู้ที่กำลังฝันบรรลุอรหัตตผลได้ ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ผู้นอนหลับ ประมาท หลงลืมสติ ไม่มีสัมปชัญญะตรัสรู้ธรรมได้, บรรลุอรหัตตผลได้ ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะบางส่วน** มีความเห็นผิดข้อนี้ จึงถูกซักให้เห็นว่า บุคคลทั้งสามประเภทนั้นตรัสรู้ไม่ได้ บรรลุอรหัตตผลไม่ได้)

๒๑๒. เรื่องอัพยากฤต
(อัพยากตกถา)

ถาม : จิตของผู้ฝันเป็นอัพยากฤต (ไม่ดีไม่ชั่ว เป็นกลาง ๆ) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : บุคคลฝันว่า ฆ่าสัตว์ได้หรือไม่?

ตอบ : ได้

ถาม : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า จิตของผู้ฝันเป็นอัพยากฤต

(**นิกายอุตตราปถกะบางส่วน** มีความเห็นผิดข้อนี้ คำซักชัดอยู่แล้ว)

๒๑๓. เรื่องความเป็นปัจจัยเพราะส้องเสพ
(อาเสวนปัจจยตากถา)

ถาม : ไม่มีความเป็นปัจจัยเพราะการส้องเสพใด ๆ ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **ปาณาติบาต** (การทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วง) อันบุคคลส้องเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อนรก กำเนิดดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต เป็นต้น มิใช่หรือ?

ตอบ : ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ไม่ควรกล่าวว่า ไม่มีความเป็นปัจจัยเพราะการส้องเสพใด ๆ

(**นิกายอุตตราปถกะบางส่วน** มีความเห็นผิดข้อนี้ คำซักชัดอยู่แล้ว)

๒๑๔. เรื่องชั่วขณะ
(ขณิกกถา)

ถาม : ธรรมทั้งปวงเป็นไปชั่วขณะจิตเดียวใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : แผ่นดิน มหาสมุทร ภูเขาสิเนรุ เป็นต้น ตั้งอยู่ในจิตหรือ?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายปุพพเสลิยะ** และ **อปรเสลิยะ** มีความเห็นข้อนี้ เพราะใช้ถ้อยคำคลุมมากไป จึงถูกซักถึงธรรมอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับจิต)

๒๑๕. เรื่องความประสงค์อันเดียวกัน

(เอกาธิปปายกถา)

ถาม : ควรเสพเมถุนธรรม (ธรรมของคนคู่) ด้วยความประสงค์อันเดียวกันใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : ควรเป็นผู้มิใช่สมณะ มิใช่ภิกษุ เป็นต้น ด้วยความประสงค์อันเดียวกันใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** และ **เวตุลลกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๒๑๖. เรื่องเพศของพระอรหันต์

(อรหันตวัณณกถา)

ถาม : อมนุษย์ปลอมเพศเป็นพระอรหันต์ เสพเมถุนธรรมก็มี ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : อมนุษย์ปลอมเพศเป็นพระอรหันต์ ฆ่าสัตว์, ลักทรัพย์ เป็นต้น ก็มี ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะบางส่วน** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๒๑๗. เรื่องการบันดาลตามความใคร่ของผู้เป็นใหญ่

(อิสสริยกามการิกากถา)

ถาม : พระโพธิสัตว์ถึงวินิบาต (สภาพที่ตกต่ำ) เพราะเหตุคือการบันดาลตามความใคร่ของผู้เป็นใหญ่ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : พระโพธิสัตว์ย่อมตกนรกต่าง ๆ เพราะเหตุคือการบันดาลตามความใคร่ของผู้เป็นใหญ่ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

๒๑๘. เรื่องสิ่งที่เป็นราคะเทียม เป็นต้น

(ราคปฏิรูปกาทิกถา)

ถาม : มีสิ่งที่มิใช่ **ราคะ** แต่เป็น **ราคะ** เทียมหรือปลอมใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : มีสิ่งที่มิใช่ **ผัสสะ เวทนา** เป็นต้น แต่เป็น **ผัสสะ** เทียม **เวทนา** เทียมใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอันธกะ** มีความเห็นว่า **เมตตา กรุณา มุทิตา** เป็นต้น ไม่ใช่ราคะ แต่เป็นราคะเทียม จึงถูกซักถึงเรื่องอื่น ๆ ด้วย)

๒๑๙. เรื่องสิ่งที่ไม่สำเร็จรูป

(อปรินิปผันนกถา)

ถาม : รูปเป็น **อปรินิปผันนะ** (สิ่งที่ไม่สำเร็จรูป) ใช่หรือไม่?

ตอบ : ใช่

ถาม : รูปมิใช่ของไม่เที่ยง, มิใช่สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่ง, มิใช่สิ่งที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น เป็นต้น ใช่หรือไม่?

ตอบ : ไม่พึงกล่าวอย่างนั้น

(**นิกายอุตตราปถกะบางส่วน** และ **เหตุวาทะ** มีความเห็นผิดข้อนี้)

(**หมายเหตุ** : คำถามคำตอบที่นำมาแสดงไว้ทั้ง ๒๑๙ ข้อนี้เป็นเพียงตัวอย่างย่อ ๆ ของคำถามคำตอบมากหลาย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า นำมาแสดงเพียง ๑ ใน ๑๐๐ แม้เช่นนั้นก็ยังนับว่าพิสดาร นอกจากนั้นบางข้อพอเห็นเค้าอยู่บ้าง จึงมิได้อธิบายความประกอบ เรื่องนี้มีประโยชน์อยู่บ้างที่ได้พิจารณาข้อคิดเห็นของนิกายต่าง ๆ ซึ่งมีความเห็นผิดไปจากมติของเถรวาท และนิกายเหล่านั้นในปัจจุบันก็ไม่มีเหลืออยู่แล้ว จะนับว่าเหลืออยู่โดยอ้อมก็คือมหายาน ซึ่งจะถือว่ามีต้นกำเนิดไปจากนิกายมหาสังฆิกะก็ได้ ความเห็นผิดทั้ง ๒๑๙ ข้อนั้น บางครั้งก็เป็นเรื่องของการขัดแย้งกันทางสำนวนโวหาร บางครั้งก็ทางหลักพระอภิธรรม บางครั้งก็ทางหลักพระสูตร บางเรื่องก็เป็น

เรื่องเล็กน้อยเกินไป จนไม่น่าจะมีปัญหา อนึ่ง ในหน้า ๑๓๒-๑๓๓ ข้อ ๑๗๐-๑๗๔ ในเล่มนี้คำว่า **นิกายเวตุลลกะ มหาสุญญตาวาทะ** นั้น ในอรรถกถาฉบับไทยเป็น **เวตุลลกะ มหาปุญญวาทะ** ซึ่งทำให้น่าฉงนว่า นิกายที่มีความเห็นดังกล่าวนั้น จะควรเรียก **มหาปุญญวาทะ** ได้อย่างไร แต่เมื่อสอบดูต้นฉบับต่างประเทศแล้วเห็นว่า คำว่า **มหาสุญญตาวาทะ** ถูกต้องกว่า จึงใช้ตามที่เห็นว่าถูกต้อง ต่อไปนี้จะแสดงว่านิกายไหน มีความเห็นผิดในข้อไหน เป็นการสรุปอีกครั้งหนึ่ง

๑. **มหาสังฆิกะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๙๘ มี ๑๐๙, ๑๑๒, ๑๑๖ ถึง ๑๑๙, ๑๓๕, ๑๔๔ ถึง ๑๔๗, ๑๔๙, ๑๕๕, ๑๕๖, ๑๘๔, ๒๐๑, ๒๐๔.

๒. **วัชชีปุตตกะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๑, ๒.

๓. **มหิสาสกะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๒๑, ๕๕, ๕๙, ๘๒, ๙๘, ๑๖๑, ๑๘๑, ๑๙๒, ๑๙๗.

๔. **โคกุลิกะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๑๘.

๕. **สัพพัตถิกวาทะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๒, ๖, ๗, ๑๙, ๑๑๓.

๖. **สมิติยะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๑ ถึง ๕, ๑๙, ๒๖, ๒๘, ๒๙, ๖๘, ๗๕, ๘๐, ๘๒ ถึง ๘๔, ๙๘, ๑๐๖, ๑๔๑, ๑๕๔, ๑๖๑, ๑๖๗, ๑๘๒.

๗. **ภัทรยานิกะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๑๙.

๘. **กัสสปิกะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๘.

๙. **เหตุวาทะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๑๔๘, ๑๕๐, ๑๕๑, ๑๕๓, ๑๕๗, ๑๖๘, ๑๖๙, ๑๙๒, ๑๙๔, ๒๑๙.

๑๐. **อุตตราปถกะ** มีความเห็นผิดในข้อ ๓๔ ถึง ๔๐, ๔๕, ๔๗, ๕๘, ๕๙, ๗๔, ๘๗, ๘๘, ๙๐ ถึง ๙๒, ๑๑๓, ๑๒๐, ๑๒๑, ๑๒๓, ๑๒๔, ๑๒๖, ๑๒๗, ๑๒๙, ๑๓๐, ๑๓๒, ๑๓๗, ๑๓๘, ๑๔๒, ๑๕๙, ๑๖๐, ๑๗๕, ๑๗๘ ถึง ๑๘๐, ๑๘๕, ๑๙๑, ๑๙๓, ๑๙๙, ๒๐๐, ๒๐๕, ๒๐๖, ๒๐๙ ถึง ๒๑๓, ๒๑๖, ๒๑๙.

๑๑. อันธกะ มีความเห็นผิดในข้อ ๙, ๑๐, ๑๗, ๑๙ ถึง ๓๓, ๔๑ ถึง ๔๔, ๔๖, ๔๘ ถึง ๕๔, ๕๘, ๖๓, ๗๐ ถึง ๗๔, ๗๘ ถึง ๘๑, ๘๕, ๘๘, ๘๙, ๙๖, ๙๗, ๑๑๑, ๑๑๔, ๑๑๕, ๑๓๑, ๑๓๙ ถึง ๑๔๒, ๑๕๔, ๑๖๓ ถึง ๑๖๕, ๑๗๙, ๑๘๑, ๑๘๒, ๑๙๐, ๑๙๕, ๑๙๖, ๒๐๒, ๒๐๓, ๒๐๕ ถึง ๒๐๘, ๒๑๕, ๒๑๗, ๒๑๘.

๑๒. ปุพพเสลิยะ มีความเห็นผิดในข้อ ๑๑ ถึง ๑๖, ๕๕ ถึง ๕๗, ๗๕ ถึง ๗๗, ๘๓, ๘๔, ๘๖, ๙๓ ถึง ๙๕, ๑๑๐, ๑๒๒, ๑๒๘, ๑๓๓, ๑๓๔, ๑๓๖, ๑๔๓, ๑๔๔, ๑๕๘, ๑๘๓, ๑๘๗, ๑๘๘, ๑๙๘, ๒๑๔.

๑๓. อปรเสลิยะ มีความเห็นผิดในข้อ ๑๑, ๑๒๘, ๑๓๖, ๑๙๘, ๒๑๔.

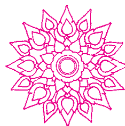
๑๔. ราชคิริกะ มีความเห็นผิดในข้อ ๖๔ ถึง ๖๙, ๑๒๕, ๑๕๒, ๑๖๖, ๑๖๗.

๑๕. สิทธัตถิกะ มีความเห็นผิดในข้อ ๖๔ ถึง ๖๙, ๑๖๖.

๑๖. เวตุลลกะ มีความเห็นผิดในข้อ ๑๗๖, ๑๗๗.

๑๗. เวตุลลกะ มหาสุญญตาวาทะ มีความเห็นผิดในข้อ ๑๗๐ ถึง ๑๗๔[๑].

จบเล่มที่ ๓๗ กถาวัตถุ

๑. การนับข้อของหนังสือ Guinde Through The Abhidhamma-Pitaka ไม่ตรงกับหนังสือนี้ สงสัยว่าจะนับตามอรรถกถาซึ่งขาดหายไปบางข้อ หนังสือนี้นับตามอภิธรรมปิฎก ครบทุกข้อ

เล่มที่ ๓๘ ชื่อยมก ภาคที่ ๑

(เป็นอภิธรรมปิฎก)

(คัมภีร์ยมก เป็นคัมภีร์ที่ ๖ แห่งอภิธรรมปิฎก แบ่งออกเป็น ๒ เล่ม หรือ ๒ ภาค คือ ภาคแรก เล่มที่ ๓๘ ว่าด้วย **ธรรมที่เป็นคู่ ๗** หัวข้อ คือ **๑. มูลยมก** ธรรมเป็นคู่อันเป็นมูล **๒. ขันธยมก** ธรรมเป็นคู่ คือขันธ์ **๓. อายตนยมก** ธรรมเป็นคู่คืออายตนะ **๔. ธาตุยมก** ธรรมเป็นคู่คือธาตุ **๕. สัจจยมก** ธรรมเป็นคู่คือสัจจะ **๖. สังขารยมก** ธรรมเป็นคู่คือสังขาร และ **๗. อนุสสยยมก** ธรรมเป็นคู่คืออนุสัย (กิเลสอันนอนเนื่องอยู่ในสันดาน) ; ภาคที่ ๒ เล่มที่ ๓๙ ว่าด้วย **ธรรมที่เป็นคู่** ๓ หัวข้อ คือ **๑. จิตตยมก** ธรรมเป็นคู่คือจิต **๒. ธัมมยมก** ธรรมเป็นคู่คือธรรม และ **๓. อินทริยยมก** ธรรมเป็นคู่คืออินทรีย์ (สภาพที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน).

(ต่อนี้ไปจะขยายความอย่างย่อ ๆ พอให้เห็นว่า หัวข้อธรรมที่เป็นคู่ทั้งเจ็ดในคัมภีร์ยมกภาคที่ ๑ หรือในเล่มที่ ๓๘ นั้น มีข้อความอย่างไรต่อไป).

๑. มูลยมก

(ธรรมเป็นคู่อันเป็นมูล)

ในหมวดนี้มี ๒ ส่วน คือเป็นบทตั้ง เรียก **อุทเทส** อย่างหนึ่ง เป็นบทอธิบาย เรียก **นิทเทส** อีกอย่างหนึ่ง.

บทตั้ง กล่าวถึง **กุศลธรรม** (ธรรมอันเป็นฝ่ายดี), **อกุศลธรรม** (ธรรมอันเป็นฝ่ายชั่ว), **อัพยากตธรรม** (ธรรมที่ไม่ดีไม่ชั่ว) และ **นามธรรม** (ธรรมที่เกี่ยวกับจิตใจ) แล้วแจกไปตามหลัก ๑๐ ประการ คือ ๑. มูล (รากเหง้า) ๒. เหตุ ๓. นิทาน (ต้นเหตุ) ๔. สมภพ (การเกิด) ๕. ปภพ (แดนเกิด) ๖. สมุฏฐาน (ที่ตั้ง) ๗. อาหาร ๘. อารมณ์ ๙. ปัจจัย (เครื่องสนับสนุน) ๑๐. สมุทัย (เหตุให้เกิด).

บทอธิบาย ขอยกตัวอย่างคำอธิบายเรื่องกุศลธรรมดังต่อไปนี้ ธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นกุศล ธรรมเหล่านั้นทั้งปวง ชื่อว่ากุศลมูลใช่หรือไม่? กุศลมูลมี ๓ ธรรมที่เหลือมิใช่กุศลมูล. ธรรมเหล่าใดมีกุศลเป็นมูล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ชื่อว่ากุศลใช่หรือไม่? ใช่ ธรรมเหล่าใดที่เป็นกุศล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ชื่อว่ามีมูลอันเดียวกับกุศลมูล

ใช่หรือไม่? ใช่ ธรรมเหล่าใดมีมูลอันเดียวกับกุศลมูล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ชื่อว่ากุศลใช่หรือไม่? รูปที่มีกุศลเป็นสมุฏฐาน ชื่อว่ามีมูลอันเดียวกับกุศลมูล แต่ไม่ชื่อว่ากุศล กุศลชื่อว่ามีมูลอันเดียวกับกุศลมูลด้วย เป็นกุศลด้วย ฯลฯ

(**หมายเหตุ :** เมื่อพิจารณาดูคำอธิบายแล้ว จะเห็นได้ว่า เป็นเรื่องต้องใช้ตรรกวิทยาในการเข้าใจความหมาย เช่น คำว่า รูป เรากล่าวว่า รูปเป็นกุศลไม่ได้ แต่กล่าวว่ารูปมีมูลอันเดียวกับกุศลมูลได้ ถ้ารูปนั้นมีกุศลเป็นสมุฏฐาน แต่คำว่า กุศลเป็นได้ทั้งสองอย่าง คือเป็นกุศลด้วย เป็นธรรมที่มีมูลอันเดียวกับกุศลมูลด้วย.

มีข้อที่ควรทราบ คือ กุศลมูล ๓ ได้แก่ **อโลภะ, อโทสะ, อโมหะ** อกุศลมูล ๓ ได้แก่ **โลภะ, โทสะ, โมหะ** อัพยากตมูล (มูลหรือรากของธรรมที่ไม่ดีไม่ชั่ว) ๓ ได้แก่ **อโลภะ, อโทสะ, อโมหะ** นามมูล (มูลหรือรากของนาม) มี ๙ อย่าง ได้แก่ **กุศลมูล ๓, อกุศลมูล ๓** และ **อัพยากตมูล** ๓ รวมกัน.

ข้อสังเกตเรื่องธรรมอันเป็นคู่ หัวเรื่องของพระไตรปิฎกเล่มนี้ คือ **ยมก** ได้แก่ธรรมที่เป็นคู่ ทำให้น่าค้นหาว่า เป็นคู่อย่างไร อยู่ที่ไหน ก็จะเห็นได้ว่า ในบทตั้งก็ตาม ในบทอธิบายก็ตาม จะกล่าวว่าธรรมที่เป็นอย่างนี้ จะเป็นอย่างนั้นด้วย หรือธรรมที่เป็นอย่างนั้น ชื่อว่าเป็นอย่างนี้ด้วย มีลักษณะเข้าคู่เสมอ).

๒. ขันธยมก
(ธรรมเป็นคู่คือขันธ์)

ในหมวดนี้เปลี่ยนวิธีกำหนดหัวข้อใหม่ ๓ วาร คือ **๑. ปัณณัตติวาร** วาระว่าด้วยบัญญัติ **๒. ปวัตติวาร** วาระว่าด้วยความเป็นไป **๓. ปริญญาวาร** วาระว่าด้วยการกำหนดรู้ :

๑. ปัณณัตติวาร วาระว่าด้วยบัญญัติ คือข้อนัดหมายกันรู้ คือขันธ์ (ส่วนหรือกอง) มี ๕ ได้แก่ **ขันธ์** คือรูป (ธาตุทั้งสี่ประชุมกันเป็นกาย รวมทั้งอาการที่เนื่องด้วยธาตุทั้งสี่), **เวทนา** (ความรู้สึก สุข ทุกข์ ไม่ทุกข์ไม่สุข), **สัญญา** (ความจำได้หมายรู้), **สังขาร** (ความคิดหรือเจตนา), **วิญญาณ** (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา หู เป็นต้น) ในปัณณัตติวารนี้ แบ่งเป็นวาระย่อยอีก ๒ คือ **อุทเทสวาร** วาระว่าด้วยบทตั้ง โดยกล่าว

ถึงขันธ์ ๕ ไปทีละข้อ เช่น กล่าวว่า **รูป** เป็นรูปขันธ์ **รูปขันธ์** เป็นรูป **นิทเทสวาร** วาระว่าด้วยบทอธิบาย เช่น อธิบายว่า คำว่า รูป เป็นรูปขันธ์ อธิบายว่า **ปิยรูป** (รูปอันเป็นที่รัก) **สาตรูป** (รูปอันเป็นที่พอใจ) จัดว่าเป็นรูป แต่ไม่ใช่เป็นรูปขันธ์ แต่รูปขันธ์เป็นรูปด้วย เป็นรูปขันธ์ด้วย (คำว่า รูป มีความหมายกว้าง รูปบางอย่างเป็นรูปขันธ์ บางอย่างมิใช่รูปขันธ์ แต่คำว่า รูปขันธ์ มีความหมายแคบ คือรูปขันธ์จัดเข้าในประเภทของรูปด้วย เป็นรูปขันธ์ด้วย-ผู้เขียน).

๒. ปวัตติวาร วาระว่าด้วยความเป็นไป แบ่งออกเป็น ๓ ส่วนย่อย คือ **๑. อุปปาทวาร** วาระว่าด้วยความเกิดขึ้น **๒. นิโรธวาร** วาระว่าด้วยความดับ **๓. อุปปาทนิโรธวาร** วาระว่าด้วยความเกิดความดับ.

ก. อุปปาทวาร รูปขันธ์เกิดขึ้นแก่ผู้ใด เวทนาขันธ์ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นด้วยใช่หรือไม่? ผู้เกิดเป็น **อสัญญสัตว์** เกิดเฉพาะรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ไม่เกิดขึ้น (เพราะอสัญญสัตว์มีขันธ์เดียว) ส่วนผู้ที่เกิดมีขันธ์ ๕ ย่อมมีทั้งรูปขันธ์ ทั้งเวทนาขันธ์เกิดขึ้น (เช่น มนุษย์). อนึ่ง เวทนาขันธ์เกิดแก่ผู้ใด รูปขันธ์ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นด้วยใช่หรือไม่? ผู้เกิดใน**อรูปภพ** ย่อมมีเวทนาขันธ์เกิดขึ้น แต่ไม่มีรูปขันธ์เกิดขึ้น (เช่น อรูปพรหม) ส่วนผู้ที่เกิดมีขันธ์ ๕ ย่อมมีทั้งเวทนาขันธ์ทั้งรูปขันธ์เกิดขึ้น ฯลฯ

ข. นิโรธวาร รูปขันธ์ของผู้ใดดับ เวทนาขันธ์ของผู้นั้นย่อมดับด้วยใช่หรือไม่? ผู้กำลังเคลื่อนจาก **อสัญญสัตว์** รูปขันธ์ย่อมดับ แต่เวทนาขันธ์ไม่ดับ ส่วนผู้กำลังเคลื่อนจากขันธ์ ๕ รูปขันธ์ก็ดับ เวทนาขันธ์ก็ดับ. อนึ่ง เวทนาขันธ์ของผู้ใดดับ รูปขันธ์ของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ผู้กำลังเคลื่อนจาก **อรูป** เวทนาขันธ์ย่อมดับ แต่รูปขันธ์ไม่ดับ ส่วนผู้กำลังเคลื่อนจากขันธ์ ๕ เวทนาขันธ์ย่อมดับ รูปขันธ์ย่อมดับ ฯลฯ

ค. อุปปาทนิโรธวาร รูปขันธ์ของผู้ใดเกิดขึ้น เวทนาขันธ์ของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ไม่ใช่ อนึ่ง เวทนาขันธ์ของผู้ใดดับ รูปขันธ์ของผู้นั้นย่อมเกิด ใช่หรือไม่? ไม่ใช่ ฯลฯ

๓. ปริญญาวาร วาระว่าด้วยการกำหนดรู้ ผู้ใดกำหนดรู้รูปขันธ์ ผู้นั้นย่อมกำหนดรู้เวทนาขันธ์ใช่หรือไม่? ใช่ อนึ่ง ผู้ใดกำหนดรู้เวทนาขันธ์ ผู้นั้นย่อมกำหนดรู้

รูปขันธ์ใช่หรือไม่? ใช่ ผู้ใดไม่กำหนดรู้รูปขันธ์ ผู้นั้นย่อมไม่กำหนดรู้เวทนาขันธ์ใช่หรือไม่? ใช่ อนึ่ง ผู้ใดไม่กำหนดรู้เวทนาขันธ์ ผู้นั้นย่อมไม่กำหนดรู้รูปขันธ์ใช่หรือไม่? ใช่

๓. อายตนยมก
(ธรรมเป็นคู่คืออายตนะ)

ในหมวดนี้ มีหัวข้อเช่นเดียวกับขันธยมก คือ **๑. ปัณณัตติวาร** วาระว่าด้วยบัญญัติ **๒. ปวัตติวาร** วาระว่าด้วยความเป็นไป **๓. ปริญญาวาร** วาระว่าด้วยการกำหนดรู้ :

๑. ปัณณัตติวาร วาระว่าด้วยบัญญัติ คือข้อนัดหมายกันรู้ คือ อายตนะ (ที่ต่อ) มี ๑๒ ได้แก่ อายตนะ คือ **ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ, ใจ, ธรรม.** ในปัณณัตติวารนี้ แบ่งเป็นวารย่อยอีก ๒ คือ **อุทเทสวาร** วาระว่าด้วยบทตั้ง โดยกล่าวถึงอายตนะ ๑๒ ไปทีละข้อ เช่น ตาเป็นอายตนะคือตาใช่หรือไม่? ตาที่เป็น **ตาทิพย์, ตาปัญญา** ไม่ใช่อายตนะคือตา ส่วนอายตนะคือตาเป็นตาด้วย เป็นอายตนะคือตาด้วย, อายตนะคือตาเป็นตาใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๒. ปวัตติวาร วาระว่าด้วยความเป็นไป แบ่งออกเป็น ๓ ส่วนย่อยเช่นเดียวกับในขันธยมกดังต่อไปนี้ : -

ก. อุปปาทวาร วาระว่าด้วยความเกิดขึ้น คำว่า อายตนะคือตาเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อายตนะคือหูย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น ใช่หรือไม่? ผู้เกิดเป็นสัตว์ที่มีตา แต่ไม่มีหู มีอายตนะคือตาเกิดขึ้น แต่ไม่มีอายตนะคือหูเกิดขึ้น ผู้เกิดเป็นสัตว์ที่มีทั้งตาทั้งหู อายตนะคือตา และอายตนะคือหู ย่อมเกิดขึ้น. อนึ่ง อายตนะคือหูเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อายตนะคือตาย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ผู้เกิดเป็นสัตว์ที่มีหู แต่ไม่มีตา มีอายตนะคือหูเกิดขึ้น แต่ไม่มีอายตนะคือตาเกิดขึ้น ผู้ใดเกิดเป็นสัตว์ที่มีอายตนะคือหู และอายตนะคือตา ย่อมมีทั้งอายตนะคือหูทั้งอายตนะคือตาเกิดขึ้น ฯลฯ

ข. นิโรธวาร วาระว่าด้วยความดับ คำว่า อายตนะคือตาของผู้ใดดับ อายตนะคือหูของผู้นั้นย่อมดับด้วยใช่หรือไม่? ผู้ที่กำลังเคลื่อนจากความเป็นสัตว์ที่มีตา แต่ไม่มีหู อายตนะคือตาย่อมดับ แต่อายตนะคือหูย่อมไม่ดับ ส่วนผู้ที่กำลังเคลื่อนจากความเป็นสัตว์ที่มีทั้งตาทั้งหู อายตนะคือตาและอายตนะคือหูย่อมดับ อนึ่ง อายตนะคือหูของผู้ใดย่อมดับ

อายตนะคือตาของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ผู้ที่กำลังเคลื่อนจากความเป็นสัตว์ที่มีหูแต่ไม่มีตา อายตนะคือหูย่อมดับ แต่อายตนะคือตาย่อมไม่ดับ ส่วนผู้ที่กำลังเคลื่อนจากความเป็นสัตว์ที่มีทั้งหูทั้งตา อายตนะคือหูและอายตนะคือตาย่อมดับ ฯลฯ

ค. อุปปาทนิโรธวาร วาระว่าด้วยความเกิดความดับ อายตนะคือตาเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อายตนะคือหูของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ไม่ใช่ อนึ่ง อายตนะคือหูของผู้ใดดับ อายตนะคือตาของผู้นั้นย่อมเกิดขึ้นใช่หรือไม่? ไม่ใช่ ฯลฯ

๓. ปริญญาวาร วาระว่าด้วยการกำหนดรู้ ผู้ใดกำหนดรู้อายตนะคือตา ผู้นั้นชื่อว่ากำหนดรู้อายตนะคือหูใช่หรือไม่? ใช่ อนึ่ง ผู้ใดกำหนดรู้อายตนะคือหู ผู้นั้นชื่อว่า กำหนดรู้อายตนะคือตาใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๔. ธาตุยมก
(ธรรมเป็นคู่คือธาตุ)

ธาตุยมกนี้ ก็อย่างเดียวกับอายตนยมก มีวิธีแบ่งเป็น ๓ หมวด คือ ๓ วารใหญ่ และมีวิธีการอธิบายเป็นอย่างเดียวกัน ความต่างกันอยู่ที่จำนวน คืออายตนะมี ๑๒ เป็นอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ส่วนธาตุมี ๑๘ ได้แก่ ธาตุ คือ **ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย ; รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ ;** ธาตุ คือ **จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ, ชิวหาวิญญาณ, กายวิญญาณ** (ธาตุรู้ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย) ; **มโนธาตุ** (ธาตุคือใจ), **มโนวิญญาณธาตุ** (ธาตุรู้ทางใจ), **ธัมมธาตุ** (ธาตุคือสิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ).

๕. สัจจยมก
(ธรรมเป็นคู่คือความจริง)

๑. ปัณณัตติวาร วาระว่าด้วยบัญญัติ. อริยสัจมี ๔ คือ **ทุกขสัจ** ความจริงคือทุกข์, **สมุทยสัจ** ความจริงคือเหตุให้ทุกข์เกิด, **นิโรธสัจ** ความจริงคือความดับทุกข์, **มัคคสัจ** ความจริงคือหนทางให้ถึงความดับทุกข์ **ก. อุทเทสวาร** วาระว่าด้วยบทตั้ง ทุกข์เป็นทุกขสัจ, ทุกขสัจ เป็นทุกข์ ฯลฯ **ข. นิทเทสวาร** วาระว่าด้วยคำอธิบาย ทุกข์เป็นทุกขสัจใช่หรือไม่? ใช่ ทุกขสัจ เป็นทุกข์ใช่หรือไม่? ทุกขสัจที่เหลือ เว้นแต่ทุกข์ที่เป็นไปทางกาย ทุกข์ที่เป็นไปทางจิต เป็นทุกขสัจ มิใช่ทุกข์ ; ทุกข์ที่เป็นไปทางกาย ทุกข์ที่เป็นไปทางจิต เป็นทุกข์ด้วย เป็นทุกขสัจด้วย ฯลฯ

๒. ปวัตติวาร วาระว่าด้วยความเป็นไป. **อุปปาทวาร** วาระว่าด้วยความเกิดขึ้น ทุกขสัจเกิดขึ้นแก่ผู้ใด สมุทยสัจย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? เมื่อเกิดเป็นสัตว์ทุกชนิด ทุกขสัจย่อมเกิดขึ้น ในขณะแห่งความเกิดขึ้นของจิตที่มิได้ประกอบด้วยตัณหา แต่สมุทยสัจไม่เกิดขึ้น แต่ในขณะที่ตัณหาเกิดขึ้น ทุกขสัจย่อมเกิดขึ้นด้วย ทุกขสมุทยสัจย่อมเกิดขึ้นด้วย อนึ่ง สมุทยสัจเกิดขึ้นแก่ผู้ใด ทุกขสัจย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ **นิโรธวาร** วาระว่าด้วยความดับ ทุกขสัจของผู้ใดดับ สมุทยสัจของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? เมื่อเคลื่อน (จุติ) จากความเป็นสัตว์ทุกชนิด ในขณะแห่งความดับของจิตที่ไม่ประกอบด้วยตัณหา ทุกขสัจย่อมดับ แต่สมุทยสัจไม่ดับ แต่ในขณะที่ตัณหาดับ ทุกขสัจย่อมดับด้วย สมุทยสัจย่อมดับด้วย อนึ่ง สมุทยสัจของผู้ใดดับ ทุกขสัจของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ **อุปปาทนิโรธวาร** วาระว่าด้วยความเกิดและความดับ ทุกขสัจของผู้ใดเกิดขึ้น สมุทยสัจของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ไม่ใช่ อนึ่ง สมุทยสัจของผู้ใดดับ ทุกขสัจของผู้นั้นย่อมเกิดขึ้นใช่หรือไม่? ไม่ใช่ ฯลฯ

๓. ปริญญาวาร วาระว่าด้วยการกำหนดรู้ ผู้ใดกำหนดรู้ทุกขสัจ ผู้นั้นย่อมละสมุทยสัจ ใช่หรือไม่? ใช่ อนึ่ง ผู้ใดละสมุทยสัจได้ ผู้นั้นย่อมกำหนดรู้ทุกขสัจใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๖. สังขารยมก
(ธรรมเป็นคู่คือสังขาร หรือเครื่องปรุง)

๑. ปัณณัตติวาร วาระว่าด้วยบัญญัติ. สังขารมี ๓ คือ **กายสังขาร** เครื่องปรุงกาย, **วจีสังขาร** เครื่องปรุงวาจา, **จิตตสังขาร** เครื่องปรุงจิต : ลมหายใจเข้าออก ชื่อว่าเครื่องปรุงกาย, วิตก ความตรึก วิจาร ความตรอง ชื่อว่าเครื่องปรุงวาจา, สัญญา ความจำได้หมายรู้ และเวทนา ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข ชื่อว่าเครื่องปรุงจิต. **ธรรมทั้งปวงที่สัมปยุตกับจิต เว้นวิตกวิจาร ชื่อว่าเครื่องปรุงจิต**[๑]

๑. ตรงที่เรียงตัวพิเศษไว้นี้ เป็นหลักวิชาพิเศษ ที่อธิบายถึงจิตตสังขารอย่างน่าสนใจ จึงได้ทำเครื่องหมายให้สังเกตโดยง่าย คำว่า สัมปยุต คือ เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีอารมณ์ มีวัตถุเป็นอันเดียวกัน

นอกจากนี้ ลีลาในการอธิบายก็ทำนองเดียวกับที่เคยกล่าวมาแล้ว.

๗. อนุสยยมก

(ธรรมเป็นคู่คืออนุสัย)

(ในหมวดนี้ ลีลาในการอธิบายเปลี่ยนไป โดยได้แบ่งหัวข้อเป็น ๗ วาระ คือ **๑. อนุสยวาร** วาระว่าด้วยกิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน **๒. สานุสยวาร** วาระว่าด้วยบุคคลผู้มีอนุสัย **๓. ปชหนวาร** วาระว่าด้วยการละ **๔. ปริญญาวาร** วาระว่าด้วยการกำหนดรู้ **๕. ปหีนวาร** วาระว่าด้วยอนุสัยที่บุคคลละได้แล้ว **๖. อุปปัชชนวาร** วาระว่าด้วยการเกิดขึ้น และ **๗. ธาตุวาร** วาระว่าด้วยธาตุ คือผู้เกิดในธาตุไหน คือ **กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ** จะมีอนุสัยอะไรบ้าง ต่อไปนี้จะยกวาระทั้งเจ็ดขึ้นมากล่าวเป็นลำดับ แต่ก่อนจะถึงวาระทั้งเจ็ดนั้น มีบทตั้งที่อธิบายเรื่องอนุสัยไว้ อันนับเป็นหลักวิชาที่น่าสนใจ). **อนุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องในสันดานหรือที่แฝงตัว) ๗**

ได้แก่ อนุสัย คือ **กามราคะ** (ความกำหนดในกาม), **ปฏิฆะ** (ความขัดใจ). **มานะ** (ความถือตัว), **ทิฏฐิ** (ความเห็น), **วิจิกิจฉา** (ความลังเลสงสัย), **ภวราคะ** (ความยินดีในภพคือความมีความเป็น), **อวิชชา** (ความหลงไม่รู้จริง).

อนุสัยคือกามราคะย่อมแฝงตัวตามในที่ไหน? ในเวทนาทั้งสอง (คือสุขเวทนาและอุเบกขาเวทนา) ในกามธาตุ. อนุสัยคือปฏิฆะย่อมแฝงตัวตามในที่ไหน? ในทุกขเวทนา. อนุสัยคือมานะย่อมแฝงตัวตามในที่ไหน? ในเวทนา ๒ (คือสุขเวทนาและอุเบกขาเวทนา) ในกามธาตุ,[๑] ในรูปธาตุ, ในอรูปธาตุ. อนุสัยคือทิฏฐิย่อมแฝงตัวตามในที่ไหน? ในธรรมที่เนื่องด้วยสักกายะ (กายของตน) ทั้งปวง. อนุสัยคือวิจิกิจฉาย่อมแฝงตัวตามในที่ไหน? ในธรรมที่เนื่องด้วยสักกายะ (กายของตน) ทั้งปวง. อนุสัยคือภวราคะย่อมแฝงตัวตามในที่ไหน? ในรูปธาตุและในอรูปธาตุ. อนุสัยคืออวิชชาย่อมแฝงตัวตามในที่ไหน? ในธรรมที่เนื่องด้วยสักกายะ (กายของตน) ทั้งปวง.

๑. คำว่า กามธาตุ มีความหมายประกอบในเวทนา ๒, ส่วนคำว่า รูปธาตุ และอรูปธาตุ ไม่เกี่ยวกับเวทนาทั้งสองนั้นเลย

๑. **อนุสยวาร** วาระว่าด้วยกิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน หรือที่แฝงตัวตาม อนุสัยคือกามราคะของผู้ใดย่อมแฝงตัวตาม อนุสัยคือปฏิฆะของผู้นั้นย่อมแฝงตัวตามใช่หรือไม่? ใช่ อนึ่ง อนุสัยคือปฏิฆะของผู้ใดย่อมแฝงตัวตาม อนุสัยคือกามราคะของผู้นั้นย่อมแฝงตัวตามใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๒. **สานุสยวาร** วาระว่าด้วยบุคคลผู้มีอนุสัย ผู้ใดมีอนุสัยเป็นกามราคานุสัย ผู้นั้นย่อมมีอนุสัยเป็นปฏิฆานุสัยใช่หรือไม่? ใช่ อนึ่ง ผู้ใดมีอนุสัยเป็นปฏิฆานุสัย ผู้นั้นย่อมมีอนุสัยเป็นกามราคานุสัยใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๓. **ปชหนวาร** วาระว่าด้วยการละ ผู้ใดละกามราคานุสัยได้ ผู้นั้นย่อมละปฏิฆานุสัยได้ใช่หรือไม่? ใช่ อนึ่ง ผู้ใดละปฏิฆานุสัยได้ ผู้นั้นย่อมละกามราคานุสัยได้ใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๔. **ปริญญาวาร** วาระว่าด้วยการกำหนดรู้ ผู้ใดกำหนดรู้กามราคานุสัย ผู้นั้นย่อมกำหนดรู้ปฏิฆานุสัยใช่หรือไม่? ใช่ ผู้ใดกำหนดรู้ปฏิฆานุสัย ผู้นั้นย่อมกำหนดรู้กามราคานุสัยใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๕. **ปหีนวาร** วาระว่าด้วยอนุสัยที่ละได้แล้ว กามราคานุสัยอันผู้ใดละได้แล้ว ปฏิฆานุสัยอันผู้นั้นละได้แล้วใช่หรือไม่? ใช่ ปฏิฆานุสัยอันผู้ใดละได้แล้ว กามราคานุสัยอันผู้นั้นละได้แล้วใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

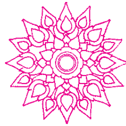
๖. **อุปปัชชนวาร** วาระว่าด้วยการเกิดขึ้น กามราคานุสัยเกิดขึ้นแก่ผู้ใด ปฏิฆานุสัยย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ใช่ ปฏิฆานุสัยเกิดขึ้นแก่ผู้ใด กามราคานุสัยย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๗. **ธาตุวาร** วาระว่าด้วยธาตุ บุคคลเคลื่อนแล้วจากกามธาตุ กำลังเข้าถึงกามธาตุ มีอนุสัยกี่อย่างแฝงตัวตาม มีอนุสัยกี่อย่างดับไป? บุคคลเคลื่อนแล้วจากกามธาตุ กำลังเข้าถึงรูปธาตุ มีอนุสัยกี่อย่างแฝงตัวตาม มีอนุสัยกี่อย่างดับไป? บุคคลเคลื่อนแล้วจากกามธาตุ กำลังเข้าถึงอรูปธาตุ มีอนุสัยกี่อย่างแฝงตัวตาม มีอนุสัยกี่อย่างดับไป? ฯลฯ (เป็นคำถามนับจำนวนร้อยข้อ ต่อไปนี้เป็นคำตอบพอเป็นตัวอย่าง) บุคคลเคลื่อนแล้วจากกามธาตุ กำลังเข้าถึงกามธาตุ บางคนก็มีอนุสัย ๗ อย่าง บางคนก็มีอนุสัย ๕ อย่าง

แฝงตัวตาม อนุสัยที่ดับไม่มี. บุคคลเคลื่อนแล้วจากกามธาตุ กำลังเข้าถึงรูปธาตุ บางคนมีอนุสัย ๗ อย่าง บางคนมีอนุสัย ๕ อย่าง บางคนมีอนุสัย ๓ อย่างแฝงตัวตาม อนุสัยที่ดับไม่มี ฯลฯ

(**หมายเหตุ :** เมื่อกล่าวถึง **ปุถุชน** คือผู้ยังหนาไปด้วยกิเลส ก็กล่าวถึงว่า อนุสัย ๗ แฝงตัวตาม ส่วนบุคคล **ผู้มีอนุสัยเพียง ๕ ได้แก่ พระโสดาบันและพระสกทาคามี** เพราะท่านเหล่านี้ละอนุสัยได้ ๒ คือ **ทิฏฐิ** (ความเห็นผิด) **วิจิกิจฉา** (ความลังเลสงสัย) ยังเหลืออีก ๕ คือ **กามราคะ** (ความกำหนัดในกาม) **ปฏิฆะ** (ความขัดใจ), **มานะ** (ความถือตัว), **ภวราคะ** (ความยินดีในความมีความเป็น คือในรูปฌาน อรูปฌาน), **อวิชชา** (ความไม่รู้) คำว่า ความไม่รู้สำหรับพระอริยบุคคล หมายถึง ความไม่รู้ชั้นสูงที่ทำให้ยังมิได้เป็นพระอรหันต์. **ผู้มีอนุสัย ๓ ได้แก่พระอนาคามี** คือท่านละกามราคะ, ปฏิฆะ, ทิฏฐิ, วิจิกิจฉาได้ แต่ยังละมานะ, ภวราคะ และอวิชชาไม่ได้).

จบพระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๘

เล่มที่ ๓๙ ชื่อยมก ภาคที่ ๒

(เป็นอภิธรรมปิฎก)

(ได้กล่าวแล้วว่า ในเล่มที่ ๓๙ นี้ มีหัวข้อแห่งยมกเพียง ๓ คือ **๑. จิตตยมก** (ธรรมที่เป็นคู่คือจิต) **๒. ธัมมยมก** (ธรรมที่เป็นคู่คือธรรม) **๓. อินทริยยมก** (ธรรมที่เป็นคู่คืออินทรีย์ คือธรรมที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน) วิธีอธิบายทั้งสามหัวข้อไม่เหมือนกัน ดังจะกล่าวต่อไปเมื่อถึงหัวข้อนั้น ๆ).

๑. จิตตยมก

(ธรรมเป็นคู่คือจิต)

หัวข้อใหญ่ของจิตตยมก คือ **อุทเทส หรือบทตั้ง** กับ **นิทเทส หรือบทอธิบาย** แล้วมีหัวข้อย่อยที่บทตั้ง และคำอธิบายเกี่ยวข้องด้วย ๔ วาระ คือ **๑. ปุคคลวาร** วาระว่าด้วยบุคคล **๒. ธัมมวาร** วาระว่าด้วยธรรม **๓. ปุคคลธัมมวาร** วาระว่าด้วยบุคคลและธรรม **๔. มิสสกวาร** วาระว่าด้วยจิตที่ผสมด้วยกิเลส.

ก. อุทเทสหรือบทตั้ง

๑. ปุคคลวาร วาระว่าด้วยบุคคล จิตของบุคคลใดย่อมเกิดขึ้น ยังไม่ดับ จิตของบุคคลนั้นจักดับ จักไม่เกิดขึ้น อนึ่ง จิตของบุคคลใดจักดับ จักไม่เกิดขึ้น จิตของบุคคลนั้นย่อมเกิดขึ้น ยังไม่ดับ ฯลฯ

๒. ธัมมวาร วาระว่าด้วยธรรม จิตใดย่อมเกิดขึ้นยังไม่ดับ จิตนั้นจักดับ จักไม่เกิดขึ้น อนึ่ง จิตใดจักดับ จักไม่เกิดขึ้น จิตนั้นย่อมเกิดขึ้น ยังไม่ดับ[๑] ฯลฯ

๓. ปุคคลธัมมวาร วาระว่าด้วยบุคคลและธรรม จิตใดของบุคคลใดย่อมเกิดขึ้น ยังไม่ดับ จิตนั้นของบุคคลนั้นจักดับ จักไม่เกิดขึ้น อนึ่ง จิตใดของบุคคลใดจักดับ จักไม่เกิดขึ้น จิตนั้นของบุคคลนั้นย่อมเกิดขึ้น ยังไม่ดับ. ฯลฯ

๔. มิสสกวาร วาระว่าด้วยจิตที่ผสมด้วยกิเลส จิตอันมีราคะของผู้ใดย่อมเกิดขึ้น ; จิตปราศจากราคะของผู้ใดย่อมเกิดขึ้น ; ฯลฯ จิตนั้น ๆ ของผู้นั้นจักดับ จักไม่เกิดขึ้น อนึ่ง จิตนั้น ๆ ของผู้ใดจักดับ จักไม่เกิดขึ้น จิตนั้น ๆ ของผู้นั้นย่อมเกิดขึ้น ยังไม่ดับ ฯลฯ

๑. พึงสังเกตว่า คำว่า บุคคล กับคำว่า ธรรม ในวาระทั้งสองนี้ต่างกันอย่างไร

ข. นิทเทสหรือบทอธิบาย

๑. นำบทตั้งในปุคคลวารมาตั้งเป็นคำถามว่า เป็นเช่นนั้นใช่หรือไม่ แล้วตอบว่า ในขณะเกิดขึ้นแห่งจิตสุดท้าย จิตของผู้นั้นย่อมเกิดขึ้น ยังไม่ดับ (แต่) จักดับ จักไม่เกิดขึ้น. ในขณะเกิดขึ้นแห่งจิตของบุคคลนอกนี้ จิตของเขาย่อมเกิดขึ้น ยังไม่ดับ (แต่) จักดับด้วย จักเกิดขึ้นด้วย ฯลฯ

๒. นำบทตั้งในธัมมวารมาตั้งเป็นคำถามว่า เป็นเช่นนั้นใช่หรือไม่ แล้วตอบว่า ใช่ แต่ในกรณีที่ว่าจิตใดย่อมไม่เกิดขึ้น ย่อมดับ จิตนั้นจักไม่ดับ จักเกิดขึ้น ดังนี้ ตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น และในกรณีที่ว่าจิตใดจักไม่ดับ จักเกิดขึ้น จิตนั้นย่อมไม่เกิด (แต่) ย่อมดับ ดังนี้ ตอบว่า ไม่มี.

๓. นำบทตั้งในปุคคลธัมมวารมาตั้งเป็นคำถามแล้วตอบเช่นเดียวกับในธัมมวาร.

๔. บทอธิบายในมิสสกวาร มิได้ตั้งเป็นคำถามคำตอบ แต่กล่าวว่า เมื่ออธิบายถึงจิตของบุคคลใด โดยภาวะของตน เมื่ออธิบายถึงจิตใดและจิตของบุคคลใด โดยอรรถอันเดียวกัน (กล่าวย้อนไปถึงวารทั้งสามข้างต้น) บุคคลใดมีจิตประกอบด้วยราคะ ฯลฯ มีธรรมอันมีข้าศึก มีธรรมอันไม่มีข้าศึก ธรรมที่เป็นคู่ (ยมก) ๓ ประการ คือ **มูลยมก** (ธรรมที่เป็นคู่อันเป็นมูล) **จิตตยมก** (ธรรมที่เป็นคู่คือจิต) **ธัมมยมก** (ธรรมที่เป็นคู่คือธรรม) ย่อมเป็นไป จนถึงธรรมที่มีข้าศึกและไม่มีข้าศึก (คือเมื่อกล่าวถึงจิตของบุคคลมีราคะ จนถึงไม่มีข้าศึก ย่อมเข้าในลักษณะยมก ๓ ประการ)

๒. ธัมมยมก

(ธรรมที่เป็นคู่คือธรรม)

๑. ปัณณัตติวาร วาระว่าด้วยบัญญัติ

ก. อุทเทสหรือบทตั้ง

กุศล เป็นกุศลธรรม กุศลธรรม เป็นกุศล. อกุศล เป็นอกุศลธรรม อกุศลธรรม เป็นอกุศล. อัพยากฤต เป็นอัพยากตธรรม อัพยากตธรรม เป็นอัพยากฤต ฯลฯ

ข. นิทเทสหรือบทอธิบาย

กุศล เป็นกุศลธรรมใช่หรือไม่? ใช่ กุศลธรรม เป็นกุศลใช่หรือไม่? ใช่ อกุศล เป็นอกุศลธรรมใช่หรือไม่? ใช่ อกุศลธรรม เป็นอกุศลใช่หรือไม่? ใช่ อัพยากฤต เป็นอัพยากตธรรมใช่หรือไม่? ใช่ อัพยากตธรรม เป็นอัพยากฤตใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๒. ปวัตติวาร วาระว่าด้วยความเป็นไป

ก. อุปปาทวาร วาระว่าด้วยความเกิดขึ้น

กุศลธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อกุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ไม่ใช่ อนึ่ง อกุศลธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้ใด กุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ไม่ใช่

กุศลธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อัพยากตธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ในขณะเกิดขึ้นแห่งกุศลทั้งหลายในอรูป (ซึ่งมีขันธ์ ๔) กุศลธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น อัพยากตธรรมย่อมไม่เกิดขึ้น ในขณะเกิดขึ้นแห่งกุศลทั้งหลายในขันธ์ ๕ ทั้งกุศลธรรมและอัพยากตธรรมย่อมเกิดแก่ผู้นั้น อนึ่ง อัพยากตธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้ใด กุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ในขณะที่เกิดขึ้นแห่งจิตที่ไม่ประกอบด้วยกุศลอันเป็นไปแก่สัตว์ทั้งปวงผู้กำลังเกิด อัพยากตธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น กุศลธรรมย่อมไม่เกิดขึ้น แต่ในขณะที่เกิดขึ้น แห่งกุศลทั้งหลายในขันธ์ ๕ ทั้งอัพยากตธรรมและกุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น.

อกุศลธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อัพยากตธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ในขณะเกิดขึ้นแห่งอกุศลทั้งหลายในอรูป (ซึ่งมีขันธ์ ๔) อกุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น อัพยากตธรรมย่อมไม่เกิดขึ้น ในขณะเกิดขึ้นแห่งอกุศลทั้งหลายในขันธ์ ๕ ทั้งกุศลธรรมและอัพยากตธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น. อนึ่ง อัพยากตธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อกุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ในขณะเกิดขึ้นแห่งจิตที่ไม่ประกอบด้วยกุศลอันเป็นไปแก่สัตว์ทั้งปวงผู้กำลังเกิด อัพยากตธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น อกุศลธรรมย่อมไม่เกิดขึ้น แต่ในขณะที่เกิดขึ้นแห่งอกุศลทั้งหลายในขันธ์ ๕ ทั้งอัพยากตธรรมทั้งอกุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ฯลฯ

ข. นิโรธวาร วาระว่าด้วยความดับ

กุศลธรรมของผู้ใดดับ อกุศลธรรมของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ไม่ใช่ อนึ่ง อกุศลธรรมของผู้ใดดับ กุศลธรรมของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ไม่ใช่

กุศลธรรมของผู้ใดดับ อัพยากตธรรมของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ในขณะดับแห่งกุศลทั้งหลายในอรูป กุศลธรรมของผู้นั้นย่อมดับ อัพยากตธรรมย่อมไม่ดับ ในขณะดับแห่งกุศลทั้งหลายในขันธ์ ๕ ทั้งกุศลธรรมทั้งอัพยากตธรรมย่อมดับ อนึ่ง อัพยากตธรรมของผู้ใดดับ กุศลธรรมของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ในขณะดับแห่งจิตอันไม่ประกอบด้วยกุศลที่เป็นไปแก่สัตว์ทั้งปวง ผู้กำลังเคลื่อน (จุติ) อัพยากตธรรมของสัตว์เหล่านั้นย่อมดับ กุศลธรรมย่อมไม่ดับ แต่ในขณะดับแห่งกุศลทั้งหลายในขันธ์ ๕ ทั้งอัพยากตธรรมทั้งกุศลธรรมของสัตว์เหล่านั้นย่อมดับ.

อกุศลธรรมของผู้ใดดับ อัพยากตธรรมของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ในขณะดับแห่งอกุศลทั้งหลายในอรูป อกุศลธรรมของผู้นั้นย่อมดับ อัพยากตธรรมย่อมไม่ดับ ในขณะดับแห่งอกุศลทั้งหลายในขันธ์ ๕ ทั้งอกุศลธรรมทั้งอัพยากตธรรมของผู้นั้นย่อมดับ อนึ่ง อัพยากตธรรมของผู้ใดดับ อกุศลธรรมของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ในขณะดับแห่งจิตอันไม่ประกอบด้วยอกุศลที่เป็นไปแก่สัตว์ทั้งปวง ผู้กำลังเคลื่อน (จุติ) อัพยากตธรรมของสัตว์เหล่านั้นย่อมดับ อกุศลธรรมย่อมไม่ดับ แต่ในขณะดับแห่งอกุศลทั้งหลายในขันธ์ ๕ ทั้งอัพยากตธรรมทั้งอกุศลธรรมของสัตว์เหล่านั้นย่อมดับ ฯลฯ

ค. อุปปาทนิโรธวาร วาระว่าด้วยความเกิดขึ้นและความดับ

กุศลธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อกุศลธรรมของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ไม่ใช่ อนึ่ง กุศลธรรมของผู้ใดดับ กุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ไม่ใช่

กุศลธรรมเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อัพยากตธรรมของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ไม่ใช่ อนึ่ง อัพยากตธรรมของผู้ใดดับ กุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ไม่ใช่

อกุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ใด อัพยากตธรรมของผู้นั้นย่อมดับใช่หรือไม่? ไม่ใช่ อนึ่ง อัพยากตธรรมของผู้ใดย่อมดับ อกุศลธรรมย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ไม่ใช่ ฯลฯ

๓. ภาวนาวาร วาระว่าด้วยการทำให้เกิด

ผู้ใดทำกุศลธรรมให้เกิด ผู้นั้นย่อมละอกุศลธรรมได้ใช่หรือไม่? ใช่ อนึ่ง ผู้ใดละอกุศลธรรมได้ผู้นั้นย่อมทำกุศลธรรมให้เกิดใช่หรือไม่? ใช่ ผู้ใดไม่ทำกุศลธรรมให้เกิดขึ้น

ผู้นั้นย่อมละอกุศลธรรมไม่ได้ใช่หรือไม่? ใช่ อนึ่ง ผู้ใดละอกุศลธรรมไม่ได้ ผู้นั้นย่อมทำกุศลธรรมให้เกิดไม่ได้ใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๓. อินทริยยมก

(ธรรมเป็นคู่คืออินทรีย์ ได้แก่ ธรรมที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน)

๑. ปัณณัตติวาร วาระว่าด้วยบัญญัติ

อินทรีย์มี ๒๒ มีอินทรีย์คือตา เป็นต้น มีอินทรีย์ของพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้สัจจธรรมเป็นที่สุด (ดูรายละเอียดในหน้า ๔๒)

ก. อุทเทสหรือบทตั้ง

ตา เป็นอินทรีย์คือตา อินทรีย์คือตา เป็นตา; **หู** เป็นอินทรีย์คือหู อินทรีย์คือหูเป็นหู; **จมูก** เป็นอินทรีย์คือจมูก อินทรีย์คือจมูก เป็นจมูก ฯลฯ.

ข. นิทเทสหรือบทอธิบาย

ตา เป็นอินทรีย์คือตาใช่หรือไม่? ตา คือตาทิพย์ ตาปัญญา มิใช่อินทรีย์คือตา ส่วนอินทรีย์คือตา เป็นตาด้วย เป็นอินทรีย์คือตาด้วย อินทรีย์คือตา เป็นตาใช่หรือไม่? ใช่ **หู** เป็นอินทรีย์คือหูใช่หรือไม่? หูที่เป็นหูทิพย์ ที่เป็น **ตัณหาโสตะ** (กระแสคือตัณหา[๑]) ไม่ใช่อินทรีย์คือหู ส่วนอินทรีย์คือหู เป็นหูด้วย เป็นอินทรีย์คือหูด้วย อินทรีย์คือหู เป็นหูใช่หรือไม่? ใช่ **จมูก** เป็นอินทรีย์คือจมูกใช่หรือไม่? ใช่ อินทรีย์คือจมูก เป็นจมูกใช่หรือไม่? ใช่ ฯลฯ

๒. ปวัตติวาร วาระว่าด้วยความเป็นไป

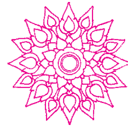
อินทรีย์คือ **ตา** เกิดขึ้นแก่ผู้ใด อินทรีย์คือ **หู** ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ผู้กำลังเกิดเป็นสัตว์ที่มีตา แต่ไม่มีหู อินทรีย์คือตาย่อมเกิดขึ้น แต่อินทรีย์คือหูย่อมไม่เกิดขึ้น ผู้กำลังเกิดเป็นสัตว์ที่มีทั้งตาทั้งหู ทั้งอินทรีย์คือตาทั้งอินทรีย์คือหูย่อมเกิดขึ้น. อนึ่ง อินทรีย์คือ **หู** เกิดขึ้นแก่ผู้ใด อินทรีย์คือ **ตา** ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นใช่หรือไม่? ผู้กำลังเกิดเป็นสัตว์ที่มีหู แต่ไม่มีตา อินทรีย์คือหูย่อมเกิดขึ้น แต่อินทรีย์คือตาย่อมไม่เกิดขึ้น ผู้กำลังเกิดเป็นสัตว์ที่มีทั้งหูทั้งตา ทั้งอินทรีย์คือหูทั้งอินทรีย์คือตาย่อมเกิดขึ้น ฯลฯ

๑. ตรงนี้เป็นการเล่นคำ เพราะโสตะ แปลว่า หู ก็ได้ แปลว่า กระแส ก็ได้

๓. ปริญญาวาร วาระว่าด้วยการกำหนดรู้

ผู้ใดกำหนดรู้อินทรีย์คือ **ตา** ผู้นั้นย่อมกำหนดรู้อินทรีย์คือ **หู** ใช่หรือไม่? ใช่ อนึ่ง ผู้ใดกำหนดรู้อินทรีย์คือ **หู** ผู้นั้นย่อมกำหนดรู้อินทรีย์คือ **ตา** ใช่หรือไม่? ใช่

ผู้ใดกำหนดรู้อินทรีย์คือ **ตา** ผู้นั้นย่อมละได้ซึ่งอินทรีย์คือ **โทมนัส** (ความเสียใจ) ใช่หรือไม่? ไม่ใช่ อนึ่ง ผู้ใดละได้ซึ่งอินทรีย์คือ **โทมนัส** ผู้นั้นย่อมกำหนดรู้อินทรีย์คือ **ตา** ใช่หรือไม่? ไม่ใช่ ฯลฯ

เล่มที่ ๔๐ ชื่อปัฏฐาน ภาคที่ ๑

(เป็นอภิธรรมปิฎก)

(คำว่า **ปัฏฐาน** เป็นชื่อของคัมภีร์ที่ ๗ แห่งอภิธรรมปิฎก โปรดย้อนไปดูคำอธิบายหน้า ๓ อีกครั้งหนึ่ง)

คัมภีร์ปัฏฐานที่พิมพ์ในฉบับไทยมี ๖ เล่มใหญ่ ตั้งแต่เล่มที่ ๔๐ ถึงเล่มที่ ๔๕ คือ **เล่มที่ ๔๐ ว่าด้วยอนุโลมติกปัฏฐาน** ได้แก่ ปัจจัยอันเกี่ยวกับธรรม ๓ อย่าง คือ **กุศลธรรม ๓ อย่าง, เวทนา ๓ อย่าง, วิบาก ๓ อย่าง, อุปาทินนะ ๓ อย่าง, สังกิลิฏฐะ ๓ อย่าง** (คือพูดถึงปัจจัยแห่งธรรมใน **คัมภีร์ธัมมสังคณี** ดูข้อความในหน้า ๕-๖ ข้อ ๑ ถึงข้อ ๕).

เล่มที่ ๔๑ เป็นตอนที่ ๒ ว่าด้วยอนุโลมติกปัฏฐาน ต่อมาจากเล่มที่ ๔๐ คือ อธิบายถึงปัจจัยแห่งหัวข้อธรรม ๓ อย่างในคัมภีร์ธัมมสังคณี ตั้งแต่ข้อ ๖ ถึงข้อ ๒๒. (ดูข้อความในหน้า ๖ ข้อ ๖ ถึงหน้า ๗ ข้อ ๒๒).

เล่มที่ ๔๒ เป็นตอนที่ ๓ ว่าด้วยอนุโลมทุกปัฏฐานตอนต้น อธิบายถึงปัจจัยแห่งหัวข้อธรรม ๒ อย่างในคัมภีร์ธัมมสังคณี ตั้งแต่แม่บทที่ ๒ **เหตุโคจฉกะ** ถึงแม่บทที่ ๑๐ **ปรามาสโคจฉกะ** (ดูข้อความในหน้า ๗-๘).

เล่มที่ ๔๓ เป็นตอนที่ ๔ ว่าด้วยอนุโลมทุกปัฏฐานตอนปลาย อธิบายถึงหัวข้อธรรม ๒ อย่างในคัมภีร์ธัมมสังคณี ตั้งแต่แม่บทที่ ๑๑ **มหันตรทุกะ** ถึงแม่บทที่ ๑๔ **ปิฏฐิทุกะ** (ดูข้อความในหน้า ๘).

เล่มที่ ๔๔ เป็นตอนที่ ๕ ว่าด้วยธรรมหมวด ๒ หมวด ๓ ผสมกัน, ธรรมหมวด ๓ หมวด ๒ ผสมกัน, ธรรมหมวด ๓ หมวด ๓ ผสมกัน, ธรรมหมวด ๒ หมวด ๒ ผสมกัน แต่ก็คงใช้ข้อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณีเป็นบทตั้งเช่นเดิม.

เล่มที่ ๔๕ เป็นตอนที่ ๖ ว่าด้วยหัวข้อสำคัญ ๓ ประการ คือ ๑. ปัจจนียปัฏฐาน ว่าด้วยธรรมที่เป็นปัจจัย โดยปฏิเสธข้อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณี คือนำข้อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณีมาตั้งแล้วปฏิเสธว่า อาศัยธรรมที่มิใช่ข้อนั้น ๆ ธรรมที่มิใช่ข้อนั้น ๆ ก็เกิดขึ้น **๒. อนุโลมปัจจนียปัฏฐาน** ว่าด้วยธรรมที่เป็นปัจจัย โดยอาศัยข้อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณี

แต่ธรรมที่เกิดขึ้นเป็นธรรมมิใช่ข้อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณี เช่น อาศัยกุศลธรรมเกิดธรรมที่มิใช่กุศล ๓. **ปัจจนียานุโลมปัฏฐาน** ว่าด้วยธรรมที่เป็นปัจจัย โดยอาศัยธรรมที่มิใช่ข้อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณี แต่เกิดธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณี เช่น อาศัยธรรมอันมิใช่กุศลเกิดอกุศลธรรม, อาศัยธรรมอันมิใช่กุศล เกิดอัพยากตธรรม. ข้อสังเกตง่าย ๆ คือ **ปัจจนียปัฏฐาน** ปฏิเสธทั้งฝ่ายที่ถูกอาศัย ทั้งฝ่ายที่เกิดขึ้น, **อนุโลมปัจจนียปัฏฐาน** ปฏิเสธเฉพาะธรรมที่เกิด, **ปัจจนียานุโลมปัฏฐาน** ปฏิเสธเฉพาะธรรมที่ถูกอาศัย.

เมื่อพิจารณาดูโดยสังเขปเช่นนี้แล้ว ก็พอเข้าใจได้ว่า คัมภีร์ปัฏฐานแสดงถึงปัจจัย ๒๔ ชนิด ตามเนื้อหาว่าเป็นปัจจัยในลักษณะไหน ครั้นแล้วจึงนำข้อธรรมหมวด ๓ หมวด ๒ ในคัมภีร์ธัมมสังคณีมาเป็นบทตั้ง เอาปัจจัย ๒๔ มากล่าวถึงว่าเกี่ยวข้องกันอย่างไรหลายแง่หลายมุม ถ้าจะเทียบด้วยการทอผ้าข้อธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณีเท่ากับเป็นเส้นด้ายยืน ส่วนปัจจัย ๒๔ เหมือนด้ายในกระสวย ที่พุ่งไปมาระหว่างด้ายยืน ให้สำเร็จเป็นลวดลายต่าง ๆ).

บัดนี้จะเริ่มต้นด้วยข้อธรรมในเล่ม ๔๐ ต่อไป

มาติกานิกเขปวาร

(วาระแห่งการตั้งแม่บท)

๑. **เหตุปัจจัย** (ปัจจัย **หรือเครื่องสนับสนุน** ที่เป็นเหตุ)

๒. **อารัมมณปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นอารมณ์)

๓. **อธิปติปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นใหญ่)

๔. **อนันตรปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นของไม่มีอะไรคั่นในระหว่าง)

๕. **สมนันตรปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นของกระชั้นชิด)

๖. **สหชาตปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นของเกิดพร้อมกัน)

๗. **อัญญมัญญปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นของอิงอาศัยกันและกัน)

๘. **นิสสยปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นที่อาศัยโดยตรง)

๙. **อุปนิสสยปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นที่อาศัยโดยสืบต่อกันมา)

๑๐. **ปุเรชาตปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นของเกิดก่อน)

๑๑. **ปัจฉาชาตปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นของเกิดทีหลัง)

๑๒. **อาเสวนปัจจัย** (ปัจจัยโดยการส้องเสพ)

๑๓. **กัมมปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นกรรม คือการกระทำ)

๑๔. **วิปากปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นผลของกรรม)

๑๕. **อาหารปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นอาหาร)

๑๖. **อินทริยปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นอินทรีย์)

๑๗. **ฌานปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นฌาน คือสมาธิที่แน่วแน่)

๑๘. **มัคคปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นมรรค คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับกิเลสและดับทุกข์)

๑๙. **สัมปยุตตปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นของประกอบกัน คือเกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน)

๒๐. **วิปปยุตตปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นของไม่ประกอบกัน)

๒๑. **อัตถิปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นของมีอยู่)

๒๒. **นัตถิปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นของไม่มี)

๒๓. **วิคตปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นของไปปราศ คือพ้นไป หมดไป)

๒๔. **อวิคตปัจจัย** (ปัจจัยที่เป็นของไม่ไปปราศ คือไม่พ้นไป ไม่หมดไป).

ปัจจยวิภังควาร

(วาระว่าด้วยการแจก คืออธิบายปัจจัยทีละข้อ)

๑. **เหตุปัจจัย** คือเหตุที่เป็นปัจจัยแห่งธรรมที่ประกอบกับเหตุ และแห่งรูปที่มีธรรมอันประกอบกับเหตุนั้นเป็นสมุฏฐาน โดยฐานะเป็นเหตุปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ (เหตุเทียบด้วยรากไม้ ต้นไม้จะมีผลเจริญงอกงามก็เพราะได้อาศัยรากดูดน้ำและโอชะอื่น ๆ มาหล่อเลี้ยง).

๒. **อารัมมณปัจจัย** อายตนะหรืออารมณ์ คือ **รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ** (สิ่งที่ถูกต้องได้ด้วยกาย), **ธัมมะ** (สิ่งที่รู้ได้ด้วยใจ) เป็นปัจจัยแห่งวิญญาณธาตุ คือความรู้แจ้งอารมณ์ทาง **ตา หู** เป็นต้น และแห่งธรรมที่ประกอบกับวิญญาณธาตุนั้น ๆ โดยฐานะเป็นอารัมมณปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นอารมณ์ (อารมณ์คือสิ่งที่จิตเจตสิกยึดถือเหมือนยึดเกาะท่อนไม้).

๓. อธิปติปัจจัย ธรรมที่เป็นใหญ่ คือ **ฉันทะ** (ความพอใจ) **วิริยะ** (ความเพียร) **จิตตะ** (ความเอาใจฝักใฝ่) **วิมังสา** (ความพิจารณาสอบสวน) เป็นปัจจัยแห่งธรรมที่ประกอบกับฉันทะ เป็นต้นแต่ละข้อ และแห่งรูปที่มีธรรมที่ประกอบกับฉันทะ เป็นต้น เป็นสมุฏฐาน โดยฐานะเป็นอธิปติปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นใหญ่.

๔. อนันตรปัจจัย จักขุวิญญาณธาตุ และธรรมที่ประกอบกับจักขุวิญญาณธาตุนั้น เป็นปัจจัยแห่งมโนธาตุ และแห่งธรรมที่ประกอบกับมโนวิญญาณธาตุนั้น โดยฐานะเป็นอนันตรปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มีระหว่างคั่น. โดยนัยนี้ **โสตวิญญาณธาตุ** จนถึง **มโนวิญญาณธาตุ** และธรรมที่ประกอบกับโสตวิญญาณธาตุ เป็นต้น เป็นปัจจัยแห่งมโนธาตุ และแห่งธรรมที่ประกอบกับมโนธาตุนั้น โดยฐานะเป็นปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มีระหว่างคั่น. ธรรมที่เป็นกุศลก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นกุศลหลัง ๆ โดยฐานะเป็นปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มีระหว่างคั่น. ธรรมที่เป็นกุศลก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นอัพยากฤตหลัง ๆ โดยฐานะเป็นอนันตรปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มีระหว่างคั่น. ธรรมที่เป็นอกุศลก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นอกุศลหลัง ๆ โดยฐานะเป็นอนันตรปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มีระหว่างคั่น. ธรรมที่เป็นอกุศลก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นอัพยากฤตหลัง ๆ โดยฐานะเป็นอนันตรปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มีระหว่างคั่น. ธรรมที่เป็นอัพยากฤตก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นอัพยากฤตหลัง ๆ โดยฐานะเป็นอนันตรปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มีระหว่างคั่น. ธรรมที่เป็นอัพยากฤตก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นกุศลหลัง ๆ โดยฐานะเป็นอนันตรปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มีระหว่างคั่น. ธรรมที่เป็นอัพยากฤตก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นอกุศลหลัง ๆ โดยฐานะเป็นอนันตรปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มีระหว่างคั่น.

๕. สมนันตรปัจจัย มีอธิบายอย่างเดียวกับข้อ ๔ คืออนันตรปัจจัย ต่างแต่สิ่งที่เป็นปัจจัยในข้อนี้เป็นปัจจัย โดยฐานะเป็นสมนันตรปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนอย่างกระชั้นชิด. (มติของอาจารย์ในชั้นหลังมีอยู่ต่าง ๆ กัน บางท่านว่า **อนันตรปัจจัย** (ปัจจัยโดยความเป็นของไม่มีอะไรคั่นในระหว่าง) กับ **สมนันตรปัจจัย** (ปัจจัยโดยความเป็นของ

กระชั้นชิด) ต่างกันโดยพยัญชนะ แต่เนื้อความเป็นอันเดียวกัน. บางอาจารย์กล่าวว่าต่างกัน คือ **อนันตรปัจจัย** เป็นของไม่มีอรรถะ คือเนื้อความอย่างอื่นคั่น. ส่วน **สมนันตรปัจจัย** เป็นของไม่มีกาละคั่น-ดู **อภิธัมมัตถวิภาวินี** หน้า ๒๔๑).

๖. **สหชาตปัจจัย** ธรรม ๔ อย่างที่ไม่มีรูป (คือเป็น **เวทนา, สัญญา, สังขาร,** และ **วิญญาณ**) เป็นปัจจัยของกันและกัน โดยฐานะเป็นสหชาตปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดพร้อมกัน. มหาภูตรูป ๔ **(ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม)** เป็นปัจจัยของกันและกัน โดยฐานะเป็นสหชาตปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดพร้อมกัน, ในขณะที่ก้าวลง (สู่ครรภ์มารดา คือ ขณะปฏิสนธิ) นามและรูปเป็นปัจจัยของกันและกัน โดยฐานะเป็นสหชาตปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดพร้อมกัน. ธรรมที่เป็น **จิต** และ **เจตสิก** เป็นปัจจัยแห่งรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน โดยฐานะเป็นสหชาตปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดพร้อมกัน. **มหาภูตรูป** (รูปใหญ่คือ ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม) เป็นปัจจัยแห่ง **อุปาทารูป** (รูปอาศัย คือรูปที่ปรากฏเพราะอาศัยมหาภูตรูป เช่น ความเป็นหญิง ความเป็นชาย) โดยฐานะเป็นสหชาตปัจจัย. คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดพร้อมกัน. ธรรมที่มีรูปเป็นปัจจัยของธรรมที่ไม่มีรูปในกาลบางครั้ง โดยฐานะเป็นสหชาตปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดพร้อมกัน. แต่ในกาลบางครั้งก็เป็นปัจจัย มิใช่โดยฐานะเป็นสหชาตปัจจัย คือมิใช่เป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดพร้อมกัน.

๗. **อัญญมัญญปัจจัย** ขันธ์ ๔ ที่ไม่มีรูป (ได้แก่ **เวทนา, สัญญา, สังขาร,** และ **วิญญาณ)** เป็นปัจจัย โดยฐานะเป็นอัญญมัญญปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่อิงอาศัยกันและกัน **มหาภูตรูป ๔** (ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม) เป็นปัจจัย โดยฐานะเป็นอัญญมัญญปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่อิงอาศัยกันและกัน ในขณะก้าวลง (ขณะปฏิสนธิ) นามและรูปเป็นปัจจัย โดยฐานะเป็นอัญญมัญญปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่อิงอาศัยกันและกัน.

๘. **นิสสยปัจจัย** ขันธ์ ๔ ที่ไม่มีรูป (ได้แก่ **เวทนา, สัญญา, สังขาร,** และ **วิญญาณ**) เป็นปัจจัยของกันและกัน โดยฐานะเป็นนิสสยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนเป็นที่อาศัย. **มหาภูตรูป ๔** (ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม) เป็นปัจจัยของกันและกัน โดยฐานะเป็นนิสสยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นที่อาศัย. ในขณะที่ก้าวลง (ขณะปฏิสนธิ) นามและรูปเป็นปัจจัยของกันและกัน โดยฐานะเป็นนิสสยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นที่อาศัย.

ธรรมคือจิตและเจตสิกเป็นปัจจัยของรูปที่มีจิตเป็น **สมุฏฐาน** โดยฐานะเป็นนิสสยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นที่อาศัย **อายตนะ** คือ **ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย** เป็นปัจจัยแห่ง **ธาตุ** คือความรู้แจ้ง (วิญญาณธาตุ) ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย และธรรมที่ประกอบกับวิญญาณธาตุชนิดนั้น ๆ. **มโนธาตุ** (ธาตุคือใจ) **มโนวิญญาณธาตุ** (ธาตุคือความรู้แจ้งทางใจ) อาศัยรูปใดเป็นไป รูปนั้นเป็นปัจจัยแห่งมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุ และแห่งธรรมที่ประกอบกับมโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุนั้น โดยฐานะเป็นนิสสยปัจจัยคือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นที่อาศัย.

๙. **อุปนิสสยปัจจัย** ธรรมที่เป็นกุศลก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นกุศลหลัง ๆ โดยฐานะเป็นอุปนิสสัยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นที่อาศัยโดยสืบต่อกันมา. ต่อจากนี้มีข้อความคล้ายกับข้อ ๔ ต่างแต่เป็นปัจจัย โดยฐานะเป็นอุปนิสสยปัจจัย. แม้บุคคลก็เป็นปัจจัย โดยฐานะเป็นอุปนิสสยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นที่อาศัยสืบต่อกันมา. แม้เสนาสนะก็เป็นปัจจัย โดยฐานะเป็นอุปนิสสยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นที่อาศัยสืบต่อกันมา. (คำว่า **นิสสยปัจจัย** กับ **อุปนิสสยปัจจัย** มีคำใกล้กัน **นิสสยะ** แปลว่า เป็นที่อาศัย **อุปนิสสยะ** แปลว่า ใกล้จะเป็นที่อาศัย แต่แปลหักตามเนื้อหาว่าเป็นที่อาศัยสืบต่อกันมา คืออาศัยพอเป็นเค้า เป็นเชื้อ มีความหนักแน่นน้อยกว่า **นิสสยะ**).

๑๐. **ปุเรชาตปัจจัย** อายตนะคือ **ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย** เป็นปัจจัยแห่งวิญญาณธาตุทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย ตามประเภทของตน และแห่งธรรมที่ประกอบด้วยวิญญาณธาตุนั้น ๆ โดยฐานะเป็นปุเรชาตปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดก่อน. อายตนะคือ **รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ** เป็นปัจจัยแห่งวิญญาณธาตุนั้น โดยฐานะเป็นปุเรชาตปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดก่อน. อายตนะคือ **รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ** เป็นปัจจัยแห่งมโนธาตุ และธรรมที่ประกอบด้วยมโนธาตุ โดยฐานะเป็นปุเรชาตปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดก่อน. มโนธาตุและมโนวิญญาณธาตุอาศัยรูปใดเป็นไป รูปนั้นเป็นปัจจัยแห่งมโนธาตุและแห่งธรรมที่ประกอบด้วยมโนธาตุ โดยฐานะเป็นปุเรชาตปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดก่อน. รูปนั้นเป็นปัจจัยแห่งมโนวิญญาณธาตุในกาลบางครั้ง โดยฐานะเป็นปุเรชาตปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดก่อนในกาลบางครั้ง ก็เป็นปัจจัย โดยมิใช่ฐานะเป็นปุเรชาตปัจจัย คือมิใช่เป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดก่อน.

๑๑. ปัจฉาชาตปัจจัย ธรรมที่เป็นจิตและเจตสิก ย่อมเป็นปัจจัยแห่งกายนี้ซึ่งเกิดก่อน โดยฐานะเป็นปัจฉาชาตปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เกิดภายหลัง.

๑๒. อาเสวนปัจจัย ธรรมที่เป็นกุศลก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นกุศลหลัง ๆ โดยฐานะเป็นอาเสวนปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนโดยการส้องเสพ. ธรรมที่เป็นอกุศลก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นอกุศลหลัง ๆ โดยฐานะเป็นอาเสวนปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนโดยการส้องเสพ. ธรรมที่เป็นอัพยากฤตฝ่ายกิริยาก่อน ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นอัพยากฤตฝ่ายกิริยาหลัง ๆ โดยฐานะเป็นอาเสวนปัจจัยเป็นเครื่องสนับสนุนโดยการส้องเสพ. (ธรรมประเภทเดียวกันเมื่อส้องเสพหรือประพฤติบ่อย ๆ ก็เป็นปัจจัยให้เกิดธรรมประเภทเดียวกันนั้นต่อไปอีก).

๑๓. กัมมปัจจัย กรรมที่เป็นกุศลและอกุศลย่อมเป็นปัจจัยแห่งขันธ์ที่เป็นวิบากและแห่ง **กฏัตตารูป** (รูปที่เกิดเพราะทำกรรมไว้ เรียกว่า **กัมมชรูป** ก็ได้) โดยฐานะเป็นกัมมปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นกรรมคือการกระทำ. กรรมที่เป็นกุศลและอกุศลนั้นย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่ประกอบด้วยเจตนา และแห่งรูปที่มีธรรมอันประกอบด้วยเจตนานั้นเป็นสมุฏฐาน โดยฐานะเป็นกัมมปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นกรรมคือการกระทำ.

๑๔. วิปากปัจจัย ขันธ์ ๔ ที่ไม่มีรูปซึ่งเป็นผลของกรรมย่อมเป็นปัจจัยของกันและกัน โดยฐานะเป็นวิปากปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นผลของกรรม.

๑๕. อาหารปัจจัย อาหารเป็นคำ ๆ (อาหารที่กลืนกิน) เป็นปัจจัยของกายนี้โดยฐานะเป็นอาหารปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นอาหาร. อาหารที่ไม่มีรูป เป็นปัจจัยแห่งธรรมที่ประกอบกัน (สัมปยุตตธรรม[๑]) และแห่งรูปที่มีสัมปยุตตธรรมนั้นเป็นสมุฏฐานโดยฐานะเป็นอาหารปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นอาหาร.

๑๖. อินทริยปัจจัย อินทรีย์คือ **ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย** เป็นปัจจัยแห่ง **วิญญาณธาตุ** ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย และธรรมที่สัมปยุตด้วยวิญญาณธาตุชนิดนั้น ๆ โดยฐานะเป็นอินทริยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นอินทรีย์ (คือธรรมที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน). อินทรีย์คือรูปชีวิต เป็นปัจจัยแห่ง **กฏัตตารูป** รูปซึ่งเกิดแต่กรรม)

๑. สัมปยุตตธรรม คือธรรมที่เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีอารมณ์ และมีวัตถุอันเดียวกัน

โดยฐานะเป็นอินทริยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นอินทรีย์. อินทรีย์ที่ไม่มีรูปเป็นปัจจัยแห่งสัมปยุตตธรรม และรูปที่มีสัมปยุตตธรรมนั้นเป็นสมุฏฐาน โดยฐานะเป็นอินทริยปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นอินทรีย์.

๑๗. ฌานปัจจัย องค์แห่งฌานย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่สัมปยุต (ประกอบ) ด้วยฌาน และแห่งรูปที่มีธรรมที่สัมปยุตด้วยฌานนั้นเป็นสมุฏฐาน โดยฐานะเป็นฌานปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นฌาน.

๑๘. มัคคปัจจัย องค์แห่งมรรคย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่สัมปยุตด้วยมรรค และแห่งรูปที่มีธรรมอันสัมปยุตด้วยมรรคนั้นเป็นสมุฏฐาน โดยฐานะเป็นมัคคปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นมรรค.

๑๙. สัมปยุตตปัจจัย ขันธ์ ๔ ที่ไม่มีรูป (ได้แก่ **เวทนา, สัญญา, สังขาร,** และ **วิญญาณ)** เป็นปัจจัยของกันและกัน โดยฐานะเป็นสัมปยุตตปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นของประกอบกัน (คือเกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน).

๒๐. วิปปยุตตปัจจัย ธรรมที่เป็นรูปย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่ไม่มีรูป. ธรรมที่ไม่มีรูปย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่มีรูป โดยฐานะเป็นวิปปยุตตปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่ประกอบกัน (ไม่เกิดพร้อมกัน ไม่ดับพร้อมกัน).

๒๑. อัตถิปัจจัย ขันธ์ ๔ ที่ไม่มีรูป เป็นปัจจัยของกันและกัน. **มหาภูตรูป ๔** (ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม) เป็นปัจจัยของกันและกัน, ธรรมที่เป็น **จิต** และ **เจตสิก** เป็นปัจจัยแห่งรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน, **อายตนะ** คือตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย เป็นปัจจัยแห่ง **จักขุวิญญาณธาตุ** เป็นต้น และแห่งธรรมที่สัมปยุตด้วย **จักขุวิญญาณธาตุ** เป็นต้นนั้น ๆ, **อายตนะ** คือรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ เป็นปัจจัยแห่ง **จักขุวิญญาณธาตุ** เป็นต้น และแห่งธรรมที่สัมปยุตด้วย **จักขุวิญญาณธาตุ** นั้น ๆ, โดยความเป็นอัตถิปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่มีอยู่. **มโนธาตุ** และ **มโนวิญญาณธาตุ** อาศัยรูปใดเป็นไป รูปนั้นย่อมเป็นปัจจัยแห่ง **มโนธาตุ,** แห่ง **มโนวิญญาณธาตุ** และแห่งธรรมที่สัมปยุตด้วย **มโนธาตุ** และ **มโนวิญญาณธาตุ** นั้น โดยฐานะเป็น **อัตถิปัจจัย** คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่มีอยู่.

๒๒. **นัตถิปัจจัย** ธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกที่ดับไปในขณะกระชั้นชิด ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า โดยฐานะเป็น **นัตถิปัจจัย** คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่ไม่มี.

๒๓. **วิคตปัจจัย** ธรรมที่เป็น **จิต** และ **เจตสิก** ที่ไปปราศ คือพ้นไป หมดไปในขณะกระชั้นชิดย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า โดยฐานะเป็น **วิคตปัจจัย** คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นไปปราศ คือพ้นไป หมดไป.

๒๔. **อวิคตปัจจัย** มีคำอธิบายเหมือน **อัตถิปัจจัย.**

(**หมายเหตุ :** ปัจจัยข้อที่ ๒-๓-๔-๕ มีข้อความตอนท้ายพ้องกันมิได้กล่าวไว้ ขอถือโอกาสนำมากล่าวรวมไว้ในหมายเหตุนี้ คือกล่าวถึงธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นเพราะปรารภธรรมใด ๆ หรือเกี่ยวเนื่องกับธรรมใด ๆ ธรรมที่เป็นจิตและเจตสิกนั้น ๆ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมนั้น ๆ โดยฐานะเป็นอารัมมณ-ปัจจัยบ้าง, อธิปติปัจจัยบ้าง, อนันตรปัจจัยบ้าง, สมนันตรปัจจัยบ้าง).

อนุโลมติกปัฏฐาน

(ปัจจัยแห่งธรรมหมวด[๑] ๓ กล่าวไปตามลำดับ)

กุสลติกะ หมวด ๓ แห่งกุศล

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

ก. อุทเทส บทตั้ง เพราะอาศัยกุศลธรรม กุศลธรรมพึงเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุก็มี.

เพราะอาศัยกุศลธรรม อกุศลธรรมพึงเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุก็มี เพราะอาศัยกุศลธรรม อัพยากตธรรมพึงเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุก็มี เพราะอาศัยกุศลธรรม ทั้งกุศลธรรมและอัพยากตธรรมพึงเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุก็มี ฯลฯ

๑. คำว่า หมวด ๓ หมายถึง ธรรม ๒๒ หมวด หมวดละ ๓ รวม ๖๖ โปรดดูในหน้า ๕-๖ และต่อไปนี้จะกล่าวเฉพาะหมวด ๓ แรก ที่เรียกว่า กุสลติกะ ก่อน

ข. นิทเทส บทอธิบาย เพราะอาศัยกุศลธรรม กุศลธรรมย่อมเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ คือเพราะอาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นกุศล ขันธ์ ๓ ย่อมเกิดขึ้น (คือในขันธ์หรือส่วนที่เป็นนาม อันได้แก่ **เวทนา, สัญญา, สังขาร,** และ **วิญญาณ** ถ้าอาศัยขันธ์ใดขันธ์หนึ่งใน ๔ ขันธ์นี้ อีก ๓ ข้อที่เหลือก็เกิดขึ้น). เพราะอาศัยขันธ์ ๓ ขันธ์ ๑ ย่อมเกิดขึ้น (โดยทำนองเดียวกัน ถ้าอาศัยขันธ์ ๓ ข้อใด ๆ ก็ตาม ขันธ์อีกข้อหนึ่งใน ๔ ข้อที่ไม่พ้องกับขันธ์ ๓ ย่อมเกิดขึ้น). เพราะอาศัยขันธ์ ๒ ขันธ์ ๒ ย่อมเกิดขึ้น (อาศัยขันธ์ ๒ ข้อใน ๔ ข้อ อีก ๒ ข้อที่ไม่พ้องกันย่อมเกิดขึ้น).

เพราะอาศัยกุศลธรรม อัพยากตธรรมย่อมเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ คือเพราะอาศัยขันธ์ทั้งหลายที่เป็นกุศล รูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานย่อมเกิดขึ้น.

เพราะอาศัยกุศลธรรม ทั้งกุศลธรรมและอัพยากตธรรมย่อมเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ คือเพราะอาศัยขันธ์ ๑ ที่เป็นกุศล ขันธ์ ๓ และรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานย่อมเกิดขึ้น. เพราะอาศัยขันธ์ ๓ ขันธ์ ๑ และรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานย่อมเกิดขึ้น. เพราะอาศัยขันธ์ ๒ ขันธ์ ๒ และรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานย่อมเกิดขึ้น.

(**หมายเหตุ :** ทั้งบทตั้งและบทอธิบายได้นำมาแสดงพอเป็นตัวอย่าง. ในอุทเทสหรือบทตั้งนั้น ถอดไว้อย่างข้างบนนี้ก็ได้ อย่างเป็นคำถามก็ได้ เช่น ถามว่าเพราะอาศัย...ก็มี ใช่หรือไม่? ครั้นถึงนิทเทสหรือบทอธิบาย ก็เท่ากับเป็นคำตอบไปในตัว แต่จะสังเกตว่า ได้มีการไม่ตอบอยู่ข้อหนึ่ง คือข้อที่ว่า อาศัยกุศลธรรมเกิดอกุศลธรรมก็มีนั้น คือเกิดอย่างไร? เมื่อไม่มีคำตอบ จึงทำให้บางท่านสันนิษฐานว่า สภาพเช่นนั้นไม่มี. แต่ก็น่าจะไม่มี โดยฐานะเป็นเหตุปัจจัย คงมีอยู่ในฐานะเป็นปัจจัยอย่างอื่น เช่น **อุปนิสสยปัจจัย** เพราะในอุปนิสสยปัจจัยนั้น มีคำอธิบายไว้บางตอนว่า "กุศลธรรมก่อน ๆ เป็นปัจจัยแห่งอกุศลธรรมหลัง ๆ บางชนิด โดยฐานะเป็นอุปนิสสยปัจจัย" ซึ่งอรรถกถายกตัวอย่างว่าอาศัยความดี เช่น **ทาน, ศีล, สุตะ, ปัญญา** แล้วเกิด **มานะ** ความถือตัว และ **ทิฏฐิ** ความเห็นผิด หรือเกิด **ราคะ, โทสะ, โมหะ** เป็นต้นได้. บางตอนมีคำอธิบายอุปนิสสยปัจจัยไว้ว่า "อกุศลธรรมก่อน ๆ เป็นปัจจัย

แห่งกุศลธรรมหลัง ๆ บางชนิด โดยฐานะเป็นอุปนิสสยปัจจัย" ซึ่งอรรถกถายกตัวอย่างว่า อาศัย **ราคะ** ก็มีการ **ให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ ทำฌาน ทำวิปัสสนา ทำมรรค ทำอภิญญา ทำสมาบัติ** ให้เกิดขึ้น. ตกลงว่า **ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ** และ **ปัตถนา** (ความปรารถนา) เป็นปัจจัย โดยฐานะอุปนิสสยปัจจัยแห่งศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาก็มี หรือบางคนฆ่าสัตว์แล้วพยายามให้ทานแก้ตัวก็มี. แต่คำอธิบายและตัวอย่างดังกล่าวมานี้ พบเฉพาะในอุปนิสสยปัจจัยเท่านั้น).

๒. สหชาตวาร วาระว่าด้วยธรรมที่เกิดร่วมกัน

เพราะอาศัยกุศลธรรม กุศลธรรมที่เกิดร่วมกันย่อมเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ. (คำอธิบายเรื่องอาศัยขันธ์ ๑ เกิดขันธ์ ๓ เป็นต้น เหมือนปฏิจจวารข้างต้น).

๓. ปัจจยวาร วาระว่าด้วยปัจจัย คือเครื่องสนับสนุน

เพราะกุศลธรรมเป็นปัจจัย กุศลธรรมย่อมเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ. (คำอธิบายเรื่องอาศัยขันธ์ ๑ เกิดขันธ์ ๓ เป็นต้น เหมือนปฏิจจวารข้างต้น).

๔. นิสสยวาร วาระว่าด้วยธรรมเป็นที่อาศัย

เพราะอาศัยกุศลธรรม กุศลธรรมย่อมเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ. (คำอธิบายเหมือนข้างต้น).

๕. สังสัฏฐวาร วาระว่าด้วยธรรมที่ระคนกัน

เพราะอาศัยกุศลธรรม กุศลธรรมที่ระคนกันย่อมเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ (คำอธิบายเหมือนข้างต้น).

๖. สัมปยุตตวาร วาระว่าด้วยธรรมที่ประกอบกัน

เพราะอาศัยกุศลธรรม กุศลธรรมที่ประกอบกัน (เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีอารมณ์และวัตถุอันเดียวกัน) ย่อมเกิดขึ้น เพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ. (คำอธิบายเหมือนข้างต้น).

๗. ปัญหาวาร วาระว่าด้วยคำถาม

(หัวข้อวาระนี้น่าจะใช้คำว่า วาระว่าด้วยการตอบปัญหา กล่าวคือไม่มีคำถามปรากฏ มีแต่คำตอบอรรถกถาอธิบายว่า คำตอบบ่งถึงคำถามอยู่แล้ว).

กุศลธรรมเป็นปัจจัยแห่งกุศลธรรม โดยฐานะเหตุปัจจัย คือเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ คือเหตุที่เป็นกุศล, เป็นปัจจัยแห่งขันธ์ที่ประกอบกัน (สัมปยุตตขันธ์ ขันธ์ที่เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน) โดยฐานะเป็นเหตุปัจจัย.

กุศลธรรมเป็นปัจจัยแห่งอัพยากตธรรม โดยฐานะเป็นเหตุปัจจัย คือเหตุที่เป็นกุศล เป็นปัจจัยแห่งรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน โดยฐานะเป็นเหตุปัจจัย.

กุศลธรรมเป็นปัจจัยทั้งของกุศลธรรมและอัพยากตธรรม โดยฐานะเป็นเหตุปัจจัย คือเหตุที่เป็นกุศล เป็นปัจจัยแห่งสัมปยุตตขันธ์ และแห่งรูปอันมีจิตเป็นสมุฏฐานในฐานะเป็นเหตุปัจจัย ฯลฯ

เวทนาติกะ หมวด ๓ แห่งเวทนา[๑]

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

อาศัยธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เกิดธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เพราะเหตุปัจจัย คือเพราะเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ. อาศัยขันธ์ ๑ ที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เกิดขันธ์ ๒, อาศัยขันธ์ ๒, เกิดขันธ์ ๑, ในขณะแห่งปฏิสนธิอาศัยขันธ์ ๑ ที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เกิดขันธ์ ๒, อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขันธ์ ๑.

(ข้อนี้อรรถกถามิได้อธิบายไว้ ผู้เขียนขออธิบายตามความเห็นส่วนตัว คือในเรื่องนี้เมื่อกันเวทนาออกมา ในฐานะที่ถูกสัมปยุต จึงเหลือขันธ์[๒] อยู่เพียง ๓ คือ **สัญญา, สังขาร,** และ **วิญญาณ.** คำว่า อาศัยขันธ์ ๑ ที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เช่น อาศัยวิญญาณขันธ์ เกิดขันธ์ ๒ คือเกิดสัญญาขันธ์และสังขารขันธ์. คำว่า อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขันธ์ ๑ เช่น อาศัยสัญญาขันธ์และสังขารขันธ์ เกิดวิญญาณขันธ์).

๒. สัมปยุตตวาร วาระว่าด้วยธรรมที่ประกอบกัน

(ความจริงแบ่งวาระได้เช่นเดียวกับ **กุสลติกะ** คือ ๗ วาระ แต่ลีลาในการอธิบายคล้าย ๆ กัน ท่านจึงรวบรัดด้วยเครื่องหมายเปยยาล หรือ ฯ เป ฯ อันเท่ากับ ฯลฯ แล้วกล่าวถึงสัมปยุตตวารอย่างย่อ ๆ).

๑. หมายถึงธรรมหมวด ๓ ลำดับที่ ๒ โปรดดูในเล่มนี้ หน้า ๖

๒. รูปขันธ์ไม่เกี่ยว เพราะมิใช่นาม

อาศัยธรรมที่สัมปยุต (เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน) ด้วยสุขเวทนา เกิดสัมปยุตตธรรม คือสัมปยุตด้วยสุขเวทนา เพราะเหตุปัจจัย คือเพราะอาศัยขันธ์ ๑ ที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เกิดขันธ์ ๒ ที่สัมปยุต, อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขันธ์ ๑ ที่สัมปยุต.

๓. ปัญหาวาร วาระว่าด้วยคำถาม

ธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา ย่อมเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา โดยฐานะเป็นเหตุปัจจัย คือเป็นเครื่องสนับสนุนที่เป็นเหตุ คือเหตุที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เป็นปัจจัยแห่งสัมปยุตตขันธ์ โดยฐานะเป็นเหตุปัจจัย. ในขณะแห่งปฏิสนธิ เหตุที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา ย่อมเป็นปัจจัยแห่งสัมปยุตตขันธ์ โดยฐานะเป็นเหตุปัจจัย ฯลฯ

๓. วิปากติกะ หมวด ๓ แห่งวิบาก[๑]

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

อาศัยธรรมที่เป็นวิบาก ธรรมที่เป็นวิบากย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย คือเพราะเครื่องสนับสนุนเป็นเหตุ (ต่อจากนั้นพูดถึงเรื่องขันธ์ ๑ ขันธ์ ๓ ทำนองเดียวกับ **กุสลติกะ**).

(วาระอื่น ๆ เช่น **สหชาตวาร, ปัจจยวาร, นิสสยวาร** เป็นต้น ก็แบบเดียวกับ **กุสลติกะ** ที่กล่าวมาแล้ว).

๔. อุปาทินนติกะ หมวด ๓ แห่งธรรมที่ถูกยึดถือ[๒]

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

อาศัยธรรมที่ถูกยึดถือ และเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ เกิดธรรมที่ถูกยึดถือ และธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ เพราะเหตุปัจจัย คือเพราะเครื่องสนับสนุนเป็นเหตุ. (ต่อจากนั้นพูดถึงเรื่องขันธ์ ๑ ขันธ์ ๓ ทำนองเดียวกับ **กุสลติกะ**).

(วาระอื่น ๆ ก็ทำนองเดียวกับที่กล่าวแล้ว).

๑. หมายถึงธรรมหมวด ๓ ลำดับที่ ๓ โปรดดูในหน้า ๖

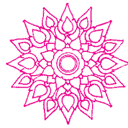
๒. หมายถึงธรรมหมวด ๓ ลำดับที่ ๔ โปรดดูในหน้า ๖

๕. สังกิลิฏฐิกะ หมวด ๓ แห่งธรรมที่เศร้าหมอง[๑]

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

อาศัยธรรมที่เศร้าหมอง และเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง เกิดธรรมที่เศร้าหมองและธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง เพราะเหตุปัจจัย คือเพราะเครื่องสนับสนุนเป็นเหตุ (ต่อจากนั้นพูดถึงเรื่องขันธ์ ๑ ขันธ์ ๓ ทำนองเดียวกับ **กุสลติกะ**).

(วาระอื่น ๆ ก็ทำนองเดียวกับที่กล่าวแล้ว).

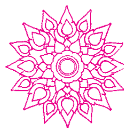
๑. ดูหน้า ๖ เช่นเดียวกัน

เล่มที่ ๔๑ ชื่อปัฏฐาน ภาคที่ ๒

(เป็นอภิธรรมปิฎก)

(ข้อความในเล่มที่ ๔๑ นี้ ก็ทำนองเดียวกับเล่มที่ ๔๐ คืออธิบายธรรมหมวด ๓ ซึ่งค้างมาจากเล่มที่ ๔๐ จนจบ. ในเล่มที่ ๔๐ อธิบายไว้เพียง ๕ หมวด ในเล่มที่ ๔๑ อธิบายต่ออีก ๑๗ หมวด เมื่อรวมทั้งหมดจึงเป็น ๒๒ หมวด เป็นอันจบธรรมหมวดที่ ๓. รวม ๒ เล่มนี้ เรียกว่า **อนุโลมติกปิฏฐาน** คือแสดงถึงปัจจัย ๒๔ แห่งธรรมหมวด ๓ รวม ๒๒ หมวด อันกล่าวไปโดยลำดับ. ผู้ใคร่ทราบเนื้อความว่า ธรรมหมวด ๓ ที่เหลืออีก ๑๗ หมวด ที่กล่าวถึงในเล่มที่ ๔๑ นี้ มีอะไรบ้าง โปรดดูข้อความในหน้า ๕-๖).

เล่มที่ ๔๒ ชื่อปัฏฐาน ภาคที่ ๓

(เป็นอภิธรรมปิฎก)

อนุโลมทุกปัฏฐาน ปัจจัยแห่งธรรมหมวด ๓ ตามลำดับ

ตอนต้น

(พระไตรปิฎกเล่มนี้ คู่กับเล่มที่ ๔๓ กล่าวคือ เล่มที่ ๔๐ กับเล่มที่ ๔๑ คู่กันในการอธิบายธรรมหมวด ๓ จบ ๒๒ หมวด แต่เล่มที่ ๔๒ กับเล่มที่ ๔๓ คู่กันในการอธิบายธรรมหมวด ๒ รวม ๑๔ หมวด โดยเล่มที่ ๔๒ อธิบายได้ ๑๐ หมวด เล่มที่ ๔๓ อธิบายต่ออีก ๔ หมวด อันเป็นตอนจบของธรรมหมวด ๒. การตั้งวาระในแต่ละหัวข้อคงตั้งได้ ๗ วาระ เช่น ที่ผ่านมาแล้วในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๔๐).

๑. เหตุทุกะ หมวด ๒ แห่งเหตุ[๑]

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

อาศัยธรรมที่เป็นเหตุ ธรรมที่เป็นเหตุย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุเป็นปัจจัย คือ **อาศัยความไม่โลภ** เกิดความไม่คิดประทุษร้าย ความไม่หลง, **อาศัยความไม่คิดประทุษร้าย** เกิดความไม่โลภ ความไม่หลง, **อาศัยความไม่หลง** เกิดความไม่โลภ ไม่คิดประทุษร้าย, **อาศัยความโลภ** เกิดความหลง, **อาศัยความหลง** เกิดความโลภ, **อาศัยความคิดประทุษร้าย** เกิดความหลง, **อาศัยความหลง** เกิดความคิดประทุษร้าย ฯลฯ

วาระในระหว่างนี้ ตั้งแต่ ๒ ถึง ๖ เป็นเช่นเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว

๗. ปัญหาวาร วาระว่าด้วยคำถาม

ธรรมที่เป็นเหตุ เป็นปัจจัยของธรรมที่เป็นเหตุ โดยฐานะเป็นปัจจัยคือเหตุ ได้แก่ ความไม่โลภเป็นปัจจัยของความไม่คิดประทุษร้าย ของความไม่หลง โดยฐานะเป็นปัจจัยคือเหตุ ฯลฯ

๑. โปรดดู เหตุโคจฉกะ ในหน้า ๖

๒. สเหตุทุกะ หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีเหตุ

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

อาศัยธรรมที่มีเหตุ ธรรมที่มีเหตุย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุเป็นปัจจัย. คือ อาศัยขันธ์ ๑ ที่มีเหตุเกิดขันธ์ ๓, อาศัยขันธ์ ๒ เกิดขันธ์ ๒ ฯลฯ

วาระอื่น ๆ อนุโลมตามที่กล่าวแล้ว.

๓. เหตุสัมปยุตตทุกะ หมวด ๒ แห่งธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุ

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

อาศัยธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุ (เกิดดับพร้อมกับเหตุ) ธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุเป็นปัจจัย ฯลฯ

วาระอื่น ๆ อนุโลมตามที่กล่าวมาแล้ว.

๔. เหตุสเหตุกทุกะ หมวด ๒ แห่งเหตุและธรรมที่มีเหตุ

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

อาศัยเหตุและธรรมที่มีเหตุ เหตุและธรรมที่มีเหตุย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุเป็นปัจจัย คืออาศัยความไม่โลภ เกิดความไม่คิดประทุษร้าย ความไม่หลง ฯลฯ

วาระอื่น ๆ อนุโลมตามที่กล่าวมาแล้ว.

๕. เหตุเหตุสัมปยุตตทุกะ
หมวด ๒ แห่งเหตุและธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุ

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

อาศัยเหตุและธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุ เหตุและธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุเป็นปัจจัย คืออาศัยความไม่โลภ เกิดความไม่คิดประทุษร้าย ความไม่หลง ฯลฯ

วาระอื่น ๆ อนุโลมตามที่กล่าวมาแล้ว.

๖. น เหตุสเหตุกทุกะ หมวด ๒ แห่งธรรมที่มิใช่เหตุ แต่มีเหตุ

๑. ปฏิจจวาร วาระว่าด้วยการอาศัย

อาศัยธรรมที่มิใช่เหตุ แต่มีเหตุ ธรรมที่มิใช่เหตุ แต่มีเหตุย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุเป็นปัจจัย ฯลฯ

วาระอื่น ๆ อนุโลมตามที่กล่าวมาแล้ว

(**หมายเหตุ :** ถ้าท่านผู้อ่านย้อนไปอ่านข้อความในหน้า ๖ ข้อ ๒ แม่บทหรือบทตั้งว่าด้วยกลุ่มเหตุ หรือ**เหตุโคจฉกะ** แล้ว จะรู้สึกว่าพระไตรปิฎก เล่มที่ ๔๒ นี้นำกลุ่มเหตุ ซึ่งแยกออกเป็น ๖ หัวข้อนั้น มาตั้งเป็นบทยืน แล้วนำข้อความเรื่องปัจจัยมาเป็นบทสอดผสมให้กลมกลืนกัน. ต่อจากนั้นก็ได้นำกลุ่มธรรมอื่น ๆ ที่ถัดกันไป มาเป็นบทยืนอีกจนจบชุด ต่อไปจะแสดงเฉพาะหัวข้อให้เห็นจะไม่ตั้งวาระอื่น พึงทราบว่ามีวิธีจัดวาระเช่นเดียวกันกับที่แล้ว ๆ มา).

รายการบทตั้ง จัดเป็นหมวด

(โปรดดูข้อความ ตั้งแต่หน้า ๖ ข้อ ๒ ถึง ข้อ ๑๐ ประกอบด้วย และเพื่อให้เห็นง่ายจะเริ่มย้อนกล่าวกลุ่มเหตุที่กล่าวมาแล้วด้วย จะถือว่าข้อความต่อไปนี้ เป็นการช่วยขยายรายละเอียดในหน้า ๖ ก็ได้[๑]).

ธรรมหมวด ๒

๑. กลุ่มเหตุหรือเหตุโคจฉกะ ๖ คู่

๑. หมวด ๒ แห่งเหตุ คือธรรมที่เป็นเหตุ คู่กับธรรมที่มิใช่เหตุ (น เหตุ).

๒. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีเหตุ คือธรรมที่มีเหตุ (สเหตุกะ) คู่กับธรรมที่ไม่มีเหตุ (อเหตุกะ).

๓. หมวด ๒ แห่งธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุ คือธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุ (เหตุสัมปยุต) คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยเหตุ (เหตุวิปปยุต).

๑. ความจริงในที่นั้นก็มีข้อความพิสดารอยู่เหมือนกัน แต่ได้ย่อกล่าวไว้เพียงบางบท และถือโอกาสนำหัวข้อที่มิได้กล่าวไว้ในที่นั้นมากล่าวให้เต็มอีกครั้งหนึ่งในที่นี้

๔. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นเหตุและมีเหตุ คือธรรมที่เป็นเหตุและมีเหตุ คู่กับธรรมที่มีเหตุแต่มิใช่เหตุ.

๕. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นเหตุและสัมปยุตด้วยเหตุ คือธรรมที่เป็นเหตุและสัมปยุตด้วยเหตุคู่กับธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุ แต่มิใช่เหตุ.

๖. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มิใช่เหตุ แต่มีเหตุ คือธรรมที่มิใช่เหตุ แต่มีเหตุ คู่กับธรรมที่มิใช่เหตุ และไม่มีเหตุ.

๒. กลุ่มธรรม ๒ ข้อที่ไม่สัมพันธ์กัน คู่น้อย หรือจูฬันตรทุกะ ๗ คู่

๑. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีปัจจัย คือธรรมที่มีปัจจัย (สัปปัจจยะ) คู่กับธรรมที่ไม่มีปัจจัย (อัปปัจจยะ).

๒. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง คือธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง (สังขตะ) คู่กับธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง (อสังขตะ).

๓. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เห็นได้ คือความที่เห็นได้ (สนิทัสสนะ) คู่กับธรรมที่เห็นไม่ได้ (อนิทัสสนะ).

๔. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ถูกต้องได้ คือธรรมที่ถูกต้องได้ (สัปปฏิฆะ) คู่กับธรรมที่ถูกต้องไม่ได้ (อัปปฏิฆะ).

๕. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีรูป คือธรรมที่มีรูป (รูปี) คู่กับธรรมที่ไม่มีรูป (อรูปี).

๖. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นโลกิยะ คือธรรมที่เป็นโลกิยะ คู่กับธรรมที่เป็นโลกุตตระ

๗. หมวด ๒ แห่งธรรมที่บางคนพึงรู้ได้ คือธรรมที่บางคนพึงรู้ได้ (เกนจิ วิญเญยยะ) คู่กับธรรมที่บางคนไม่พึงรู้ได้ (เกนจิ น วิญเญยยะ).

๓. กลุ่มอาสวะ คือกิเลสที่ดองสันดาน หรืออาสวโคจฉกะ ๖ คู่

๑. หมวด ๒ แห่งอาสวะ คือธรรมที่เป็นอาสวะ คู่กับธรรมที่มิใช่อาสวะ.

๒. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีอาสวะ คือธรรมที่มีอาสวะ (สาสวะ) คู่กับธรรมที่ไม่มีอาสวะ (อนาสวะ).

๓. หมวด ๒ แห่งธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะ คือธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะ (อาสวสัมปยุต) คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยอาสวะ (อาสววิปปยุต).

๔. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นอาสวะ แต่ไม่มีอาสวะ คือธรรมที่เป็นอาสวะ แต่ไม่มีอาสวะ คู่กับธรรมที่มีอาสวะ แต่ไม่เป็นอาสวะ.

๕. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นอาสวะและสัมปยุตด้วยอาสวะ คือธรรมที่เป็นอาสวะและสัมปยุตด้วยอาสวะคู่กับธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะ แต่มิใช่อาสวะ.

๖. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยอาสวะ แต่มีอาสวะ คือธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยอาสวะ แต่มีอาสวะ คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยอาสวะ และไม่มีอาสวะ.

๔. กลุ่มสัญโญชน์ คือกิเลสที่ผูกมัด หรือสัญโญชนโคจฉกะ มี ๖ คู่

๑. หมวด ๒ แห่งสัญโญชน์ คือธรรมที่เป็นสัญโญชน์ คู่กับธรรมที่มิใช่สัญโญชน์.

๒. หมวด ๒ แห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์ คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์ (สัญโญชนิยะ) คู่กับธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์ (อสัญโญชนิยะ).

๓. หมวด ๒ แห่งธรรมที่สัมปยุตด้วยสัญโญชน์ คือธรรมที่สัมปยุตด้วยสัญโญชน์ (สัญโญชนสัมปยุต) คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยสัญโญชน์ (สัญโญชนวิปปยุต).

๔. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นสัญโญชน์ และเป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์ คือธรรมที่เป็นสัญโญชน์และเป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์ คู่กับธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์ แต่มิใช่สัญโญชน์.

๕. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นสัญโญชน์ และสัมปยุตด้วยสัญโญชน์ คือธรรมที่เป็นสัญโญชน์ และสัมปยุตด้วยสัญโญชน์ คู่กับธรรมที่สัมปยุตด้วยสัญโญชน์ แต่มิใช่สัญโญชน์.

๖. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยสัญโญชน์ แต่เป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์ คือธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยสัญโญชน์ แต่เป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์ คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยสัญโญชน์ และไม่เป็นที่ตั้งแห่งสัญโญชน์.

๕. กลุ่มคันถะ คือกิเลสที่ร้อยรัด หรือคันถโคจฉกะ มี ๖ คู่

มีวิธีจัดประเภทอย่างเดียวกันกับข้อ ๔ กลุ่มสัญโญชน์ ต่างแต่เปลี่ยนคำว่า สัญโญชน์ เป็นคันถะเท่านั้น.

๖. กลุ่มโอฆะ คือกิเลสที่ทำสัตว์ให้จมลงในวัฏฏะ คือความเวียนว่ายตายเกิด หรือโอฆโคจฉกะ มี ๖ คู่

มีวิธีจัดประเภทอย่างเดียวกับกลุ่มสัญโญชน์.

๗. กลุ่มโยคะ คือกิเลสเครื่องประกอบหรือผูกสัตว์ไว้ในวัฏฏะ หรือโยคโคจฉกะ มี ๖ คู่

มีวิธีจัดประเภทอย่างเดียวกับกลุ่มสัญโญชน์.

๘. กลุ่มนิวรณ์ คือกิเลสอันกั้นจิต หรือนีวรณโคจฉกะ มี ๖ คู่

มีวิธีจัดประเภทอย่างเดียวกับกลุ่มสัญโญชน์.

๙. กลุ่มปรามาส คือกิเลสเครื่องจับต้องในทางที่ผิดความจริง มี ๕ คู่

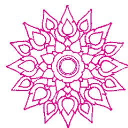
๑. **หมวด ๒ แห่งปรามาส** คือธรรมที่เป็นปรามาส คู่กับธรรมที่มิใช่ปรามาส.

๒. **หมวด ๒ แห่งธรรมที่ถูกจับต้อง** คือธรรมที่ถูกจับต้อง (ปรามัฏฐะ) คู่กับธรรมที่ไม่ถูกจับต้อง (อปรามัฏฐะ).

๓. **หมวด ๒ แห่งธรรมที่สัมปยุตด้วยปรามาส** คือธรรมที่สัมปยุตด้วยปรามาส (ปรามาสสัมปยุต) คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยปรามาส (ปรามาสวิปปยุต).

๔. **หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นปรามาสและถูกจับต้อง** คือธรรมที่เป็นปรามาสและถูกจับต้อง คู่กับธรรมที่ถูกจับต้อง แต่ไม่เป็นปรามาส.

๕. **หมวด ๒ แห่งธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยปรามาส แต่ถูกจับต้อง** คือธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยปรามาสแต่ถูกจับต้อง คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยปรามาส และไม่ถูกจับต้อง.

เล่มที่ ๔๓ ชื่อปัฏฐาน ภาคที่ ๔
(เป็นอภิธรรมปิฎก)

เล่มนี้ยังว่าด้วยปัจจัยแห่งธรรมหมวด ๒ ตามลำดับ (อนุโลมทุกปัฏฐาน) ต่อมาจากเล่มที่ ๔๒ เป็นแต่ได้นำข้อธรรมในหมวด ๒ ตอนต่อไปมาตั้งเป็นบทยืน อธิบายให้ผสมกลมกลืนกับเรื่องปัจจัย ฉะนั้นในที่นี้จะแสดงหัวข้อต่อมาจากเล่มที่ ๔๒.

๑๐. กลุ่มธรรม ๒ ข้อที่ไม่สัมพันธ์กัน คู่ใหญ่ หรือมหันตรทุกะ ๑๔ คู่

๑. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีอารมณ์ คือธรรมที่มีอารมณ์ (สารัมมณะ) คู่กับธรรมที่ไม่มีอารมณ์ (อนารัมมณะ).

๒. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นจิต คือธรรมที่เป็นจิต คู่กับธรรมที่มิใช่จิต (โน จิตตะ)

๓. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นเจตสิก คือธรรมที่เป็นเจตสิก คู่กับธรรมที่มิใช่เจตสิก.

๔. หมวด ๒ แห่งธรรมที่สัมปยุตด้วยจิต คือธรรมที่สัมปยุตด้วยจิต (จิตตสัมปยุต) คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยจิต (จิตตวิปปยุต).

๕. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ระคนด้วยจิต คือธรรมที่ระคนด้วยจิต (จิตตสังสัฏฐะ) คู่กับธรรมที่ไม่ระคนด้วยจิต (จิตตวิสังสัฏฐะ).

๖. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน คือธรรมที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน คู่กับธรรมที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน (โน จิตตสมุฏฐานะ).

๗. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เกิดพร้อมกับจิต คือธรรมที่เกิดพร้อมกับจิต (จิตตสหภู) คู่กับธรรมที่ไม่เกิดพร้อมกับจิต.

๘. หมวด ๒ แห่งธรรมที่หมุนไปตามจิต คือธรรมที่หมุนไปตามจิต (จิตตานุปริวัตติ) คู่กับธรรมที่ไม่หมุนไปตามจิต.

๙. หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีธรรมอันระคนด้วยจิตเป็นสมุฏฐาน คือธรรมที่มีธรรมอันระคนด้วยจิตเป็นสมุฏฐาน (จิตตสังสัฏฐสมุฏฐานะ) คู่กับธรรมที่ไม่มีธรรมอันระคนด้วยจิตเป็นสมุฏฐาน

๑๐. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เกิดพร้อมกัน มีธรรมที่ระคนด้วยจิตเป็นสมุฏฐาน คือธรรมที่เกิดพร้อมกันมีธรรมที่ระคนด้วยจิตเป็นสมุฏฐาน (จิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภู) คู่กับธรรมที่ไม่เป็นเช่นนั้น.

๑๑. หมวด ๒ แห่งธรรมที่หมุนไปตาม มีธรรมที่ระคนด้วยจิตเป็นสมุฏฐาน คือธรรมที่หมุนไปตามมีธรรมที่ระคนด้วยจิตเป็นสมุฏฐาน (จิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติ) คู่กับธรรมที่ไม่เป็นเช่นนั้น.

๑๒. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นภายใน คือธรรมที่เป็นภายใน (อัชฌัตติกะ) คู่กับธรรมที่เป็นภายนอก (พาหิระ).

๑๓. หมวด ๒ แห่งธรรมคือความยึดถือ คือธรรมคือความยึดถือ (อุปาทา) คู่กับธรรมคือความไม่ยึดถือ (อนุปาทา).

๑๔. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ถูกยึดถือ คือธรรมที่ถูกยึดถือ (อุปาทินนะ) คู่กับธรรมที่ไม่ถูกยึดถือ (อนุปาทินนะ).

๑๑. กลุ่มอุปาทานหรืออุปาทานโคจฉกะ มี ๖ คู่

กลุ่มนี้ว่าด้วยอุปาทาน คือกิเลสเป็นเหตุยึดถือ แบ่งออกเป็น ๖ คู่ มีวิธีจัดประเภทเหมือนกลุ่มสัญโญชน์.

๑๒. กลุ่มกิเลส หรือกิเลสโคจฉกะ มี ๘ คู่

๑. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นกิเลส คือธรรมที่เป็นกิเลส คู่กับธรรมที่ไม่เป็นกิเลส.

๒. หมวด ๒ แห่งธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง คือธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง (สังกิเลสิกะ) คู่กับธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง (อสังกิเลสิกะ).

๓. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เศร้าหมอง คือธรรมที่เศร้าหมอง (สังกิลิฏฐะ) คู่กับธรรมที่ไม่เศร้าหมอง (อสังกิลิฏฐะ).

๔. หมวด ๒ แห่งธรรมอันสัมปยุตด้วยกิเลส คือธรรมที่สัมปยุตด้วยกิเลส (กิเลสสัมปยุต) คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยกิเลส (กิเลสวิปปยุต).

๕. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นกิเลสและเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง คือธรรมที่เป็นกิเลสและเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมองคู่กับธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมองแต่มิใช่กิเลส.

๖. **หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นกิเลสและที่เศร้าหมอง** คือธรรมที่เป็นกิเลสและที่เศร้าหมอง คู่กับธรรมที่เศร้าหมอง แต่มิใช่กิเลส.

๗. **หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นกิเลสและสัมปยุตด้วยกิเลส** คือธรรมที่เป็นกิเลสและสัมปยุตด้วยกิเลสคู่กับธรรมที่สัมปยุตด้วยกิเลส แต่มิใช่กิเลส.

๘. **หมวด ๒ แห่งธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยกิเลสแต่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง** คือธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยกิเลส แต่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง คู่กับธรรมที่ไม่สัมปยุตด้วยกิเลส และไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง.

๑๓. กลุ่มธรรม ๒ ข้อรั้งท้าย หรือปิฏฐิทุกะ มี ๑๘ คู่

๑. **หมวด ๒ แห่งทัสสนะ** คือธรรมที่พึงละด้วยทัสสนะ (ความเห็น) คู่กับธรรมที่ไม่พึงละด้วยทัสสนะ.

๒. **หมวด ๒ แห่งภาวนา** คือธรรมที่พึงละด้วยภาวนา (การเจริญ) คู่กับธรรมที่ไม่พึงละด้วยภาวนา.

๓. **หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีเหตุอันพึงละด้วยทัสสนะ** คือธรรมที่มีเหตุอันพึงละด้วยทัสสนะ (ความเห็น) คู่กับธรรมที่ไม่เป็นเช่นนั้น.

๔. **หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีเหตุอันพึงละด้วยภาวนา** คือธรรมที่มีเหตุอันพึงละด้วยภาวนา (การเจริญ) คู่กับธรรมที่ไม่เป็นเช่นนั้น.

๕. **หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีวิตก** คือธรรมที่มีวิตก (ความตรึก) คู่กับธรรมที่ไม่มีวิตก.

๖. **หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีวิจาร** คือธรรมที่มีวิจาร (ความตรอง) คู่กับธรรมที่ไม่มีวิจาร.

๗. **หมวด ๒ แห่งธรรมที่มีปีติ** คือธรรมที่มีปีติ (ความอิ่มใจ) คู่กับธรรมที่ไม่มีปีติ (อัปปีติกะ).

๘. **หมวด ๒ แห่งธรรมที่ไปกับปีติ** คือธรรมที่ไปกับปีติ (ปีติสหคตะ) คู่กับธรรมที่ไม่ไปกับปีติ (น ปีติสหคตะ).

๙. **หมวด ๒ แห่งธรรมที่ไปกับความสุข** คือธรรมที่ไปกับความสุข (สุขสหคตะ) คู่กับธรรมที่ไม่ไปกับความสุข (น สุขสหคตะ).

๑๐. หมวด ๒ แห่งธรรมที่ไปกับอุเบกขา คือธรรมที่ไปกับอุเบกขา (ความวางเฉย) คู่กับธรรมที่ไม่ไปกับอุเบกขา (น อุเปกขาสหคตะ).

๑๑. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นกามาวจร คือธรรมที่เป็นกามาวจร (ท่องเที่ยวไปในกาม) คู่กับธรรมที่ไม่เป็นกามาวจร.

๑๒. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นรูปาวจร คือธรรมที่เป็นรูปาวจร (ท่องเที่ยวไปในรูป) คู่กับธรรมที่ไม่เป็นรูปาวจร.

๑๓. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นอรูปาวจร คือธรรมที่เป็นอรูปาวจร (ท่องเที่ยวไปในอรูป) คู่กับธรรมที่ไม่เป็นอรูปาวจร.

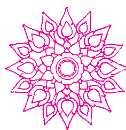
๑๔. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นปริยาปันนะ[๑] คือธรรมที่เป็นปริยาปันนะ (โลกิยะ) คู่กับธรรมที่เป็นอปริยาปันนะ (โลกุตตระ).

๑๕. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นนิยยานิกะ คือธรรมที่เป็นนิยยานิกะ (นำออกจากทุกข์) คู่กับธรรมที่เป็นอนิยยานิกะ (ไม่นำออกจากทุกข์).

๑๖. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นนิยตะ คือธรรมที่เป็นนิยตะ (แน่นอน) คู่กับธรรมที่เป็นอนิยตะ (ไม่แน่นอน).

๑๗. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นสอุตตระ คือธรรมที่เป็นสอุตตระ (มีธรรมอื่นยิ่งกว่า) คู่กับธรรมที่เป็นอนุตตระ (ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า).

๑๘. หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นสรณะ คือธรรมที่เป็นสรณะ (มีข้าศึก) คู่กับธรรมที่เป็นอรณะ (ไม่มีข้าศึก).

๑. มีคำอธิบายว่า กุศลในภูมิ ๓, อกุศล, วิบากในภูมิ ๓, อัพยากฤตฝ่ายกิริยาในภูมิ ๓ และรูปทั้งปวงเป็นธรรมฝ่ายโลกิยะ ; มรรค ๔, ผล ๔, นิพพาน เป็นธรรมฝ่ายโลกุตตระ. คำว่า ภูมิ ๓ หมายถึง กามาวจร, รูปาวจร และอรูปาวจร

เล่มที่ ๔๔ ชื่อปัฏฐาน ภาคที่ ๕

(เป็นอภิธรรมปิฎก)

(ได้กล่าวไว้แล้วในหน้า ๑๖๖ ว่า พระไตรปิฎก เล่มที่ ๔๔ ว่าด้วยธรรมหมวด ๒ กับหมวด ๓ ผสมกัน ; ธรรมหมวด ๓ กับหมวด ๒ ผสมกัน ; ธรรมหมวด ๓ กับหมวด ๓ ผสมกัน ; ธรรมหมวด ๒ กับหมวด ๒ ผสมกัน โดยใช้ธรรมในคัมภีร์ธัมมสังคณีเป็นบทตั้งเช่นเดิม ในที่นี้จะแสดงตัวอย่างให้เห็นหมวด ๒ ข้อ ดังต่อไปนี้).

๑. ธรรมหมวด ๒ กับหมวด ๓ ผสมกัน (อนุโลมทุกติกปัฏฐาน)

เพราะอาศัยธรรมอันเป็นเหตุ อันเป็นกุศล จึงเกิดธรรมอันเป็นเหตุ อันเป็นกุศล เพราะเหตุเป็นปัจจัย ฯลฯ

(พึงสังเกตว่า ธรรมอันเป็นเหตุ เป็นธรรมในหมวด ๒, ธรรมอันเป็นกุศล เป็นธรรมในหมวด ๓, ในที่นี้กล่าวถึงธรรมที่เป็นทั้งเหตุ เป็นทั้งกุศลผสมกัน เช่น อาศัย **อโลภะ** ซึ่งเป็นทั้งเหตุเป็นทั้งกุศล เกิด **อโทสะ**หรือ**อโมหะ** ซึ่งเป็นทั้งเหตุทั้งกุศล).

๒. ธรรมหมวด ๓ กับหมวด ๒ ผสมกัน (อนุโลมติกทุกปัฏฐาน)

เพราะอาศัยธรรมอันเป็นกุศล อันเป็นเหตุ จึงเกิดธรรมอันเป็นกุศล อันเป็นเหตุ เพราะเหตุเป็นปัจจัย ฯลฯ

(พึงสังเกตว่า ธรรมอันเป็นกุศล เป็นธรรมในหมวด ๓, ธรรมอันเป็นเหตุ เป็นธรรมในหมวด ๒, เป็นแต่ในที่นี้นำธรรมในหมวด ๓ มาเรียงไว้ก่อน เนื้อหาก็คงเป็นเช่นเดียวกับข้อ ๑).

๓. ธรรมหมวด ๓ กับหมวด ๓ ผสมกัน (อนุโลมติกติกปัฏฐาน)

เพราะอาศัยธรรมอันเป็นกุศล อันสัมปยุตด้วยสุขเวทนา จึงเกิดธรรมอันเป็นกุศล อันสัมปยุตด้วยสุขเวทนา เพราะเหตุเป็นปัจจัย ฯลฯ

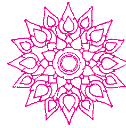
(พึงสังเกตว่า ธรรมอันเป็นกุศล เป็นธรรมในหมวด ๓, ธรรมอันสัมปยุตด้วยสุขเวทนา ก็เป็นธรรมในหมวด ๓).

๔. ธรรมหมวด ๒ กับหมวด ๒ ผสมกัน (อนุโลมทุกทุกปัฏฐาน)

(เพราะอาศัยธรรมอันเป็นเหตุ อันมีเหตุ จึงเกิดธรรมอันเป็นเหตุ อันมีเหตุ เพราะเหตุเป็นปัจจัย ฯลฯ)

(พึงสังเกตว่า ธรรมอันเป็นเหตุ เป็นธรรมในหมวด ๒, ธรรมอันมีเหตุ ก็เป็นธรรมในหมวด ๒).

เล่มที่ ๔๕ ชื่อปัฏฐาน ภาคที่ ๖

(เป็นอภิธรรมปิฎก)

(ได้กล่าวแล้วในเล่มนี้ หน้า ๑๖๖ เช่นกันว่า ในเล่มที่ ๔๕ นี้ แบ่งออกเป็น ๓ หัวข้อ คือ

๑. ปัจจนียปัฏฐาน ปฏิเสธทั้งฝ่ายที่ถูกอาศัยและฝ่ายที่เกิดขึ้น

๒. อนุโลมปัจจนียปัฏฐาน ปฏิเสธเฉพาะธรรมที่เกิดขึ้น

๓. ปัจจนียานุโลมปัฏฐาน ปฏิเสธเฉพาะธรรมที่ถูกอาศัย ดังจะแสดงตัวอย่างให้เห็นดังต่อไปนี้).

๑. ปัจจนียปัฏฐาน (ปฏิเสธทั้งฝ่ายที่ถูกอาศัยทั้งฝ่ายที่เกิดขึ้น)

เพราะอาศัยธรรมที่**มิใช่กุศล** (**น กุสลํ ธมฺมํ**) จึงเกิดธรรมที่**มิใช่กุศล** เพราะเหตุเป็นปัจจัย ฯลฯ

๒. อนุโลมปัจจนียปัฏฐาน (ปฏิเสธเฉพาะธรรมที่เกิดขึ้น)

เพราะอาศัยธรรมที่เป็นกุศล จึงเกิดธรรมที่**มิใช่กุศล** (**น กุสโล ธมฺโม**) เพราะเหตุเป็นปัจจัย.

(พึงสังเกตว่า คำว่า **ธรรมที่มิใช่กุศล** มิใช่หมายความว่า **ธรรมที่เป็นอกุศล** เท่านั้น เพราะธรรมที่มิใช่กุศล อาจหมายถึงธรรมอื่น ๆ อะไรก็ได้ที่มิใช่กุศลก็แล้วกัน เช่น อัพยากตธรรม ขอยกตัวอย่างประกอบ เช่น **มิใช่สีขาว** ไม่จำเป็นต้องหมายความว่า **สีดำ** เท่านั้น จะเป็น **สีแดง, สีเหลือง** ก็อยู่ในประเภท**มิใช่สีขาว**ด้วย).

๓. ปัจจนียานุโลมปัฏฐาน (ปฏิเสธเฉพาะธรรมที่ถูกอาศัย)

เพราะอาศัยธรรมที่มิใช่กุศล จึงเกิดธรรมที่เป็นกุศล เพราะเหตุเป็นปัจจัย ฯลฯ

จบพระไตรปิฎก เล่มที่ ๔๕

จบอภิธรรมปิฎก

และ

จบพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน

ขอผู้มีทุกข์	จงพ้นทุกข์
ขอผู้มีภัย	จงพ้นภัย
ขอผู้เศร้าโศก	จงหายเศร้าโศก
ขอจงมีความสงบสุข	โดยทั่วกันเทอญ.

ที่ วธ ๐๓๐๓/๑๖๓๓

กรมการศาสนา
กระทรวงวัฒนธรรม
เขตบางพลัด กทม. ๑๐๗๐๐

๓๐ มีนาคม ๒๕๕๐

เรื่อง ขอพระราชทานพระฉายาลักษณ์และภาพพระราชกรณียกิจด้านพระพุทธศาสนา

เรียน ราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ด้วยในปีพุทธศักราช ๒๕๕๐ เป็นปีมหามงคลที่สำคัญยิ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ และทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก พระองค์ได้ทรงศึกษาหลักธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอย่างดี ทรงนำหลักพุทธธรรม หลักทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่พระราชามหากษัตริย์ทรงใช้ปกครองพระราชอาณาจักรให้อาณาประชาราษฎร์มีความเจริญและสันติสุขมาแต่โบราณกาล และทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่ทั้งปวงโดยชอบธรรม ทรงบำบัดทุกข์ บำรุงสุขพสกนิกรของพระองค์ให้ได้อยู่เย็นเป็นสุขด้วยหลักพุทธธรรมตลอดมาตั้งแต่เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยสิริราชสมบัติถึงตราบเท่าทุกวันนี้ ฉะนั้นในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม รู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นในองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ร่วมกันแสดงความจงรักภักดีและแสดงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณด้วยการบำเพ็ญคุณงามความดี ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา จึงได้จัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระอภิธรรม เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อเผยแพร่ให้พุทธศาสนิกชนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศได้นำหลักธรรมคำสอนจากหนังสือพระไตรปิฎกมาใช้ปฏิบัติในชีวิตประจำวันอย่างเป็นรูปธรรม ตามแนว “วิถีพุทธแบบพอเพียง” ซึ่งจะเผยแพร่สู่สาธารณชน เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ ภายในเดือนพฤษภาคม ๒๕๕๐

ในการนี้ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม จึงขอพระราชทานพระฉายาลักษณ์และภาพพระราชกรณียกิจด้านพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จำนวน ๑๐ พระรูป เพื่อเชิญลงพิมพ์ในหนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระอภิธรรม เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา นำความกราบบังคมทูลทราบฝ่าละอองพระบาทต่อไปด้วย จักขอบพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(นายปรีชา กันธิยะ)

อธิบดีกรมการศาสนา

สำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม
โทร. ๐-๒๔๒๒-๘๘๑๔
โทรสาร ๐-๒๔๒๒-๘๘๑๒

ที่ รล ๐๐๐๘/๒๘๖๖

สำนักราชเลขาธิการ
สวนจิตรลดา กทม. ๑๐๓๐๓

๑ พฤษภาคม ๒๕๕๐

เรื่อง พระราชทานพระฉายาลักษณ์และภาพพระราชกรณียกิจ

เรียน อธิบดีกรมการศาสนา

อ้างถึง หนังสือที่ วธ ๐๓๐๓/๑๖๓๓ ลงวันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๕๐

สิ่งที่ส่งมาด้วย พระฉายาลักษณ์และภาพพระราชกรณียกิจ จำนวน ๑๐ พระรูป

ตามที่มีหนังสือขอให้นำความกราบบังคมทูล ขอพระราชทานพระฉายาลักษณ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และภาพพระราชกรณียกิจ ด้านพระพุทธศาสนา จำนวน ๑๐ พระรูป เพื่อเชิญลงพิมพ์ในหนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระอภิธรรม เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ ความแจ้งอยู่แล้ว นั้น

พระราชทาน ดังที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(คุณหญิงอารยา พิบูลนครินทร์)
ราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ
สยามบรมราชกุมารี

กองงานในพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
โทร. ๐-๒๒๘๐-๑๖๔๐-๑
โทรสาร ๐-๒๒๘๐-๑๖๓๙

ที่ วธ ๐๓๐๓/๑๖๓๔

กรมการศาสนา
กระทรวงวัฒนธรรม
เขตบางพลัด กทม. ๑๐๗๐๐

๓๐ มีนาคม ๒๕๕๐

เรื่อง ขอพระราชทานพระฉายาลักษณ์และภาพพระราชกรณียกิจด้านพระพุทธศาสนา

เรียน ราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

ด้วยในปีพุทธศักราช ๒๕๕๐ เป็นปีมหามงคลที่สำคัญยิ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ และทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก พระองค์ได้ทรงศึกษาหลักธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอย่างดี ทรงนำหลักพุทธธรรม หลักทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่พระราชามหากษัตริย์ทรงใช้ปกครองพระราชอาณาจักรให้อาณาประชาราษฎร์มีความเจริญและสันติสุขมาแต่โบราณกาล และทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่ทั้งปวงโดยชอบธรรม ทรงบำบัดทุกข์ บำรุงสุขพสกนิกรของพระองค์ให้ได้อยู่เย็นเป็นสุขด้วยหลักพุทธธรรมตลอดมา ตั้งแต่เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยสิริราชสมบัติถึงตราบเท่าทุกวันนี้ ฉะนั้นในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม รู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นในองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ร่วมกันแสดงความจงรักภักดีและแสดงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณด้วยการบำเพ็ญคุณงามความดีตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา จึงได้จัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระอภิธรรม เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ให้พุทธศาสนิกชนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศได้นำหลักธรรมคำสอนจากหนังสือพระไตรปิฎกมาใช้ปฏิบัติในชีวิตประจำวันอย่างเป็นรูปธรรม ตามแนว "วิถีพุทธแบบพอเพียง" ซึ่งจะเผยแพร่สู่สาธารณชน เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ ภายในเดือนพฤษภาคม ๒๕๕๐

ในการนี้ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม จึงขอพระราชทานพระฉายาลักษณ์และภาพพระราชกรณียกิจด้านพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี จำนวน ๑๐ พระรูป เพื่อเชิญลงพิมพ์ในหนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระอภิธรรม เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา นำความกราบบังคมทูลทราบฝ่าละอองพระบาทต่อไปด้วย จักขอบคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(นายปรีชา กันธิยะ)

อธิบดีกรมการศาสนา

สำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม
โทร. ๐-๒๔๒๒-๘๘๑๔
โทรสาร ๐-๒๔๒๒-๘๘๑๗

ที่ รล ๐๐๐๗/๐๗๖๕

กองงานในพระองค์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
อาคารสถาบันวิจัยจุฬาภรณ์
ถนนวิภาวดีรังสิต หลักสี่
กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๑๐

๑๕ พฤษภาคม ๒๕๕๐

เรื่อง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พระราชทานพระฉายาลักษณ์

เรียน อธิบดีกรมการศาสนา (นายปรีชา กันธิยะ)

อ้างถึง หนังสือกรมการศาสนา ที่ วธ ๐๓๐๓/๑๖๓๔ ลงวันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๕๐

สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. พระฉายาลักษณ์ ขนาด ๔ นิ้ว x ๖ นิ้ว จำนวน ๑ พระรูป
๒. พระฉายาลักษณ์ ขนาด ๕ นิ้ว x ๗ นิ้ว จำนวน ๖ พระรูป

ตามที่กรมการศาสนาได้มีหนังสือขอพระราชทานพระฉายาลักษณ์และภาพพระกรณียกิจด้านพระพุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เพื่อเชิญลงพิมพ์ในหนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระอภิธรรม เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ ความละเอียดตามหนังสือที่อ้างถึงแล้ว นั้น

การนี้ พระราชทานพระฉายาลักษณ์ จำนวน ๗ พระรูป ตามที่ได้เชิญมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(ลายมือชื่อ)

(นางรสกร พัฒนศักดิ์ภิญโญ)

ผู้อำนวยการ

กองงานในพระองค์สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ

เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

ฝ่ายบริหารงานทั่วไป

โทร. ๐-๒๕๗๔-๐๕๙๕-๖

โทรสาร ๐-๒๕๗๔-๐๖๑๒

ที่ วธ ๐๓๐๓/๙๓๙

กรมการศาสนา
กระทรวงวัฒนธรรม
เขตบางพลัด กทม. ๑๐๗๐๐

๒๐ มิถุนายน ๒๕๕๐

เรื่อง ขออนุญาตพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐

เรียน คุณดนูนาถ สุวรรณานนท์

ด้วยกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม เป็นหน่วยงานที่มีภารกิจเกี่ยวกับงานด้านการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสู่ประชาชน และนโยบายรัฐบาลปัจจุบันเน้นเรื่องการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม โดยเฉพาะในปีนี้เป็นปีมหามงคล พิจารณาเห็นว่าควรนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเผยแพร่สู่ประชาชน โดยจัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน โดยแยกเป็นตอนละ ๑ เล่ม (คือตอนว่าด้วยพระวินัย ตอนว่าด้วยพระสูตรและตอนว่าด้วยพระอภิธรรม) เพื่อเป็นที่ระลึกเนื่องในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ สำหรับแจกจ่ายสู่สาธารณชน หน่วยงานราชการกระทรวงต่าง ๆ และสถานศึกษาทั่วประเทศ

ในการนี้ กรมการศาสนา ได้พิจารณาเห็นว่าหนังสือดังกล่าวของมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นหนังสือที่ดีมีประโยชน์ ควรนำไปเผยแพร่ให้แก่ประชาชนนำไปศึกษาและถือปฏิบัติ เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลให้แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน หวังว่าคงจะได้รับความอนุเคราะห์ด้วยดีจากท่าน

จึงเรียนมาเพื่อโปรดอนุญาตให้จัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอนดังกล่าวข้างต้น และขอขอบคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(นายปรีชา กันธิยะ)

อธิบดีกรมการศาสนา

สำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม
โทร. ๐-๒๔๒๒-๘๘๑๔
โทรสาร ๐-๒๔๒๒-๘๘๑๖

บ้านเลขที่ ๖๔/๑๗ หมู่บ้านทวีโรจน์
อ. บางกรวย จ. นนทบุรี ๑๑๑๓๐

๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐

เรื่อง อนุญาตให้พิมพ์หนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน

เรียน อธิบดีกรมการศาสนา

ตามที่กรมการศาสนาได้ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน ตอนว่าด้วยพระสูตร ตอนว่าด้วยพระวินัย และตอนว่าด้วยพระอภิธรรม ซึ่งเป็นผลงานของอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ นั้น

ดิฉันในฐานะทายาทของอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ มีความยินดี อนุญาตให้กรมการศาสนาดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎกดังกล่าว เพื่อเผยแพร่แก่สาธารณชน เป็นประโยชน์ในการนำไปศึกษาและถือปฏิบัติ เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตามที่ประสงค์

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ และขออนุโมทนาในกุศลเจตนามา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(นางดนูนาถ สุวรรณานนท์)

คำสั่งกรมการศาสนา

ที่ ๒๑๙/๒๕๕๐

เรื่อง แต่งตั้งคณะทำงานจัดทำหนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน

(ตอนว่าด้วยพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม)

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม จะนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเผยแพร่สู่ประชาชนตามนโยบายรัฐบาล โดยการจัดพิมพ์หนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน (ตอนว่าด้วยพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม) ของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐

เพื่อให้การปฏิบัติงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย จึงแต่งตั้งคณะทำงานประกอบด้วย

๑.	พระพรหมวชิรญาณ กรรมการมหาเถรสมาคม		ที่ปรึกษา
๒.	อธิบดีกรมการศาสนา		ที่ปรึกษา
๓.	รองอธิบดีกรมการศาสนา		ที่ปรึกษา
๔.	ผู้อำนวยการสำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม		ประธานคณะทำงาน
๕.	นายเอนก	ขำทอง	คณะทำงาน
๖.	นายปัญญา	สละทองตรง	คณะทำงาน
๗.	นายสุเทพ	เกษมพรมณี	คณะทำงาน
๘.	นางศรีนวล	ลัภกิตโร	คณะทำงาน
๙.	นางสาวทิพย์รชยา	ภู่พานิช	คณะทำงาน
๑๐.	นางนลินรัตน์	เดชอุดม	คณะทำงาน และเลขานุการ
๑๑.	นางสาววันทนา	บุณณะโพล้ง	คณะทำงาน และผู้ช่วยเลขานุการ

ให้คณะทำงานจัดทำหนังสือพระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน (ตอนว่าด้วยพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม) มีหน้าที่วางแผนจัดทำเนื้อหาสาระ และจัดทำรูปเล่มหนังสือ พร้อมทั้งจัดพิมพ์ให้สมบูรณ์

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๐

(นายปรีชา กันธิยะ)

อธิบดีกรมการศาสนา

บรรณานุกรม

คณะผู้จัดทำสารสายใจไทย ฉบับพิเศษ. **สารสายใจไทย ฉบับพิเศษ ๒ เมษายน ๒๕๓๔.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ฟ จำกัด, พ.ศ. ๒๕๓๔. (หน้า ๗-๔๐).

มูลนิธิจุฬาภรณ์. **เจ้าฟ้านักสิ่งแวดล้อม.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ บริษัท เอ.อาร์. อินฟอร์เมชัน แอนด์ พับลิเคชัน จำกัด. (หน้า ๙-๓๑).